de heks van de riethoek

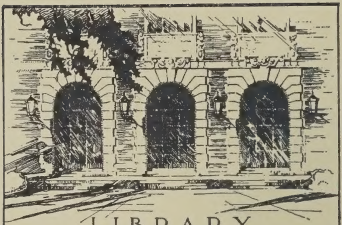

LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY
OF ILLINOIS

839.33
J73h

Return this book on or before the
Latest Date stamped below.

University of Illinois Library

AUG 28 1957		

L161—H41

Digitized by the Internet Archive
in 2026 with funding from
University of Illinois Urbana-Champaign

https://archive.org/details/deheksvanderieth00jong

DE HEKS VAN DE RIETHOEK

A. M. DE JONG

DE HEKS VAN DE RIETHOEK

ROMAN

A. J. G. STRENGHOLT's UITGEVERSMIJ N.V.
AAN DE LEIDSCHEGRACHT 11 TE AMSTERDAM

839.33
J73h

SEP 24 1953 $1.00UM

Voor Ied en Henk Walder,
in warme oude vriendschap.

Rokus de Wilde nam nog een reepje gebakken spek uit de pan, bleef er dan een hele poos mee in de hand zitten en keek naar de twee jonge mensen, die aan de tafel tegenover hem zaten, verbaasd en onrustig. Zijn pleegdochter Koos, die hij Poeske placht te noemen, at met neergeslagen ogen en goede eetlust, een heimelijk glimlachje van tevredenheid in de hoeken van haar kleine, rode mond. Naast haar, zo ver mogelijk weggeschoven naar de hoek van de tafel, zat de jonge boer Bart Verhagen, groot, breed en schonkig ; het blonde haar viel in een weke golf langs zijn slaap, zijn knap gezicht was verslapt en dof in een uitdrukking van verbijstering, verdriet en verbaasde verslagenheid. Af en toe dwaalden zijn blauwe ogen tersluiks door de kleine kamer, die ietwat verwaarloosd leek, zoals huizen van weduwnaars eruit zien ; maar hij keek niemand aan en zijn blik was zonder uitdrukking of belangstelling.

Poeske had hem meegebracht van de koopdag, waar de hoeve de Hagenhorst onder de hamer gekomen was, en tot de laatste spade verkocht. Veel verklaring had zij niet gegeven :

,,Bart kom zo lang bij oons, voader..."

Rokus had de twee aangekeken en geknikt.

,,Da's goed."

Als Poeske iets wou, was het altijd goed.

Zij beschikte over Rokus en het huis naar welbehagen.

Hij stak het spek in de mond, vermaalde het knappend gebak-

ken zwoerd tussen zijn kiezen met een driftig en kwaad geluid.
„Bart kom zo lang bij oons..."
Wat betekende dat ?
Hoe lang ?
En waartoe ?
Wat had ze ermee voor ?
Ze had gediend op de hoeve van den ouden Bart Verhagen, de machtige doordraaier, de onbegrijpelijkste boer, die ooit geleefd had. Die in duivelse wedloop met notaris Molijn van Warmshoven naar de ondergang gerend was. Molijn had vergif geslikt, zijn notariaat was als een lege buidel in elkaar gezakt, een groot schandaal en een ruïne voor velen. Verhagen had voortgeleefd, alle resten er door gebamboezjeerd, was dan rustig in zijn slaap gestorven... de dood eens rechtvaardigen... En van de grote rijkdommen der Verhagens, geslachten lang vergaard, was geen stropijl overgebleven... De laatste Bart zat nu hier aan zijn tafel en at genadebrood bij een boerenarbeider... Hij vertrouwde zijn Poeske, die de jongens koeltjes op een afstand hield, ze met een spottend woord op hun plaats zette... Er waren liefhebbers genoeg achter haar wiegelende rokken, maar geen kreeg de kans... Ze was wat wild in al haar gevoelens, en de oude Verhagen was een soort god voor haar geweest... maar met God haalde je geen liefdesgeschiedenissen aan... En deze jonge Bart ?... Ze had nooit naar hem omgegeken... soms over hem gepraat met een medelijdend lachje... een jongen, die niets van zijn vader had... verlegen, zonder gezag over het volk, werkend als een knecht, sterk als een beer, met een ziekelijke liefde voor zware ploegpaarden, te vroom voor een jonge kerel, een logge sukkel, waar geen moed of troef in zat... Waarom had ze hem mee hier naar toe gebracht ?... Wat had ze met hem voor ?...

’s Avonds in bed peinsde Rokus er nog over. In de bedstee tegenover de zijne hoorde hij de jongen zich telkens op zijn andere zij keren en af en toe diep zuchten. Arme kerel !... Het was een zware val voor den zoon van den rijksten boer, uren in de omtrek... Totaal geruïneerd, geen cent over, geen luis om dood te doen, geen nagel om zijn gat te krabben... Rokus voelde verontwaardiging rijzen tegenover den vader, die zoo zijn zoon in armoe en ellende achter liet... Het was te erg... je kon ook wel breed leven zonder kapitalen in het water te smijten voor onverzadelijk, vuil vrouwvolk en kwaad gespuis van kameraden, zuipers en hoerenjagers, spelers en weggooiers... Langzaam wiegde zijn boosheid hem in slaap...

Bart sliep niet. Hij draaide en keerde in de nauwe bedstee en zwoegde aan zijn zware gedachten, die in verbijstering aldoor om hetzelfde punt wentelden... Hij wist allang, dat de Hagenhorst er slecht voor stond. Hij was vertrouwd en verzoend geraakt met de gedachte, dat hij na zijn vaders dood hard zou moeten werken en zuinig leven om de eindjes bij elkaar te houden. Alles zou kleiner moeten, landerijen verkocht, de rest zorgvuldig beheerd, krap met volk en beesten, elke cent driemaal omgekeerd voor hij uitgegeven werd. Maar hij zou het wel rooien, de oude boerderij er bovenop werken, langzaam aan, zichzelf niet sparend. Misschien vond hij een vrouw met wat geld en die bereid was de zorg van jaren met hem te delen... De Hagenhorst zou, ingekrompen, toch altijd de Hagenhorst blijven en met het werk van zijn stoere handen en de stugge wil van zijn gesloten, verbitterd hart zou hij steen voor steen de vergane grootheid weer opbouwen... en na hem zijn kinderen en kindskinderen... De grote slag had hem verpletterd...

Niets was er over. Alles verzwolgen door de stortvloed van

schulden, die zijn vader had achter gelaten... Hoe had hij gekund ?... Hoe had hij gedurfd ?... Wat was er in dien vader geweest, dat hij zo had kunnen woeden, de Hagenhorst tot de laatste kruimel verslindend... Slecht had hij geleefd, drinkend, spelend, hoerend, dolle streken uithalend, geleefd als een banjerheer met zijn stoeten van edele paarden, zijn onbegrijpelijke bouwfantasieën, zijn brooddronken vrienden, stadse jonkers, jagers, verkwisters allemaal... de ganse Hagenhorst door het keelgat gejaagd... Een vreemd man, misschien van den duivel bezeten, misschien op een of andere manier krankzinnig... Het vreselijke voorbeeld van zijn vriend Molijn had hem niet tot inkeer kunnen brengen... Voor als na had hij het geld uit de vensters gegooid ; met welk een roekeloze razernij was nu eerst recht gebleken. Een slecht man...

Zijn gedachten stokten, angstig.

Mocht een zoon zo over zijn vader denken ?

Mocht een zoon zijn vader oordelen ?

Mocht een zoon zijn vader haten ?...

Hij haatte zijn vader niet... Hij had hem moeten haten, verachten, verfoeien, maar hij kon het niet.

Hij had hem nooit gehaat. Hij kon hem niet begrijpen.

Een heimelijke en diepe vrees hield hem van den vader gescheiden, een schuwheid, de schroom van het kleine tegenover het onbegrepen grote... Als kleine jongen had hij die grootheid gevoeld, toen zijn vader hem een paard geschonken had, een groot levend paard, het machtigste dier uit de stallen. Pauw, de vervaarlijke Waal met de dikke bossen haar aan de kogels, de lange staart, de waaiende manen, de makke, vriendelijke Pauw, die zwaarder lasten trok dan enig ander... En hij had Pauw toen een aparte stal willen geven en van het werk vrij willen stellen... Dat had het zoontje niet gewild en

er was ineens een verdrietigheid tussen hen gekomen, waarover de kleine Bart nu nog het hoofd moest schudden... Zo was er altijd iets geweest en gebleven, waar binnen de zoon niet kon doordringen... De grijze ogen van den vader konden zo vreemd verbaasd en duidelijk misprijzend over hem heen dwalen ; dan voelde hij zich vernederd, lomp, onhandig en diep bedroefd... misschien kon een prins zo kijken naar een koewachter en even onverschillig de blik afwenden... zonder vermoeden van de hunkering in het hart van den armen schelm tegenover hem. Te veel had de moederloze Bart gehunkerd en zich ten slotte ontmoedigd afgesloten, maar diep in hem was de hunkering aldoor blijven knagen, een klein, vragend stemmetje, dat nooit antwoord kreeg. In onbegrijpelijke en onredelijke eerbied had hij naast zijn vader in de schaduw geleefd, zonder hem ooit nader te komen. Een stille jongen, bevend van verlangen, bevend van heimelijke angst voor onbepaalbaar onheil. Zijn verwardheid had troost en veiligheid gezocht in de kerk, dringend en veel bad hij tot de Moeder Gods en de machtige heiligen, dat zijn vader terug mocht keren van zijn dwalingen, op mocht houden met zijn slecht leven, dat zijn ogen geopend mochten worden en hij de liefde, de verering zien zou van zijn zoon, z'n hart voor hem zou ontsluiten en samen met hem de hoeve haar oude glans hergeven. Maar de duivel was sterker geweest dan alle gebeden. En nu was gebleken, hoe sterk. De Hagenhorst was bezweken, verzwonden, in pulver gezakt.

Hij dacht aan de vreemde oude legende van het verbond tussen de Hagenhorst en den duivel. Al die geweldige rijkdom zou vergaard zijn met behulp van den duivel... Maar iemand, die leefde van het goud, hem door den duivel geschonken, vond

op een kwade dag wat sintels in zijn geldkist, stinkend naar zwavel... Stond het zo met de Hagenhorst ?...
Buiten zuchtte de wind langs het huis en het opschietende riet aan de oever van de Kreek ruiste met droef geluid... Huiverend trok hij de deken tot aan zijn kin op.
Hoe kwam hij hier ?
Wat deed hij hier ? ...
Koos Kar had hem meegenomen. De kleine, zwarte meid, die de laatste negen maanden op de hoeve gediend had en zich er zo dapper door geslagen. Hij had niet veel op haar gelet, maar hij wist wel, dat alles beter ging, toen zij er zich mee bemoeide. Zijn vader kon glimlachend naar haar bedrijvigheid zitten kijken. Hij liet haar maar doen en had pleizier in het rappe kleine ding. Ze had haar werk ook tevergeefs gedaan. Er was niets meer te redden geweest. Zij was te laat gekomen.
In plotse verbazing kwam hij half overeind op zijn ellebogen.
Hoe was dat eigenlijk in zijn werk gegaan ?
Hij had toch naar de stad willen lopen om te tekenen als koloniaal ?
Hij kon toch niet anders doen ?
Wat moest hij hier beginnen ?... Dagloner worden ?... Boerenknecht ?... Hij, de zoon van de Hagenhorst... tot spot van iedereen ?... Hij moest weg... hij moest dadelijk weg, dat had hij geweten van het ogenblik af, dat de notaris hem had uitgelegd, hoe er niets zou overblijven van heel dat oude, trotse familiebezit... Naar den Oost gaan als koloniaal... dat was alles wat hem overbleef...
En toen had Koos Kar gezegd :
,,Neeë... gij teeken nie als klonioal... Gij goa mee noar voaders, één dan zumme wel wijer zien... Allee... kom !"
Ze had hem bij de arm genomen en hij was meegegaan, gedwee

als een hondje... Zijn besluit was weggevallen als een steen in een diepe put... Plotseling totaal verdwenen... Nu lag hij hier in de bedstee bij Rokus de Wilde... Waarvoor ?... Wat verwachtte hij ?... Wat kon er hier gebeuren ?... Waarom was hij met haar meegegaan ?... Ze had hem meegenomen... Haar drift was zo sterk geweest, dat hij had moeten volgen... Hij was zo afgemat, moedeloos en verslagen geweest... Maar het was louter onzin !...

„Dan zumme wel wijer zien..."

Wat viel er te zien ?... Wat kon er verder gebeuren ?... Niets dat voor hem een oplossing van de moeilijkheden betekende. Er was geen oplossing. Voor hem was er maar één ding te doen : tekenen als koloniaal...

Morgen zou hij weggaan, naar de stad... In de kazerne zouden ze hem de weg wel verder wijzen... Vreemd, dat hij zich door dat kleine, zwarte meisje zo willoos had laten meetronen... Er gloeide zo'n wonderlijk vuur in die koolzwarte ogen... een angstwekkend vuur eigenlijk... Niemand had zulke ogen... Ze was een goed meisje... voor een kleine huur had ze zich afgesloofd... En eensklaps moest hij zich erover verbazen dat dit kleine jong zoveel werk had kunnen verzetten en op de ontredderde hoeve orde en regelmaat gebracht had... Hoe had ze het klaar gekregen ?... Waar zat al die kracht bij dat donkere, smalle kind ?... Koos Kar... ze zeiden, dat ze een zigeunermeid was, op het dorp achter gelaten door een stel zwervers... Een vreemd wezen...

De ochtend grauwde al achter de vensters. Toen viel de jonge Bart Verhagen eindelijk in slaap, op van vermoeienis en het trage, ontmoedigende denken...

Koos Kar lag in het opkamertje, in haar oude kleine bed in

het donker te staren en te luisteren naar de bekende nachtgeluiden van het huis, de tuin en de kreek ; het denken ging zo veel gemakkelijker, als het begeleid werd door deze levenslang bekende geluiden. Het geheimzinnige, onverklaarbare gekraak in de balken, het gefezel van de wind langs het dak, het geritsel van in hun slaap bewegende vogeltjes, het zachte gekluk van het water onder het vlondertje, het ruisen van het jonge oeverriet, de verre roep van een torenuil... Het kwam allemaal in eens tot haar terug... de oude wereld sloot zich om haar dicht... Zij was teruggekeerd in de sfeer van haar kinderjaren... en voelde zich als een vreemde... Ze was terug gekeerd uit een ver land. Een zeer ver land, waar het geluk woonde. Een schoon land, gloeiend in laaie zon, een brandend geluk, waarvoor geen woorden waren... Als kind was zij er binnen getreden, de gloed van de hete zon had haar rijp gestoofd... als vrouw was zij weergekeerd... en niemand wist het, dan zij alleen... vader niet, de jonge Bart niet, de mensen niet... niemand... Als ze het wisten, zouden ze op haar spuwen, haar honen, haar uitlachen, de jongens en de mannen zouden haar besnuffelen en achterna zitten als ritsige reuen een loopse teef... zoals ze Annet de Waal deden, die een kind had van den opperknecht van de Witte Hoef, een getrouwden vent... Annet was maar een jaar ouder dan zij, ze waren op school nog een tijd vriendinnetjes geweest, een lief, meegaand meisje, een beetje lastig aanhankelijk naar haar smaak... Ze leek nu een geslagen hondje, durfde zich amper op straat te vertonen... haar ouders werden beklaagd, zulke fatsoenlijke mensen... maar op Annet werd gesmaald en giftig gescholden en de jongens deden, alsof ze nu maar voor iedereen te grijp moest liggen... Annet was ziek van schaamte en teerde weg... Was ze werkelijk ook in het land van het geluk geweest ?...

Poeskes lippen krulden in een minachtende glimlach... Annet ?... Nee... daar was Annet niet voor geschapen... Ze had alleen niet op zichzelf kunnen passen. Te meegaand. Alle jongens wouen met je stoeien en vrijen voor dat... je moest ze wegkijken met boze ogen of ze van je lijf slaan... Maar in het land van het geluk was het anders... Daar greep het je aan met onweerstaanbare kracht en je ging op in een groot en schroeiend vuur, je hijgde naar adem en je kon wel schreien van nooit gekende weelde... Met Bart Verhagen had zij het beleefd, en al werd zij honderd jaar, ze zou het nooit vergeten, geen minuut, geen seconde ervan, geen blik, geen gebaar, geen gefluisterde tederheid... Ze zou er zich nooit over kunnen schamen, al wist iedereen het, en als alle vingers haar nawezen, zou ze nog het hoofd rechtop houden en ze allemaal tarten : ,,Loompe stommerike !... wa' witte gullie d'r van ?"

Met Bart Verhagen was het land van het geluk verzonken. Alles was voorbij en dood. Weggevallen in een donker gat, voor goed. Haar hart lag in haar borst als een verse wond, waar zout op gevallen was. Het stak en brandde met scheurende steken, en zij zou graag gegild hebben, ze zou het graag met haar nagels uit haar lijf gescheurd hebben om ervan verlost te zijn. Sterven leek zo gemakkelijk en rustgevend. Ook sterven. Te doen, te zijn als hij. Niets kon moeilijk of onaangenaam zijn wat hij óók gedaan had...

Maar zij zou niet gillen, ze zou haar lippen niet stuk bijten, ze zou niet klagen. Want niemand mocht er iets van weten, geen tipje van het geheim zou ze ooit prijs geven, al zouden ze haar levend roosteren... Baas Verhagen was dood. Ze was dienstmeid geweest op de Hagenhorst... Er was geen reden voor groot misbaar of vertoon van nameloos verdriet... Ze moest er doorheen... En niemand mocht iets merken.

De baas had alles meegenomen in het graf. Alles... Zo had zij gedacht tot zij in de grijze ogen gekeken had van den jongen Bart. Met een schok had ze het ineens geweten : de baas was niet helemaal gestorven. Iets van hem was in zijn zoon achter gebleven op aarde. Weinig. Misschien bijna niets. Misschien niets dan de grijze kleur van de ogen, een paar kleine wieltjes om de as der zwarte pupillen. Maar ze had bijna geschreeuwd van vreugde. Haar hart had bijna stil gestaan in blijde schrik. En heel haar wilde, ongetemde aard had zich samen gebald tot de harde wil om dat laatste restje van het land, waar het geluk gewoond had, vast te houden... een vonkje van het grote licht, een sprankeltje van de helle zon... Hij wou heengaan, Bart, naar de verre Oost...

,,Gij teeken nie as klonioal..."

Het had geklonken als wat het was : een bevel.

Het harde bevel van haar onbuigzame, heerszuchtige natuur.

Hij was niet weggegaan.

Hij zou ook niet weggaan.

Zij wou het niet.

Hij zou niet gaan.

Hij moest blijven. Bij haar blijven. Haar helpen leven met wat er in hem was van de grote boer, haar minnaar, haar man, haar god...

Hij zou nooit weten, waarom het haar te doen was. En als hij het wist, zou hij het geloven noch begrijpen. Hij was geen man, die zulke dingen begreep... Gelukkig !... als hij het wel begreep, zou hij er misschien niet toe te brengen zijn... Jongens waren zo : moesten altijd de verbeelding hebben, dat zij de baas waren in het spel... Bart was een goed slag voor haar plannen. Misschien zou hij nog wat spartelen, maar ontsnappen zou hij niet... Hij was niet gemaakt uit de stof, die

nog wegglipte als Koos Kar haar kleine bruine handjes er in geslagen had...
Zij glimlachte in het zachte duister, spinnend aan haar gedachten... Het was haar plotseling ingevallen, toen de grijze ogen haar zo kinderlijk en hulpeloos hadden aangezien... Ze waren anders dan die van den baas. Er was noch de kracht, noch het rustige overwicht, noch de wijze spotzucht, noch de dwingende hartstocht, noch de verlammende tederheid in. Ze waren dof, onderworpen en week van ingehouden tranen, verschrikt en begriploos. Maar het waren de ogen van den baas. Het laatste wat van hem over was... Misschien niet het laatste... Bart was de zoon van den baas... Er moest meer van hem in dat grote lijf zijn al leek hij naar uiterlijk en aard het meest op zijn moeder... O nee, hij mocht haar niet ontsnappen... De kostelijke vaas was gebroken en weggegooid... maar zij had er een scherf van terug gevonden... Knap, wie die uit haar handen kreeg...

Toen Rokus' zwager, Nonkel Nol, de volgende avond kwam binnenstappen, vond hij de drie zwijgend rond de tafel zitten. Koos stopte kousen, Rokus wond dun koperdraad van de rol op de ronde stokken, die hij onder zijn voeten legde als hij het haar in de borstelhouten trok. Bart Verhagen rookte een pijp ; zijn grote handen hingen slap tussen zijn even gespreide knieën, hij keek naar een plek op de tafel, waar niets te zien was. De verbijsterde uitdrukking was nog niet van zijn gezicht geweken.
„De goeien oaved !" groette Nol, minder luidruchtig dan zijn gewoonte was.
Bart kwam wat overeind op zijn stoel en keek schuw naar den

Scheeve, van wien vreemde dingen verteld werden... een man van ongeregeld leven, stroper en scharrelaar in alles en nog wat... hij moest eens een marskramer vermoord hebben om iets, dat verband hield met de kleine Koos Kar... Hij had hem wel eens op de hoeve gezien om het een of ander te kopen, een ziek kalf, een gebroken tilbury, half versleten tuig, dat de grote Verhagen niet meer gebruiken wou.
,,Aah, Bart !" riep Nol. ,,Zijd 'ier in die mollepijp gekrope, jonge ?... Da' sajje-w-afvalle !"
Bart keek met doffe ogen naar hem op. Langzaam steeg het bloed hem naar het hoofd van schaamte. Hij was niet gewend door het klootjesvolk zo familjaar aangesproken te worden. Maar hij bedwong zijn neiging om een scherp antwoord te geven : hij zou daar aan moeten wennen... hij was nu een van hen... Hij knikte vaag. Een pijnlijke glimlach trok zijn lippen van zijn tanden weg.
Koos had het hoofd opgeheven en keek Nonkel Nol recht in het gezicht. Haar zwarte ogen blonken boos en haar stem had een harde klank, toen ze zei :
,,Edde niks plezaanters te zège ?... 'A 't je-w-'ier in die mollepijp nie aanstoat kunde beter noar da' varrekeskot van jou vromgoan."
De Scheeve keek haar geschrokken aan. Hij schoof zijn pet in zijn nek en krabde zich in de schaars wordende, grijzende haren.
,,Oe mije !" zuchtte hij ontdaan. ,,Da's zo veul gezeed als welle-kom 'ier één doonder moar gaauw op !... 'Em ik wa' miszeed, Poeske ?"
,,Zo loomp zijde nie a'ge da' nie wit..."
,,Ge zij bedaankt vor't kompelemènt... De goeien oaved."
Hij wendde zich aarzelend naar de deur.

Koos riep :
,,Pakt een stoel één goa zitte, zot !"
De Scheeve keerde zich naar haar toe, sloeg de hakken tegen elkaar, salueerde en zei met krakende stem en op z'n stads :
,,Gelijk as u beveelt, majoor."
Rokus, die geschrokken was van de plotse ruzie, lachte opgelucht. Ook Koos lachte even. Bart keek van de een naar de ander, te verbaasd door deze toon om mee te lachen.
Nol schoof een stoel naast den jongen boer en ging zitten. Hij haalde zijn zwart berookte stenen pijp en een frommelig zakje tabak voor den dag en stopte. Olijk zei hij :
,,Joa, Bart, a'g'ier lang je beenen oonder toafel wilt 'ouwe, zulde motte leeren om g'oorzoam te zijn... Poesken is om levend op te frete, moar, sakkerjenpen, wa'n tiran toch !... G'è niks bij d'r in te brengen as lege briefkes !..."
,,Loat 'em moar proate, Bart... A'ge dien doerak nie een bietje kùrt ouwt, goat ie mee je kuieren... die duch van gin 'oar of pluime !"
,,Da' sède nou," monkelde Nol tevreden. ,,Moar ik 'em vor jou een nieuwe plooimuts gekocht, die kredd' een Zoaterdag thuis... een vor oons een 'allef kanneke jandoedel mee wa' goei sigoarkes van zes vor een dubbeltje... Zoekte gij nou moar es een betere nonkel !..."
Hij graaide de geschenken uit zijn wijde zakken bij elkaar en lei ze op tafel.
,,Allee, 'oalde gij nou as een proonte meid de roomerkes één loat oons een boomke kruisjasse..."

Maar Bart speelde geen kaart en dronk geen borrel.
,,Gadsammenemele !" vloekte de Scheeve bewonderend. "A'ge

nou je viengers ok nog van de vrouwen af 'ouwt, kunde bij je leven al 'eilig verkloard woore !... Kek nou zo kwoalijk nie, Poesken, ik zèg toch gin kwoad !..."

Hij hapte van zijn borrel, sloeg zich dan tegen het voorhoofd, en riep uit :

,,Wa' zijn 'k toch een steenezel !... De kùster vroeg me-n-oonderweg of a'k tege Bart zège wou 'at ie es bij meneer pestoore komme wou. Moar doadelijk, zeet ie, want 'ij mot je spreken 'eet ie gezeed."

Bart keek wat verschrikt. Onverwachte dingen verschrikten hem altijd. Nol lachte.

,,Goa moar," zei hij. ,,'IJ zal je niet opfrete... één vergit nie de kompelemènte van de femilie te doen."

Bart nam zijn pet, groette en ging heen.

,,'k Zijn benieuwd, wa' meneer pestoor mee 'em te bespreke zal 'emme," zei Poeske, onrustig.

,,Ik ok," verklaarde Nol. ,,Eén ik zijn nog benieuwder wa' vor een gezicht a' meneer pestoor trekke zal, 'at ie 'oort dat ie 'em eet loate komme..."

Koos hief het hoofd op.

,,Edde weer zitte liege, Nonkel Nol ?"

,,Liegen is 't woord nie... zwaanze !... Eén 'ij verlet niks, want 'ij zùp nie, een 'ij spul nie... één bloazen oan j'w oore proat ie j'w ok al nie..."

,,Moar wad' edde 'r mee voor, lilleke liegenèer ?"

,,Wa'k ermee voor 'em ?"

Hij sloeg zijn glaasje in zijn mond om en zette het met een kwade klap weer op tafel.

,,Ik wou es mee jullie over 'em proate... dad'em ik er mee voor !... 'Eel 'et dùrp 'eet er z'n kwèek vol over a' Bart 'ier oan g'oald woord..."

,,Oan g'oald ?" vroeg Rokus. ,,Wad' oan g'oald ?"
,,Is da' nie duidelijk genog ?... Ze zègen a' jullie speulen op zien komme... Van een gouwe koets kunne gouwe spiekes valle... één ze zègen a' jullie op die gouwe spiekes zitte te figeleere..."
Koos lachte.
,,Moar iederendeen wit toch 'at er niks over is... Nog gin ijzere spieker !..."
,,Da' gloove ze nie. Ze deinken 'at ie nog stillekes wad' achter d' aand 'eet. Eén a' jullie doar op zitte te vlasse... 't Is veul beter 'at ie moar weggoat... Chiel 'eet 'em gevrogen of 'at ie bij 'um in wou komme... Da' souw betoamelijk zijn, bij een ouwe knecht van z'n voader, die-t-er oarig bovenop gekommen is... Moar 'ij wou as klonioal noar den Oost, zeet ie... Da's een goei gedacht... Beter as 'ier een mesken in opsproak te brenge... Loat 'em opsallemaandere..."
,,Ge zijt wel barm-artig, Nonkel Nol !... Ik wies nie a' gij zo bang was vor 't gekauwaauw van de kwoaitonge !... Z'emmen over jou ok nog alles wa' te kwèke soms... Eén ge zègd' altij a' ge doar om lacht."
,,Da' doen 'k ok... Moar over oons Poeske motte ze d'r bakkes 'ouwe."
,,Sloa ze d'r voor."
,,Da' komt ervan ok. Moar 't is beter 'at ie opdoondert. Wad 'eet ie 'ier te zoeke ?"
,,'IJ is nie uit z'n eige gekomme... Ik 'em 'm meegebrocht... 'k Ar mee 'em te doen. Is ie al nie oongelukkig genog ?... Motte gij 'em nou nog oonder da' vuil vollek noar Indië sturen om de keleroa te krijgen of in stukke gekapt te woore deur die wilde doar ?... Alleenig omdat er ou' wijve d'r tong roeren 'ier ?... Ik docht a' ge wa' meinselijker war... Vor mijn 'oefde

nie bang te zijn... A' ze wa' te zègen emme, motte ze moar bij me komme..."
,,Joa moar, joa moar," protesteerde Nol zwakjes, ,,da's nou, gaddomme..."
,,Den boas is goed vor mijn gewiest... een vor veul meinsen 'ier nog 'eel wa' beter... doar moge ze wel es om deinke... die farrezeeërs... Moar ik wil 'em 'ellepe... één doar zulle de kwoadsprekers me nie van af 'ouwe. Nou wit 'et..."
,,Scheink me nog es in," zei de Scheeve. ,,Doar mo'k es over noar deinke..."
Hij nipte van zijn glaasje, keek schuin naar Rokus, die onrustig op zijn stoel heen en weer schoof en dikke wolken rook uit zijn pijp trok.
,,Wa' deinkte gij d'r van, Rokus ?"
,,Tjoa," zei Rokus onzeker, ,,tjoa !..."
,,Da's duidelijke toal," bromde Nol ontevreden. ,,Eén wa' nog meer ?"
,,Kekt es 'ier," aarzelde Rokus, ,,'t is eel mooi, wa' Poeske zeet, moar..."
Hij stokte.
,,Sjuust !" viel Nol in. ,,Moar !... 'Oonderd moare..."
,,Duzent, a' ge ze zoeke wilt," riep Koos, ,,één ze gelle gin een van alle vor mijn. Die jonge mot g'ollepe wooren één wij zullen 'em 'ellepe !..."
Nol keek haar aan met een twijfelende blik. Hij stond achterdochtig tegenover die meisjeskuren. Als een meid van die jaren met alle geweld een jongen kerel helpen wou, zat daar meer achter... Zou Poeske verliefd zijn op dien groten sloeber?... Zou er een heimelijke verstandhouding bestaan tussen die twee ?... Ze was een maand of negen op de hoef geweest... waarachtig lang genoeg om het daartoe te laten komen... Die

jonge meiden op een boerderij, waar zoons waren van die leeftijd... daar wist ie alles van... gevaarlijk katjesspul... En nou Bart boer-af was, kon ze zich wel eens in het hoofd halen er ernst van te maken... Maar de knaap leek hem daar de man niet voor... Zo'n stille, die meer in de kerk zat dan in de herberg, altijd sjouwend, elk lachje kostte een rijksdaalder... Het was bijna niet aan te nemen, maar ja... 'et jonge bloed... je kon nooit weten !... Verdomme !... hij zou die lummel dood kunnen slaan !... Wie z'n pooten naar hun Poeske uit stak... Dan remde hij zijn gedachten... ho ! ho ! Nonkel Nol, Poeske blijft geen kind... Poeske is een vrouw geworden... een vrouwtje... je moet maar es zien, hoe die kleine borsten spannen in het blauwe jakje... ze gaat het leven hebben van alle vrouwen, niks aan te doen... Verdomme nog toe !... dat alles ook zo gauw ging !... Hoe lang was 'et helemaal geleden, dat ze paardje reed op zijn knieën en kraaiend haar pollekens in zijn knevel klauwde, dat de tranen hem in de ogen sprongen van pijn !... En nou was 'et, bij God, een vrouwtje, dat over vrijen en trouwen en kinderen mocht denken... Sakkerdjie de sakkerdjie !... en hij werd een ouwe grijskop met een smoel vol rimpels en scheuten in zijn heupen...
Hij keek naar Koosje. Haar warme, donkere ogen vol gloed. Het beven van die volle bovenlip met het zwarte dons. De bronzige wangen en het welige, koolzwarte haar. Die malse hals boven het kraagje van haar jak... Potverdomme !... als hij veertig jaar jonger was, vocht hij alle jongens bij haar weg !... Wat een blom van een meid... die zou een heilige van zijn stukken brengen... kon je het dien boerenvlegel kwalijk nemen ?... Maar zuur bleef 'et toch... en onbegrijpelijk van zo'n kwezel... Hij vloekte in zijn hart alle duivels uit de hel, maar begreep, dat het onredelijk was, en tevergeefs bovendien... Het

leven ging zijn gang, en als je oud werd, schoof het je op zij...
,,'Oe wouwde gij 'em dan 'ellepe ?" vroeg hij benepen.
Toen begon Koosje te praten, als had ze het plan lang overwogen.
Bart Verhagen kon na de ramp niet hier als boerenknecht of dagloner gaan werken. Dat zou een veel te grote vernedering zijn. Daarom had hij koloniaal willen worden. Maar je kon je brood toch ook op een andere manier verdienen. Vader kon hem best borstels leren maken. Ze konden samen doen. Vader was niet meer zo vlug ter been, en Bart kon met de bag op zijn rug er op uit trekken naar de verre dorpen en de boel verkopen, terwijl Vader rustig achter de kachel bleef met zijn pijp en de pekpan.
,,Verkoope ?" smaalde Nol. ,,Die kan nog gin gulde vor een dubbeltje verkoope, wed ik !"
,,A' voader een keer meegoat, makkelijk. 'IJ 'eed een 'oop vaste klaante, die koope da' goed om'at van voaders is één nie om de negotieproatjes van een leurder... Wa' gij, voader ?"
,,Da's wel woar, joa..."
Bovendien kon Bart heel handig paardentuigen herstellen, zadels, tomen, hoofdstellen en garelen. Dat deed hij de laatste jaren altijd zelf en daar kon hij best klandizie van krijgen : de oude zadelmaker op het dorp was bijna blind en deed zo goed als niets meer. Zij zou wel voor klanten zorgen. En als hij hier in woonde, kon hij de tuin bewerken, ze pachtten een groter stuk grond van de meent, dan had ie werk genoeg voor z'n vrije uren en hij was van niemand afhankelijk.
De beide mannen zaten haar aan te kijken, verwonderd om het welomlijnde plan, dat het meisje ontvouwde. Rokus bewonderde zonder bijgedachten de practische zin van zijn pleegdochter en haar levendige goedhartigheid. Nol bleef alevel een

beetje achterdochtig. Al die belangstelling, al die moeite en last uit christelijke naastenliefde ?... Dat mocht ze de kat wijsmaken, hij trapte er niet in... Maar het plan zat niet slecht in mekaar. Als die jonge boer er niet te trots voor was en een beetje pit in z'n grove botten had, zat er in alles bij mekaar best een bestaan.

,,Eén a' ge nou es getrouwd roakt," vroeg hij listig, ,,dan is-t-er gin plek meer vor 'em één wat dan ?"

Ze lachte helder op.

,,A' ge je leve lang zo wijd vooruit gekeken 'ad, zouwde 't wijer gebrocht 'emme, Nonkel Nol !... Eer a' me doaroan toe zijn zalt ie z'n eige wel kunne redde, deink..."

,,Rang !" zei Nol. ,,Midden in de roos !... Die 'ee vor elleke spieger een gat... A 'ge zo'n moondje-gauw as wijf kregt, kunde j'w eige wel opzoute..."

Ze lachten alle drie. Nol was toch wel wat gerust gesteld. Ze besloten, dat Bart dan maar gevraagd zou worden of hij er zin in had...

Juist toen Rokus en Nol hun eerste boompje smousjas hadden opgezet, kwam Bart weer binnen.

,,Eén wa' zee meneer pestoor ?" vroeg Nol nieuwsgierig.

,,'IJ was nie thuis," vertelde Bart teleurgesteld, ,,één de meid wies van niks."

Rokus had moeite om zich goed te houden, maar Nol schudde het hoofd en zei spijtig :

,,Da's nou toch ok wa' !... Da' swart vollek loat je moar net loopen a'ze wille... Afijn, nou moar wachte tot a' ge weer gerope woord..."

Poeske gaf hem een wenk, dat hij nou meteen de zaak maar aansnijden, en resoluut begon hij :

,,Goad 'es zitte, Bart... Rokus één ikke motten es mee je proate..."
,,Proate ?" vroeg Bart. ,,Woarover ?"
,,Over de toekomst," verklaarde de Scheeve plechtig. ,,Edde 'r al es over gedocht wa' ge zult goan doen ?"
,,Ik wou moar teekene vor klonioal," antwoordde de jonge boer, zwaar neerzakkend op zijn stoel.
,,Klooterij," oordeelde Nol. ,,Da's nog tijd genog a' ge je leve moei zijt. Net goed voor zuipers één weggooiers, slecht gepuchel, da' gin god of gebod kent één nie meer wit van wa' meel brood te bakke... Me-n-emme wad' aanders vor j'w in 't vet... D'oef kunne me je nie vrom geve, moar ge kund' een eerelijk stuk brood verdienen a' ge wilt, één a' ge... a' ge j'w eige nie te veul gelege loat lègen oan de kletsproat van de meinse..."
,,Ik mot nog evetjes noar Sjo Nollebart om wa' sjet," onderbrak Koos. ,,Zoekte gullie 'et oonder je drieë moar uit... doar 'edde mijn nie bij noodig..."
Zij liep de Riethoek uit, de dijk langs, tot waar ze in een bocht de Hagenhorst kon zien liggen. De schemering viel. Het zware geboomte rond de hoeve doezelde tegen de duistere hemel en de gebouwen waren maar vage schaduwen in de donkere achtergrond der velden. Ze kon ook in de vaagheid van dit halfduister ieder onderdeel herkennen. Het dak, waaronder haar kamertje geweest was, met het kleine venster en de ruime, lichte bedstee. Daar had hij een winternacht bij haar gelegen en heel de nacht was geweest als één verschietend ogenblik... De grote kamer was daar, waar even de hoge vensters blonken. Daar had hij haar voor het eerst op zijn schoot getrokken en al haar bloed was vuur geworden. In dat huis had zij het geluk gekend, een kort, maar zo hevig geluk, als een mens maar

eenmaal in zijn leven vindt... Enkele maanden slechts. Het had niet mogen duren. Niemand wist ervan. Met niemand kon ze erover praten. Maar dat wou ze ook niet. Het lag in haar opgesloten als een reliquie in zijn schrijn, een wonder geheim. Ze kon er naar kijken als ze wilde. Het zou altijd daar zijn, altijd even mooi, even warm, even glanzend...
Zij had altijd geweten, dat het niet van lange duur zou zijn. Ze had geweten, dat het haar hart zou verscheuren, zou doden, als het voorbij ging. Dat had ze aanvaard met haar vreemdsoortig noodlotsgevoel, erfenis van onbekende voorouders... De baas was gestorven. De zon was onder gegaan. God was uit de hemel gevallen en de hemel was duisternis geworden. Rondom was het nacht... Maar een vonkje van licht had zij teruggevonden in de grijze ogen van de jonge Bart... Ze had er naar gegrepen, het vast in haar hand geklemd... Ze zou het niet meer loslaten... Niet als zij er iets aan doen kon... Ze liet nooit iets los, wat ze gepakt had en graag hebben wou... Wat haar blij maakte, behoorde haar toe, en zij gaf het niet af... Niet vrijwillig... Ze knelde haar kleine, sterke vingers er om samen, beet de tanden op elkaar en hield vast... Zij werd uitgescholden, ze werd geslagen, maar zij hield koppig vast... tot men het opgaf en het haar over liet. Zo zou ze ook nu doen... De laatste vonk van het laaiende geluk zou zij niet afgeven... niet als zij er iets aan doen kon... Zij was van den baas geweest... niet hij van haar... dat was het geluk... De baas kon niet van haar zijn, kon van niemand zijn... hij was te groot... Niemand kan de zee hebben of de lucht... maar iemand kan er in opgenomen worden, er door gedragen, gekoesterd, gewiegd... zoals een vrolijke vis in de zee of een vogel, die met gespreide wieken door het blauw drijft, opgenomen door de oneindigheid der wateren of de lucht... dicht

omsloten, er is geen afstand, geen gescheidenheid... Zo is het geluk... Er waren voor dit alles geen woorden, maar het drong zich op aan haar gevoel met elementaire kracht, en zij gaf er zich aan over met heel haar primitief instinct. Er was niets buiten dit, dat telde of haar bewegen kon, en de wil, die als een harde veer in haar gespannen lag, richtte zich uitsluitend op de begeerte, de kleine scherf van haar stuk gevallen geluk te bewaren... Zonder dat zou niets de moeite meer waard zijn, het leven zonder smaak of gloed, dor en nutteloos, een woestijn waarin je moest verdorsten... Zij wilde dit en het moest haar gelukken.

Plots was boven de duistere schim van de Hagenhorst een heldere ster opengespat. Zij glimlachte er tegen. Het kon wel een boodschap zijn van den baas... een knipoogje uit de oneindigheid over iets, dat zij beiden alleen wisten, een bemoediging... Het kwam wel goed... Het moest goed komen, omdat zij het zo heftig wilde met al de kracht, die in haar was... Alles wat zij met die kracht begeerd had, was gekomen... Meester Perelmans, die haar de eerste vernietigende schrik, het eerste overweldigende verdriet van haar leven gegeven had, was uit het dorp verdreven... De leurder, die haar had willen vermoorden, was met een gebroken rug in het gasthuis dood gegaan... De baas, naar wien zij had gehunkerd zo lang zij denken kon, had haar in zijn leven en zijn armen gehaald. Omdat ze het gewild had met die storm-sterke, nooit aflatende, hardnekkige kracht... Ook dit zou zij krijgen...

Zij was alleen, een vreemde, een eenzame onder de mensen hier. Meester Perelmans had haar met zijn plompe onthulling deze eenzaamheid in gestoten en van jaar tot jaar had zij dieper leren voelen, hoe alleen zij stond, hoe anders zij was. Zij hoorde hier niet thuis. De anderen wel. Die hadden een vader en moe-

der, broers, zusters, een hele familie, overal in de streek verspreid. Zij waren als planten uit deze grond opgeschoten en wortelden erin, diep en onwrikbaar. Als ze weg gingen, droomden ze ervan, terug te keren en konden niet gelukkig zijn eer ze weer zaten tussen de oude mensen op de oude grond... Veldwachter Kelders was overal geweest, hij was van het andere eind van de wereld terug geijld naar dit dorpje en zou er tevreden sterven : thuis. Haar thuis was hier niet. Ze wist niet waar het wel was, maar het moest ver weg zijn, heel groot en wijd. Soms had het haar geroepen en een keer had zij de stem gevolgd, maar dat was bijna haar ondergang geworden... Eén thuis had zij gekend : het grote hart van baas Verhagen. Toen was alles opgelost, haar onrust, haar vage dromen, haar stugge innerlijke verstoordheid, haar heimelijk verzet, haar zucht om heen te gaan. Alles was vervloeid in een warme, dierlijke bevrediging, een verzaligde, luie rust... ? Zo moest het voelen ergens thuis te zijn, veilig geborgen in de saamhorigheid met alle dingen. Niet buitengesloten, verwaarloosd, vreemd bekeken, achterdochtig beoordeeld. Niet eenzaam, geprikkeld, aldoor gereed je stekels op te zetten, af te dwingen wat je niet in natuurlijke gemeenzaamheid toegeschoven werd, zinnend op wraak tegenover ondefiniëerbare misdeeldheid... Rustig, warm omsloten, met alleen de vage wens, dat het zo blijven mocht, en op de achtergrond de zachte melancholie van de wetenschap, dat het niet kon duren. Maar zo lang het duurde was geen droefenis mogelijk...
Nu was ze teruggevallen in de oude stelling. Alleen tussen de vreemden. Uiterlijk opgenomen, innerlijk teruggewezen... O, er waren mensen, die van haar hielden... Vader, Nonkel Nol, en in de verte Joost van den veerman, die lange, blonde matroos, waarvoor ze een teder plekje in haar hart had. Jon-

gens, die haar hardnekkig volgden en vloekten van danige liefde voor haar... Ze hield ook van Vader en Nonkel Nol, ze waren zo goed en stonden altijd gereed haar wensen te vervullen. Maar toch wrong zelfs daar soms een vreemdheid... gaapte plots een leegte van onbegrip, die met geen woorden te overbruggen viel... Ze zei of deed iets, dat vanzelf uit haar welde, en de anderen keken haar aan, alsof ze een sprong naar de maan gedaan had... Er was geen verwantschap door het bloed, het zelfde leven, het gemeenschappelijk verleden en de gelijke toekomst...

Ze had soms gedacht, dat ze maar weg zou gaan, als het met den baas voorbij was. Ergens heen, hier weg. Maar ze zou niet gaan. Ze wou af en toe de Hagenhorst zien. Hier was de hemel, waarnaar ze met hem gekeken had : hij hield ervan op donkere dagen naar het jagen van de wolken te kijken ; eens had hij haar glimlachend gezegd :

,,Kek nou, Koos, net meinse... ze wete nie woar a'ze vandoan gekomme zijn één woar a'ze noartoe waaie... in eens valle ze leeg... ze zijn weg... 't is net of a ze d'r nooit gewiest 'arre..." Stille woorden, die een vreemde bekoring voor haar hadden. Haar het drijvende gevoel gaven, dat de heerlijkheid van deze dagen was, zo licht en luchtig, alsof zij zelf een wolkje was, door een stoeise wind hoog langs de blauwe hemel geblazen. Hier was de lucht, die ze samen met hem ingeademd had. Hier was het land, dat hij onverschillig versmeten had, waaraan hij toch ontsproten was, dat hij ongeweten liefhad en waar hij een koning was geweest... Hier lagen al zijn duizelingwekkende herinneringen, waarvan zij maar zo weinig wist en waaraan zij niet wou raken, heel zijn stormachtig, onbegrijpelijk, groot leven, zoals geen tweede ooit geleefd had... Ze kon hier niet weg gaan...

Zeker niet nu zij iets levends van hem teruggevonden had Want een man, die een zoon achter liet, was niet geheel en al gestorven. Hij leefde voort, althans iets van hem, in dezen zoon. Hij kon in, of uit den zoon heropstaan... Dat wou zij... Uit den zoon en uit haar moest hij opnieuw geboren worden... Dan zou zij hem terug hebben, nu geheel en al haar eigen... Bart, de zoon, mocht haar niet ontsnappen, want hij moest haar Bart, den vader, den grote, weergeven... Het net stond uit... ze zou hem erin jagen, al verzette hij zich met hand en tand...

Maar er zat niet veel verzet in den jongen Bart Verhagen. Hij was te verslagen en verbijsterd. Hij had geen vaste plannen. Vrees en schaamte voor loonwerk bij andere boeren hadden hem op de gedachte gebracht voor het Indische leger te tekenen, maar het eerste woord van Koos Kar had dat besluit reeds alle daadkracht ontnomen en aan het wankelen gebracht. Nu luisterde hij naar Rokus en Nol, werd van rood bleek en van bleek weer rood, schoof op zijn stoel heen en weer, wreef nerveus met de handen over de knieën, voelde zich beurtelings heet en koud worden, wist met zijn houding geen raad. Eerst langzaam drong het tot hem door, wat ze met hem voor hadden. Ambachtsman worden, borstels maken, paardentuig repareren, met de rugkorf er op uittrekken naar vreemde dorpen om huis aan huis zijn waar aan te bieden... zoiets als een leurder, een marskramer... Was het zo ver met hem gekomen ?... Zo diep was hij gezonken ?...... Een rest van de oude boerentrots rees in hem op...... Zo zouden ze hem hier zien, allen, die hem gekend hadden als de zoon van de rijke Hagenhorst, die mooiste en grootste hoef uit de buurt ?......

Was het niet beter in het water te springen of toch maar koloniaal te worden ?...... Hij snakte er naar om te vluchten, maar als hij daar even op doordacht, voelde hij hoe de oude grond zijn voeten vast hield, en de schrik voor de onbekende verte vol vreemde, onverschillige mensen sloeg hem om het hart. Was het niet beter door deze zure appel heen te bijten ? Dit was een bekend leven, dit waren bekende mensen, vriendelijke mensen, die hem helpen wilden...... Kleine mensen, die ver beneden hem geleefd hadden, maar die nu boven hem stonden met hun bescheiden, maar verzekerd bestaan...... en voor wier hulp hij dankbaar moest zijn...... Verbijsterend en overrompelend was het leven...... Men droomde zich de dingen zo heel anders...... De mens wikt, doch God beschikt...... God, die de zonden der vaderen bezoekt aan de kinderen tot in het derde en vierde geslacht...... onderwerping eiste aan zijn ondoorgrondelijke raadsbesluiten. Hard moest hij boeten voor de gruwelijke zonden van zijn vader...... Een leurder langs de deuren...... Was dat rechtvaardig ?...... Ja, zei meneer pastoor...... En ook wie het niet begreep moest zich onderwerpen zonder murmureren...... Er was iets belangrijkers dan de noden, zorgen en schaamten van dit leven : het bestaan hiernamaals, dat duurde tot in eeuwigheid en dat bepaald werd door het kortstondig verblijf in dit ondermaanse tranendal...... God beproeft de zijnen......

De tuin verzorgen en een stuk grond van de meent bebouwen, wat aardappelen, erwten, bonen, kool en rapen... gepruts voor de avonduren...... met spa en hark in plaats van ploeg en eg...... Drie stappen op een stukje gepachte grond, in plaats van velden, die een gezicht ver gespreid lagen...... Bitter en hard was dit alles...... Bitter en hard......

Toen Koos Kar thuis kwam, had hij nog geen besluit genomen.

Benauwd had hij met de vinger de boord van zijn boezeroen van zijn zwetende hals getrokken en met benepen stem gezegd, dat hij erover denken zou. Ze waren erg vriendelijk en ze werden bedankt voor hun goedheid... maar hij wist het nog niet... 't was zo moeilijk... hij moest er nog es over nadenken... Nonkel Nol ging weg. Rokus liep een eind met hem op. De Scheve was onverschillig : een vent, die geen borrel dronk en geen kaart speelde, boezemde hem afkeer in en wantrouwen...... die had ze achter de elleboog...... en als huisgenoot had ie d'r een gruwelijke strop aan...... zo'n dooie visjesvreter !......
Bart zat bedrukt voor zich uit te kijken. Een besluit was altijd een heel ding voor hem. Koos liep langs hem. Ze legde een hand op zijn arm en zei :
,,Ge doeget, 'ee Bart ?...... Ge blefd 'ier......"
Hij keek naar haar hand. Die was klein en bruin, niet veel meer dan een kinderhand. Hoe kwam het, dat die er toch zo sterk uitzag ?...... Ze lag daar alsof ze er hoorde. Ze drukte de harde spieren van zijn onderarm, overredend en vreemd vertrouwelijk. Moedeloos haalde hij de schouders op.
,,'k Weet nog nie......"
,,Ge mot 'ier blijve, Bart...... M'n emmen op d'oef soamen 'aard geworreke...... Me zullen 't 'ier ok wel kloare......"
Traag hief hij het hoofd op en keek haar aan. Zij glimlachte bemoedigend. Haar ogen glansden zo donker en diep. Toen zij knikte, danste een zwart krulletje langs haar slaap. Zacht welfde haar ademende borst vlak voor zijn ogen. Een groot, oud verdriet gleed door zijn hart. Een flauwe herinnering aan zijn moeder. Hij was opgegroeid zonder moeder, zonder zusje, zonder andere vrouwen om hem heen dan bazige huishoudsters en de schetter-lachende rauwe meiden, waar hij bang voor was en die hij verachtte. Mevrouw Molijn, die hij tante Thea

mocht noemen, was op verstrooide wijze wel eens lief voor hem geweest...... dat had hem een gevoel van smeltende zaligheid gegeven, waarvan je schreien kon. Hij was een zeer eenzame jongen geweest, verwaarloosd, zonder tederheid opgegroeid ; een onbestemd verdriet, dat heimwee was, bewoog zijn geteisterd hart. Het beroep op hun gezamenlijk werken voor de Hagenhorst, trof hem, bracht haar plots in een andere sfeer, dichter bij, ergens samen met hem...... Ze was een goed meisje...... Ze had haar best gedaan, stil en toegewijd, zonder de luidruchtigheid en het zorgeloos brutale geklets en gelach, waar hij zo'n hekel aan had...... Ze was goed geweest voor vader en voor de hoeve...... jammer, dat ze te laat gekomen was, toen er al lang niets meer te redden viel... Wat was ze eigenlijk klein...... net een sierlijke pop, die een vrouwtje voorstelde...... je zou haar zo op kunnen nemen en op je knie zetten, voorzichtig, bang dat je haar breken zou...... Waar zat eigenlijk de kracht, die haar zo veel werk had kunnen doen verzetten ?...... Zo'n klein, taai ding...... Vreemd...... als je naar haar gezicht keek, was ze ineens niet meer zo klein en jong. Een krachtig, kloek gezicht met die sterke, gebogen neus, de wat diep liggende, zwarte ogen, de vooruit stekende kin en het brede, gladde voorhoofd...... Een mooi gezicht was 'et, met toch iets erin om bang van te worden, heimelijk angstig......

,,Wa' zitte me nou oan te kijke ?...... Ge kek net of a'ge me nog nooit gezien 'ed, me-n-emme toch lang genog oan één toafel g'ete ?"

Ze glimlachte. Nu gleed al het harde uit haar gezicht weg en er was niets meer om bang voor te zijn. Hij kreeg een kleur en wendde de ogen af. Waar haar kleine hand zijn arm raakte gloeide het. Dat verwarde hem en maakte hem verlegen, maar

hij trok zijn arm niet weg...... Nu hief zij zelf de hand op, streek de blonde lok van zijn voorhoofd en zei met een kort lachje :
,,Ge zijd' een roare jonge...... Zèg liever a'g'ier bleft......"
Zij liep naar de kast en met de rug naar hem toe voegde zij erbij :
,,Of zijde soms bang van oons ?"
,,Neent !" riep hij verschrikt. ,,'Oe komd'er op."
,,Bleft dan...... Ge zult er gin spijt van 'emme."
Ze zat gehurkt voor de kast, haalde de kommen voor de koffie bij elkaar. Ze was zo klein en sierlijk. Met haar zekere en glijdende bewegingen leek ze precies op een katje... Rokus en de Scheve noemden haar Poeske...... een goede naam...... Gek...... ze was zo lang op de hoeve geweest en hij had haar nooit gezien zoals hij haar nu zag...... zo aardig om naar te kijken......
Zij zette de kommen op tafel en op de handen steunend boog zij zich naar hem over, keek hem recht in de ogen en zei :
,,Zèg nou moar a'ge bleft !"
Ze lachte. Haar witte tanden blonken tussen haar rode lippen. Haar zwarte ogen glansden warm en vriendelijk. Hij had de gewaarwording als werd hem een belofte gedaan. Hij bloosde dieper, glimlachte tegen haar ogen, en zei :
,,'t Is goed...... ik blijf 'ier......"
Koos Kar knikte, bevredigd.
,,Da's wijs gedoan...... Ge zul zien, ad' alles best zal goan...... Me zullen een goei leven 'emme mee z'n drieë......"
Neuriënd liep zij naar de kachel om de koffie op te schenken. Bart wist niet of hij blij was of geschrokken. Onverwacht had hij toegestemd. Was dat goed ?...... Zou hij het uithouden, borstels maken, aan zadeltuig knoeien, leuren, op een miezerig

stukje grond prutsen ?...... Was het toch niet beter, zich maar gewonnen te geven, te vluchten, onder dienst te gaan, in de wereld te verdwijnen ?...... Onder mensen, die niets van hem wisten ?......
Koos liep rond en praatte. Hij zou eens zien, hoe gezellig het werd. Vader was een echte goedzak en samen zouden ze een mooi stuk geld verdienen. Weelde zou er niet zijn, maar zorg ook niet. Wat geweest was, bleef voorbij en daar moest je niet meer aan denken, dat gaf allemaal niks. Er zou werk genoeg zijn om alles bij te vergeten, en ze zouen een kneuterig leven hebben zo met z'n drieën...... Hij moest niet zo zwart kijken, daar was geen reden voor...... En hij zou es zien, hoe ze lachen konden, als Nonkel Nol een goeie bui had...... dàt was zo'n harlekijn !...... Wat die allemaal had uitgestoken, en wat ie erbij verzon...... !
Bart zweeg en luisterde met een half oor. Zij babbelde als een blij kind, dat zijn zin gekregen heeft, als een vogeltje zo vrolijk en onbezorgd. Even vloog een achterdocht langs zijn gedachten: waarom was zij er zo op gesteld hem hier te houden ? Maar zijn aangeboren traagheid weigerde daarover door te denken. Het kwam er ook niet op aan. Het was aardig, dat zij er blij om was. Het gaf hem een wonderlijk licht gevoel, haar blij gemaakt te hebben. Iets van haar zelfverzekerde onbezorgdheid vloeide in hem over. Wat gaf het ook ? Wat hoefde hij zich aan te trekken van de blikken of de praatjes der kleine mensen van het dorp, die zijn geslacht altijd met onderdanigheid en eerbied genaderd waren ?...... Hij had geen schuld aan deze ondergang, en werken was geen schande, voor niemand...... Het was zeker beter zo. Met brave mensen in een klein huisje, werken voor zijn brood en rond hem dat vrolijke meisje, zorgend voor het huishouden. Hij moest er aan gewennen, niet

de grote boer van de Hagenhorst te zijn, maar een ambachtsman, die met werken het brood won...... Koloniaal zijn was zeker erger en groter schande......

Zo bleef dan de jonge Bart Verhagen bij Rokus en Koos Kar inwonen.
Het dorp aarzelde in zijn beoordeling van het vreemde geval. Het zou een veel bevredigender slot geweest zijn, wanneer de geruïneerde boerenzoon als koloniaal naar Indië gegaan was. Kon men het bovendien zonder gefluister of zwoele toespelingen laten passeren, dat die grote loebas inwoonde bij een man met een zo kittig en vuur-ogig pleegdochtertje als Koos Kar ? Wie meende, dat dit zuivere koffie was, moest toch wel een èrge onnozelaar zijn. Eigenlijk kon je er met je verstand niet bij, dat meneer pastoor zoiets goed vond ! Het gaf geen pas ! En je zou zien, dat er schandalen van kwamen... Maar meneer pastoor was het juist, die de praatjes in de kiem smoorde door tegen iedereen zijn tevredenheid, bewondering en blijdschap te laten blijken om deze oplossing van de tragische geschiedenis. Het was een daad van christelijke naastenliefde van Rokus en Koos, en iedereen kon er een voorbeeld aan nemen......
De ergdenkenden bleven bij hun mening, maar deden er schouderophalend het zwijgen toe. Zij hadden een zeer fijn onderscheidingsvermogen voor goed en kwaad en vooral voor zedelijk en onzedelijk. Zij konden het niet helpen, dat een man, met geestelijk gezag bekleed, ziende blind verkoos te zijn...... Zij hadden hun plicht gedaan, hun waarschuwing doen horen, en waren van de verantwoording af. Vlijtig als immer keerden zij tot hun eigen pleizierige zonden terug......

Bart Verhagen wist niets van de heimelijke opwinding, die hij door zijn blijven in het dorp gewekt had. Zijn innerlijke tweestrijd was niet geheel overwonnen. Hij luisterde aandachtig naar Rokus' uitleg van de handgrepen en het gebruik van het gereedschap. Zijn trage geest nam het langzaam op en soms werd Rokus ongeduldig, als hij iets voor de vijfde of zesde maal opnieuw verklaren moest. Het ergerde hem ook, dat Bart alleen maar vroeg naar het hoe ; het waarom scheen hem nooit te interesseren. Maar dan keek hij naar het afwezige, verstrooide gezicht van den groten lummel, en medelijden weerhield de scherpe woorden, die hij had willen spreken...... Het moest iets gruwelijks zijn voor den rijken boerenzoon, die van jongs af gewend was met duizenden te rekenen, zich nu zo te moeten inspannen om iets nieuws te leren, waar stuivers mee te verdienen vielen...... Het zou nog wel een hele tijd duren eer hij zich helemaal ingeleefd had in de noodwendigheden van de nieuwe toestand...... Je moest geduld met hem hebben.

In het schuurtje was ruimte gemaakt voor zijn zadelmakerswerk. Hij kreeg nog al wat te doen die zomer. Koos Kar was stilletjes rondgegaan onder de boeren en had werk voor hem gevraagd. En uit medelijden stuurden ze hem alle tuig, dat reparatie behoefde. Hij deed het langzaam en secuur, zoals hij het voor zichzelf gedaan had. Koosje bracht hem een kop koffie met een sukerspek en bleef een beetje kijken naar zijn zware, trage handen.

,,Ge doeget vuls te secuur, Bart."

,,'Oezo ?"

,,Ge moak 't net of a't nooit meer kepot mag."

,,Nou ?...... Mot da' dan nie ?"

,,Neeë, want dan 'edd' al gaauw niks meer te doen."

Hij lachte even.
,,Ge zijd' een mooie !... ...Mot ik 'et omspres zo moaken a't weer gaauw kepot is ?"
,,Nie als te gauw, da's sprikt, aanders zège z'a'g'een prulleman zijt."
Hij keek haar aan, begon dan weer te lachen.
,,Ge zijd' een slim dieng..."
Maar hij werkte even traag en degelijk voort.
Ze ging weg. Barts handen vielen stil. Hij keek haar na, hoe ze tussen de bloemen van de tuin naar de achterdeur liep. Ze had een mooie gang. De manier, waarop ze haar hoofd droeg, deed hem onwillekeurig denken aan de dravers van zijn vader, lang geleden, de paarden, die hij gehaat had met de instinctieve weerzin van den degelijken boer, die een hekel heeft aan alles wat geld kost zonder naar verhouding in te brengen......
Maar mooi waren ze geweest......
Hij gaf alles wat hij verdiende aan Koos Kar voor de huishouding. Rokus had voorgesteld, dat hij vier gulden kostgeld in de week zou betalen, maar dat had hij geweigerd, met plotselinge koppigheid. Hij gaf alles af, veel of weinig, en met een paar kwartjes zakgeld in de week had hij ruim genoeg. Hij kwam niet in herbergen en rookte maar matig.
Toen hij op een middag thuiskwam van het aardappelveld op de meent, waar hij gewied had, vond hij er Jan Baks, de dikke kastelijn uit de herberg «De laatste stuiver», dicht bij de tafel zitten. Er stond een kruik jenever en een flesje Elixir d'Anvers, die hij meegebracht had. Rokus dronk met een bezorgd gezicht van zijn borrel en Koosje nipte snoepend van haar glaasje elixir. Jan Baks keerde zijn rood, zwetend gezicht met de borstelige knevel naar den binnenkomende.

,,Aah, Bart !...... Schuifd' oan, man, één pakt een druppel mee."
,,Dank je...... ik drienk nie......"
,,Ge zijd' een moordenèer," lachte Baks. ,,Ge gun zeker een kastelein gin eerlijk stukske brood...... Beval 'et je nogal 'ier ?"
,,Da' goa genog."
Het klonk kort en onvriendelijk.
Even schoten de kleine, in vetplooien weggezonken varkensogen van Baks een felle, achterdochtige blik naar de jonge boer.
,,G'ar 'et slechter kunne treffe."
Bart antwoordde niet, ging bij het raam zitten en begon te plukken aan de luchtige hoop uitgekookt varkenshaar, dat gedroogd was, en nu gesorteerd en in bosjes van verschillende lengte gebonden moest worden.
Koos keek geamuseerd naar het verstoorde gezicht van Jan Baks. Deze wendde de blik naar haar terug. Heftig blikkerde de oude begeerte van de felle bok naar haar jonge borst.
,,Wa' zède gij d'r van, Rokus ?"
,,Ze mot 'et zellef wete...... Ze doe toch altij wa' ze wilt."
Rokus' stem klonk nors en ongerust.
,,'Oonderd vijftig gulden is een mooi 'uur !...... Wie verdient da ?...... Eén mee Poasen een nieuw kleed...... één veul verval......"
,,Eén dan mot ik zeker in Leene d'r bed sloape ?"
Baks' rode kop zwol paars aan bij de toespeling, die zij beiden alleen begrepen. Brommend antwoordde hij :
,,Ge zoek zellef moar uit woar a'ge sloape wilt."
,,Dan blijv' ik moar 'ier op 't opkoamertje......"
,,Moar ge kun 's oaves nie noar 'uis goan !"
,,Moar ik kom overdag nie bij jou...... Ik blijf thuis bij voaders."
,,Eén a'k twee 'oonderd gulde zeèg ?"

„Al zeede vijf 'oonderd...... Ik kan voaders toch nie alleen loate ?"
„Ge liet 'em ok wel alleen, toen ge bij Ver'oage diende......"
„Doar 'ad ik m'n eige ver'uurd."
„Bij mijn ok...... één toch liepte weg......"
Het klonk verongelijkt, wrokkig en kwaad. Koos lachte en snoepte aandachtig van haar glaasje. Toen zei ze luchtig :
„Oach joa...... bij den eene lopte weg één bij den aandere nie...... da' goa zo."
Er viel een stilte.
Rokus dronk smakelijk zijn borrel leeg. Zijn onrust en angst waren vervlogen. Poeske ging niet weer in „De laatste stuiver" dienen. Ze zat dien dikgevreten kroegbaas kalm voor den aap te houden, dat brutale strontjong !......
Jantje Baks' ogen flikkerden kwaadaardig : hij behoorde dus tot degenen bij wie men wegliep...... Zo'n verdomd klein loeder...... Hij had beter weg kunnen blijven !...... Niet omdat ze weigerde en hem nog zat te treiteren ook, maar omdat de drift en de begeerte woedender dan ooit door zijn bloed joegen...... Sakkerdomme !...... als die kleine, zwarte heks wou, zou ze hem tot de gekste dingen brengen !...... Hij zou in staat zijn, alles in de steek te laten, vrouw, kinderen en zaak, als zij hem wenkte : kom mee...... Het leek vergif in zijn hart...... het leek waarachtig of hij betoverd was......
Bart zat bij het raam nors naar hem te kijken...... Die kerel wou Koos Kar in huis hebben ?...... Jantje Baks uit „De laatste stuiver ?......" Die befaamde vuilpruim, waar iedereen om grinnikte, omdat ie als een snuffelende reu achter alle rokken liep ?...... Een heimelijke, doffe woede, die hij van zichzelf niet kende, wrong aan zijn hart. De bijna onweerstaanbare drang, die vette smeerlap bij zijn speknek te grijpen en hem

de deur uit te gooien, jeukte in zijn grote handen, die driftig plukten aan het stugge, zilverig glanzende haar...... Hij herinnerde zich nu, dat ze bij hem gediend had en op stel en sprong bij hem was weggelopen om op de Hagenhorst te komen...... Misschien had ie vroeger al eens geprobeerd haar te na te komen ?...... Misschien had ie die dikke, blauwige poten met die worstvingers...... Dan stokten plots zijn gedachten...... Waar bemoeide hij zich mee ?...... Wat ging het hem aan ?...... Hij wist, dat de wereld vol was van die vuile dingen...... De knechten en de meiden haalden smeerlapperij met elkaar uit...... Boeren en boerenzoons zaten achter de arbeidsters aan...... 't was overal hetzelfde...... Zijn vader...... nou ja...... Het stuitte hem als iets walgelijks. Hij was er bang voor als voor een groot gevaar. Het was smerig en slecht...... het was duivels...... Van kinds af werd je er in bedekte of duidelijke termen voor gewaarschuwd, in de lering, van de preekstoel, in de biecht...... En de mensen konden het niet laten...... Hoe klein begonnen ze er al mee ?...... De jongetjes en meisjes op school waren er al door besmet...... Hij had gerild, was misselijk geworden van hun verhalen en vuile taal...... Toespelingen op het woeste leven van zijn vader en notaris Molijn hadden de afkeer een giftige weerhaak gegeven...... Die Jan Baks was een beruchte wijvenjager...... een beetje erger dan de anderen...... Hij had ook zin in Koos Kar...... Wat ging hèm dat aan ? Vreemden, die onder mekaar vuiligheid uithaalden...... Dat moesten ze zelf maar verantwoorden. Het kwam alle dagen voor...... Hij had er niets mee te maken...... Wat bezielde hem om daar juist nou kwaad om te worden ?...... Jan Baks stond op, snuivend door zijn neus. Hij trok zijn eeuwig afzakkende broek hoger over zijn gezwollen pens en zei :

,,Nou, afijn, deinkt er nog moar es over...... Zoiets woor j'w alle doage nie geprizzenteerd. A'ge j'w eige bedeinkt, komde 't moar zège."

,,Da's goed, boas."

,,'k Em van de week een nieuw biljart gekrege, Rokus," ging Baks op veranderde toon voort. ,,Komd' een Zoondag es een pertijke speule mee de Scheve...... 't Is een lief'ebberij zoa' dat dieng loopt, man......"

,,Rekent er op," zei Rokus, blij, dat de kastelein onverrichter zake moest aftrekken. ,,Da' doen me."

,,Komde gij ok moar mee," voegde Jantje er, tot Koos gericht, bij. ,,'k 'Em een nieuw zoet borreltjen uit 'Ollaand, da' je wel smoake zal."

,,A'k tijd 'em, ziede me."

Maar zij bleef Zondags thuis en toen eerst voelde Bart zich weer rustig en in zijn humeur. Hij verbaasde zich er over. Wat had hij met die mensen en die dingen uit te staan ?......

Traag kroop de zomer in het nieuwe leven voorbij. Bart leerde de handgrepen van het borstelmaken, maar hij was langzaam en onhandig, keek met verbazing toe, hoe Rokus met een grote schaar een piekerige raagbol bijknipte tot alle haren precies even lang uitstonden, zuiver rond, en wanhoopte eraan dat ooit ook te zullen kunnen. Hij brandde zich aan de kokende pek, stak zich in de vingers met het koperdraad, verknoeide borstelhouten, verknipte voltooide borstels of handvegers en voelde zich doodongelukkig. Maar Rokus had geduld, lachte, zei, dat het een moeilijk vak was en dat iedereen er last mee had. Koos moedigde hem aan, vond dat hij van week tot week opschoot en prees hem, als hij in ontmoediging zichzelf een ezel noemde en het werk er bij neer wou gooien.

Het liefst werkte hij in de hof of op de meent, maar de stukjes grond waren zo prutserig klein onder zijn dolle werkdrift, hij had het gevoel, dat hij klaar was als hij nog nauwelijks was begonnen. Spijtig keek hij over de wijde velden met graan, suikerpeeën, bonen, erwten en vlas. Alles stond er zo welig bij dat jaar, de akkers van de Hagenhorst schenen hun nieuwen eigenaar vlijtiger dan ooit te willen dienen. Het even aangelende koren golfde onder de zoele zomerwind met zilverige weerschijn, het leek levend als een ademend lijf, het zou heerlijk zijn er tussen te lopen, je hand door de buigende, zoetjes ruisende halmen te halen, te voelen hoe de aren zwollen, hard en harder werden...... De haver liet zijn vrolijke belletjes bengelen, het koolzaad bloeide als gloeiend goud, het diepe blauw van de vlasbloemen droomde op het tere groen, hard blonken de sappige bladen van de bieten, en de mais, het nieuwe gewas, dat de laatste jaren veld won, schermde met zijn talloze zwaarden speels in de wind...... Het riep alles naar de liefde van zijn hart, de zorgende kracht van zijn grote lichaam...... zijn hart en zijn kracht schreeuwden terug...... maar heel deze zomerlust bleef voor hem gesloten, verboden, onbereikbaar...... Hij was geen boer meer, hij leerde een ambacht, hij frutselde aan varkens- en paardehaar, hij priegelde aan versleten tuig, hij was een kleine burger geworden en had geen deel meer aan de grote drift, die de mensen over de landen joeg, alle seizoenen door......
Bewegingsloos stond hij te kijken over de rijkdom dezer welige zomervelden tot een mist van plots wellende tranen alles ineen deed vloeien tot een onduidelijke doezeling van kleuren, en hij zich omkeerde en met grote stappen naar huis ging om in het schuurtje met els en pikdraad en lapjes leer te gaan knoeien, de dood in het hart, de borst pijnlijk gespannen in

een doffe woede tegen het leven, dat hem zo wreed en achteloos in een verloren hoek had weggetrapt......

Als hij maar een kleine kans gehad had...... Als er maar een beetje geld was overgeschoten...... Net genoeg om ergens anders een kleine stee over te nemen, te pachten desnoods......

Met wellust zou hij zich op het werk gegooid hebben...... geleefd als een vrek om het bedrijf uit te bouwen, een nieuwe Hagenhorst te stichten...... Niets zou hem te veel geweest zijn...... Zwoegen dag en nacht, zijn eigen knecht zijn, armoedig leven, maar boer op eigen hoeve...... samengegroeid met de grond en het gewas...... ademend met het graan, neuriënd met het dorrend erwtenloof, lachend met de bloemen van koolzaad en vlas en slaapbollen, levend, pratend met de paarden en het vee...... Het leven, waartoe hij geboren was en waaruit hij was weggeslagen door de schuld van...... nee, door Gods wil...... En hij zou er nooit in terugkeren...... Misschien zou hij er een bescheiden deel aan kunnen hebben als knecht...... maar dat zou hij nooit van zich kunnen verkrijgen...... En het was ook niet wat hij wou...... Een boer wou hij zijn of niets...... Je moest je eigen bloed voelen kloppen in het gewas, je eigen hart verankerd in de bodem......

Voor hem was het voorbij geweest, eer het begon...... En nooit kreeg hij nog een kans erin terug te keren......

,,Boeh !...... wa' zitte weer lillik te kijke, Bart !"

Hij sloeg de ogen op. Koos Kar stond voor hem met een emmertje in de hand : zij kwam de geit melken.

Hij bloosde, met een flauwe poging om te glimlachen.

Ze had de mouwen opgestroopt tot halverwege de bovenarm, het boordje en een paar knoopjes van haar jakje losgemaakt voor de warmte.

Ze kwam op het hakblok voor hem zitten, het kapmes op de vloer schuivend.
,,G'egget nie noar je zin 'ier, Bart......"
,,Wie zèegt da' nou ?"
Het klonk als een verontschuldiging, niet als een ontkenning.
,,Da' zègd 'eel je gezicht, één al je meniere...... Ge zijd' oondaankboar, Bart...... Me doen toch zo oons best, voader één ikke......"
Hij schrok van het verwijt en de bedroefde toon.
,,Moar," protesteerde hij, ,,da' motte toch zo nie opneme, Koos...... Ik zijn jullie veul daankboar, da' witte toch wel...... 't Is moar......"
Hij zweeg en keek naar de grond.
,,'t Is moar a'ge gin eige boer kunt zijn," vulde Koos aan.
Hij bloosde dieper, als een betrapte jongen.
,,Ziede wel...... doar zit 'em de kneep...... Ge kun je boeren-'oogmoed nie aflège...... Wij zijn moar klootjesvolk, meinse van niks, één ge kun j'w eigen 'ier nie thuis voele...... Ge veeg je botten oan oons, om'a me moar arrebeiersmeinse zijn......"
Elk woord was hem een zweepslag. Te snerpender, omdat er geen verwijt in haar toon was, alleen een trieste bitterheid, geen woede, maar een gevoel van bedroefd en gekrenkt zijn.
,,Neeë ! neeë !" ontkende hij stotterend van zenuwachtigheid, ,,da's gin woar, Koos, da's gin woar !...... Ik kijk nie op jullie neer...... 'oe komd' er bij !...... Ik zou liever boer zijn, moar da's toch gin woonder, ée ?...... Da' kunde me nie kwoalijk neme...... Moar...... moar da' kan nou eenmoal nie...... da' weet ik goed genog...... da's verbij...... één ik mot blij zijn da' jullie me leere m'n brood te verdiene...... één da' ge...... da' ge zo vriendelijk vor me zijt......"

,,Zoanik nie, jonge...... ik zou nog wel veul meer vor je wille doen......"
Ze zei het zo eenvoudig. Haar donker gezicht was naar hem opgeheven en haar ogen straalden genegenheid uit. Verbaasd keek hij op haar neer. Er klopte een ader in het kuiltje onder haar keel, waar haar huid glad was en de warme blankheid had van oud ivoor. Er parelden kleine druppeltjes op haar bedonsde bovenlip en hij zag de hagelwitte tandjes in haar even geopende mond. Een dronken verwarring soesde door zijn denken, de lust om zijn handen om haar schouders te slaan krampte door zijn spieren...... Hij schrok van de wilde drang, kuchte moeilijk om zijn ontroering te bedwingen en ging rechterop zitten.
,,Ge doed' al vuls te veul vor me," zei hij dof.
,,Bèh, 't is nog al wad 'eét wa gewiest !" lachte zij, opstaand.
,,Ge verdien royaal je kostje, man, me-n-ouwe d'r oan over...... Moar ge mot je best doen om te vergete wa' verbij is één contènt te zijn in 't nieuwe......"
,,'k Zal m'n best doen, Koos !"
Het klonk berouwvol en kinderlijk.
Zij moest erom lachen, streek plagend zijn haar in de war, maar hij greep niet naar haar speelse hand. Lachend liep ze verder, zeggend :
,,Grooten broeskoeker !"
Verward ging hij naar de tuin, beschaamd, onrustig en boos op zichzelf.
Was hij ondankbaar ?...... Zeker niet. De genegenheid voor Koos, de zuster, die het toeval hem gegeven had, benauwde zijn hart. Hij hield van Rokus en had eerbied voor zijn kalme wijsheid en zijn vele kundigheden. Nee, ondankbaar was hij niet. Onhandig, lomp, onbehouwen en onbeholpen, dat was

hij...... Hij wist nooit hoe hij zijn genegenheid moest tonen of aardig zijn. Een beer was hij. Maar niet ondankbaar...... Hij kon niet helpen, dat hij verlangde naar de velden en het boerenwerk. Maar hij zou het niet meer laten merken......
Hij wist niet, dat Koos Kar door het schuurraampje naar hem stond te kijken, met schouders, die zachtjes schokten van inwendige pret...... Wat een onnozele bloed hij was ! Wat een onhandige sukkel...... Ze zou hem wel drijven waar ze hem hebben wou !...... Hoe jammer, dat er zo weinig van zijn vader in hem stak...... Zij beet de tanden op elkaar. Het bloed gistte. Zij verlangde waanzinnig naar den baas. Het was soms zo moeilijk. Ze drukte de handen vast op haar borsten en kneep tot het haar pijn deed...... Het wilde verlangen moest weg, want zij moest het hoofd koel houden voor haar plannen......

Sjo Nollebart, de buurvrouw, die dokterde, kinderen haalde en bakerde, begon te sukkelen. Zij was diep in de zestig, maar zag er uit of zij negentig was, mager en diep gebogen. Sjo was altijd een proper wijf geweest, maar verwaarloosde zichzelf en haar huishouden meer en meer, sinds enige jaren geleden haar man gestorven was. Vuil grijs haar piekte onder haar groezelige haakmuts langs haar hoofd. Zij was verslaafd aan snuiven en altijd hing er een heldere druppel met tabakskorreltjes erin, aan haar spitse neus, die ze af en toe met de rug van haar benige, klauwachtige hand weg veegde. Haar mond was ingevallen over de tandeloze kaken en onder de tanige rimpelhuid van haar gezicht tekende de doodskop zich angstwekkend af. Alleen de scherpe groene ogen keken vinnig levend tussen de rood-ontstoken randjes uit en bewezen, dat de geest van de oude Sjo nog niet gedoofd was.

Haar vele kinderen waren getrouwd en verspreid, alleen Meeuwis, de overlevende van de tweeling, had zij nog bij zich. Meeuwis, die van kind af aan verliefd gebleven was op Poeske en een verdrietig leven had, omdat zij niets van hem weten wou en hem vriendschappelijk voor den mal hield.
Sjo Nollebart had een slechte naam gekregen in de loop der jaren ; er was iets niet zuiver met haar genezerij, zij was niet onbekend met de zwarte kunst, ze kon kaartleggen en overlezen, deed buiten twijfel aan toverij ; zij hield te veel van katten, las in geheimzinnige boekjes en liep soms in zichzelf te praten. En naarmate zij ouder en krommer werd, haar neus verder uit haar mager gezicht naar voren sprong, won de overtuiging, dat zij een toverheks was, steeds meer veld. Eeuwenoude verhaaltjes van griezelige gebeurtenissen heetten nu de vaste waarheid omtrent Sjo Nollebart. Kinderen liepen voor haar weg, velen ontweken haar, kwezels maakten tersluiks een kruisje, als zij voorbij ging...... Maar wie een wond of een zwerende vinger had, ging toch naar haar toe, want haar zalven en balsems waren beroemd en iedereen wist, dat wonden snel ophielden met bloeden, als Sjo er de hand aan legde, en niemand kon zo zacht en stevig verbinden als zij. Maar de meesten konden een huivering van angst voor de duistere macht, die achter deze vrouw stond, maar kwalijk onderdrukken.
Koos Kar was niet bang voor toverheksen. Als kind had ze er zelf graag een willen worden, door haar diep heidense natuur onweerstaanbaar getrokken naar de vreemde mogelijkheden achter de zichtbare dingen. Tussen geloof en bijgeloof had ze nooit verschil kunnen voelen. Een tovenaar en een wonderdoende heilige waren voor haar gelijksoortige wezens, beschikkend over bovennatuurlijke krachten en daardoor in

staat de vreemdste verschijnselen tevoorschijn te roepen. Haar geest was vol verwarde voorstellingen en zij geloofde gaarne, dat zij wel iets in zich had, waardoor zij t'avond ofte morgen nog eens tot grote dingen in staat zou zijn. Maar tegelijkertijd was zij van een doordringende nuchterheid, berekende nauwkeurig haar kansen en mogelijkheden, liet niets over aan het toeval of de genade van de verborgen machten, waar iedereen de mond vol van had, doch waar slechts enkele uitverkorenen naar goedvinden over konden beschikken.

Sjo Nollebart had ze haar leven lang gekend en zij was het er nooit met zichzelf over eens geworden of deze nu toveren kon al dan niet. Poeske was er al die jaren door aan huis gekomen en had eigenlijk nooit iets geheimzinnigs of vreemds opgemerkt...... De laatste tijden had het vraagstuk haar ook niet geïntereseeerd. Ze had andere dingen gehad, die haar geheel in beslag namen. Zij ging er nu vaak heen om de oude vrouw te helpen, die steeds moeilijker uit de voeten kon. Zij ruimde de rommel uit de kamer, maakte haar bed op en beknorde haar, omdat ze alles zo afschuwelijk verwaarloosde. Sjo lachte haar kuchend uit :

,,Wa' gift da' nou ?...... Dad' ouw karkas 'ee gaauw afgedoan......"

,,Zo oud zijde nog nie."

,,Neeë, moar tot den droad verslete......"

Op een middag kwam een boerenknecht, die met een sikkel in zijn hand gesneden had, binnenlopen om verbonden te worden. Een diepe, gapende snee in de muis van zijn duim, waar het bloed tappelings uitliep. Sjo hield de hand vast, terwijl Koos in een lade van het kabinet naar de repen linnen zocht voor het verband. Toen zij ermee terugkwam, had het hevige bloeden opgehouden, nog maar langzaam welde het

rode vocht uit de wond. Verbaasd keek Koos toe. Sjo wies de wond met lauw water, smeerde een bruine zalf op een pleister, legde deze op de snede en wikkelde handig het verband erom. De knecht, een zwaar gebouwde lummel, keek er op toe, en het was hem duidelijk aan te zien, dat hij zich niet bijster op zijn gemak gevoelde.
,,Kloar," zei Sjo. ,,A't goat zwère, komde moar vrom. Eén aanders loate 't zo moar acht doage zitte, dan zal 't wel wijd geneze zijn."
,,Wa' kredde van me ?" vroeg de knecht.
,,Niks...... A'ge van oaved meet de meid uit zijt, bidde soame moar een rozenoeike vor m'n rimmetiek."
De knecht kreeg een kleur. Sjo grinnikte geamuseerd.
,,Nou, bedaankt dan...... Goeiendag soame......"
Toen hij de deur achter zich dichtgetrokken had, vroeg Koos :
,,'Oe doede da', buvrouw, om 'et bloeien op te loaten 'ouwe ?"
Sjo haalde de schouders op.
,,'k 'Em een genezend 'aand," bromde zij onverschillig.
,,Moar...... 'oe komde doar oan ?...... Kunde mijn dad'ok nie leere ?"
,,Bel neent, zottin ! Da' kredde van Oonze Lieven 'eer mee of ge krijg 'et nooit."
Koos zat haar aan te kijken, nieuwsgierig, met een gespannen blik vol vragen. De oude vrouw lachte zachtjes en zei :
,,Nou kekte weer net as toen ze zo'n klein opneukertje war één oonderduzend uit vroeg over toveren één 'ekserij......"
Even aarzelde het meisje, toen vroeg ze ronduit :
,,Kunde gij nou eigelijk toovere, Sjo ?"   ?
Sjo's gezicht verstrakte tot een grimmig masker.
,,Zouwde gij deinken a'k 'ier in di' kotje zat a'k toovere kon ?...... Dan woonde-n-ik in een peleis mee 'oonderd meiden

LIBRARY
UNIVERSITY OF ...

één knechs...... één ik zoud'er nie uitzien as een ouwe totebel ok nie...... Die zottig'ed van de meinse, die d'r asses nie gebruike......"

Koos knikte. Het argument maakte wel indruk op haar practisch inzicht. Maar er bleef toch iets in haar aarzelen : zij kon zich heel goed voorstellen, dat een toverheks uiterlijk arm en oud leek en toch een geheimzinnig, verborgen leven leidde in eeuwige jeugd en overdadige rijkdom...... Zij had in haar fantasie wel gekker dingen beleefd.

,,Moar ge kun toch de koart lègen, 'ee buvrouw...... één overlezen één zo......"

,,G'oef gin toover'eks te zijn om de meinsen uit de koarte wa' voar te zwaanze...... één een verstùkte poot overleze kan iederendeen...... a'ze moar gloove willen a't'ellept. G'è toch zeker ok geleerd a't geloof baarge verzette kan ?......"

,,Kunde dan de toekomst nie voorspelle, Sjo ?"

,,Soms."

,,Zouwde 't voor mijn kunnen doen ?" '

De scherpe groene ogen keken knipperend naar het jonge gezichtje met de vreemde, harde trekken, de sterke neus en de mooie, vastberaden mond. De ingevallen lippen van de oude vrouw mummelden, alsof zij in zichzelf praatte. Dan grinnikte zij geamuseerd, schudde het hoofd, en zei :

,,Da' jong volk toch !...... Al den doonder één altij' net eender...... Zij toch blij, kind, 'at de toekomst vor je verborge bleft...... A'me wiese wad' oons in 't leve te wachte stoat zouwe me gin plezierig oogenblik meer 'emme...... A'me teminste nie op slag dood neerviele van de schrik......"

Poeske zat naar haar te kijken, ongelovig en ontevreden. Zij kneep de lippen samen en fronste de wenkbrauwen. Dan vroeg ze :

„Kunde me wezenlijk niks vertelle, Sjo ?"
„Ik kan je genog vertelle," antwoordde de oude vrouw, „één doar is werachtig gin tooverij vor noodig...... Ik ken je toch van je geboorten af oan......"
„Wa' gewiest 'eet doar 'em ik niks oan......"
„Moar uit wa' gewiest 'eet kom vort wa' zijn mot......"
„Eén wa' mot er dan zijn ?"
Het klonk zo gretig en kinderlijk nieuwsgierig. Sjo lachte.
„Moak j'w eige moar nie oongerust...... Gij zuld' al krijge da'g'emme wilt."
Poeske keek op. Haar grote zwarte ogen kregen een fluwelige gloed. Zij glimlachte haar witte tandjes bloot.
„Joa, 'ee, buvrouw ?...... Al da'k wil...... A'ge moar...... a'ge moar wezelijk wilt, ee ?"
De oude vrouw zat hoofdschuddend naar haar te kijken. Het jonge gezicht stond strak van wilskracht en begeerte. Sjo wendde haar blik af, streek een druppel van haar neus, nam een nieuw snuifje en aaide zwijgend de spinnende kat op haar schoot. Na een wijle sprak zij langzaam :
„Ik zou moar een bietje verzichtig zijn, meske...... Gij zijt er net een om een gevoarelijk spulleke te speule...... Die te veul vroagt kreg niks op 't ènd...... Kende da' ver'oaltje nie van 't visserke, dad' een betooverde vis in z'n net vieng ?...... 'IJ moog vroage wat ie wou, één 'ij vroog een lief 'ùsken één een goei bestoan...... Da' kreegt ie ok, moar 'ij 'ad een oontevreje wijf, da' nooit genog 'ad...... Ze stuurde-n-em iedere keer vrom noar de vis om meer te vroagen één ze kregen 'et...... 'IJ wier rijk, 'ij wier koning, 'ij wier keizer, één toen dwong ze'm om te vroage God te woore...... Moar toen warre z'over de streep, één ze zatten in eens weer in d'r armzoalig 'utje mee gelapte kleeren één zoonder brood in 'uis......"

,,Een kindervertelseltje," lachte Koos.
,,Moar leerzoam vor groote meinse, kind...... Ik weet nie wa'g'in je zin 'ed, moar ge mot verzichtig zijn, zèg ik je...... Gin meins wit sjuust wat er in z'n toekomst leet, moar gij zij best in stoat om te veul te vroagen...... één dan komde slecht weg......"
,,Da' zumme dan moar afwachte......"
Het klonk zo strijdlustig, dat Sjo Nollebart moest lachen.
,,Ge doe moar, or...... een meins kan z'n bestemming toch niet oontloope......"
Koosjes gezicht werd zachter en haar ogen keken dromerig in een toekomst, die voor de oude vrouw een raadsel bleef. Maar Koos Kar zag duidelijk haar doel en de verbeelding van een ver geluk deed haar bedonsde bovenlip trillen.
,,Ik vroag wezelijk zo veul nie, Sjo," zei ze vergoelijkend. ,,Ad' 'Oonze Lieven 'eer me da' nie gift...... dan......"
Haar ogen werden zwarter en weer kwam de harde trek om haar mond terug.
Sjo vulde grinnekend aan :
,,Dan zijde gij in stoat om 'et oan den duivel te vroage !"
,,A'k 'et moar krijg !......"
Daarop lachten zij beiden en Koos ging op een ander onderwerp over :
,,Ge moes mijn moar leeren om zallef één balsem te moake, Sjo."
De buurvrouw dacht een ogenblik na.
,,Da's gin slechten inval," zei ze dan, ,,iemes mot 'et toch van me-n-overnemen vandoag of morrege...... Ik za' je de «Troost der Armen" loate zien...... doar stoad' alles in."
Zij strompelde naar de chiffonnière, trok een lade open en haalde onder de warboel van rommel een oud, versleten boekje

vol ezelsoren. De letters waren grijs geworden op het vergeelde papier. Er stonden recepten in voor zalven, balsems, dranken, poeders en pillen voor alle denkbare kwalen. Koosjes ogen schitterden. Zij voelde zich dicht bij de wereld harer oude, zwoele toverdromen en bladerde met trillende vingers in het vreemde boekje, waar zoveel geheimen in stonden opgetekend...... Wie deze geheimen kende, had macht over de mensen...... Hij kon ze genezen of ziek laten, ze de dood aandoen als hij wou misschien...... Er kon allerlei toverij in staan...... en als die er niet in stond, konden anderen denken, dat het toch zo was...... Misschien behoorde Sjo Nollebart toch tot het huiveringwekkende gilde der toverheksen...... Dat zou ze nu in ieder geval te weten komen......
Zij werd Sjo Nollebarts ijverige adept. Zij leerde de zalven mengen en brouwen en welke gebeden daarbij moesten worden opgezegd om ze meer kracht te geven ; hoe een verband om een wond moest worden aangelegd ; hoe een verstuikte pols, enkel of knie moest worden vastgehouden bij het overlezen onder het prevelend aanroepen van behulpzame heiligen met de voorgeschreven formules, waarna zwelling en pijn afnamen en verdwenen in even veel tijd als verlopen was tussen het ongeval en de overlezing. Zij leerde ook, hoe zij de kaart moest leggen, de achtereenvolgende figuren en de betekenis van de onderscheiden kaarten in verband met de ligging. Sjo giechelde om haar ademloze aandacht, noemde het allemaal boerenbedrog, het had niets om het lijf, en als je ooit iets kon voorspellen, kwam dat, omdat je de menschen, hun karakter, hun geheime streven, hun zonden en omstandigheden kende...... maar met de kaarten had dat niets uit te staan en met toverij nog veel minder. Ze moest dat alleen niet aan de klanten vertellen...... de mensen waren uilskuikens, die graag

betaalden om bedrogen te worden...... grote kinderen, die zich vergaapten aan de schijn, er naar snakkend om zich te horen voorspellen wat ze verlangden dat gebeuren zou...... Dat was altijd zo geweest en het zou altijd zo blijven...... In nood en verlangen zochten ze steun en heul bij geheimzinnige machten, al wisten ze, dat dit duivelsmachten waren en dat de kerk hen met zware straffen bedreigde, als zij er toevlucht bij durfden zoeken......

,,De meinse zijn nie veul wèerd a'z'in de piepzak geroake," bromde Sjo. ,,Bij de koartlègster woore de grootste sloaismoele zo klein as een mùske. Ze biechte nog oonderdoaniger één veul oprechter as bij de pestoor...... Ge leer ze proontjes kennen één ik kan nie zègen a'ge d'r meer respect vor kregt !...... Gadsamme, Koos, a'ge's van de meinse wies wad' ik weet, omda' ze 't me zelf voorgeschotteld 'emme, zouwde roar stoan te kijke...... 't Meinsdom is moar een oarig zooike gepuchel a'ge ze van binne zien kunt."

Koos luisterde naar haar gepraat met schitterende ogen. Zij voelde de met angst gemengde eerbied, die zelfs de schijn van tovenarij bij de mensen opriep en ze was bereid daar vrijmoedig gebruik van te maken......

Als zij op Zondagmiddagen alleen thuis was, probeerde zij zichzelf de kaart te leggen. Met bevend hart bekeek zij de figuren en de rangschikking der kaarten. Ze zag overal fortuin en geluk. Sjo zei wel, dat het allemaal onzin was, maar Koos was er niet van overtuigd : het bleef voor haar gevoel mogelijk, dat een griezelige macht of een geheimzinnige wet in de ligging der kaarten met duidelijke tekens neerschreef wat de toekomst zou brengen. Een paar keer achtereen had ze in haar kaarten ,,een brief over water" gezien en toen was de brief gekomen van Joost, helemaal uit Indië...... Die goeie

Joost...... Hij schreef, dat hij aan haar alleen dacht en van haar alleen hield...... Over anderhalf jaar kwam hij weer thuis en dan was hij kwartiermeester...... Ze moest op hem wachten, want hij wou met niemand anders trouwen dan met haar...... Ze zou het goed hebben, hij zou haar op zijn handen dragen...... niemand kon ooit zo veel van haar houden als hij...... Het was een onrustige en verdrietige brief vol heimwee en verlangen en angst : zij zou zich toch niet door een of andere boerenvlegel over laten halen ?...... 't Was jammer voor Joost...... Zij mocht hem het liefst van alle jongens, die ze gekend had...... Zijn kussen hadden haar het diepst bewogen...... vóór die van den baas onthulden, wat de kus van een man beteekende...... Nu had ze haar plannen en daar kon Joost niet bij dienen...... Het was jammer voor Joost. Misschien ook een beetje voor haar. Maar dat kon de loop der dingen niet stuiten, noch wijzigen...... Zij moest gehoorzamen aan de wet, die haar dwong deze weg te gaan en geen andere......

Zij speelde met de jonge Bart Verhagen als de kat met de muis. Soms was zij kinderlijk vrolijk, stoeiziek en aanhalig, bracht hem in verlegenheid en verwarring, lachte hem uit om zijn onbeholpen schuchterheid, bespotte zijn onhandige pogingen om haar af te weren, blozend als een schooljongen. Dan keek zij weer dagen lang niet naar hem om, gaf hem korte antwoorden, merkte niet op, dat hij iets nodig had, wees hem bits terecht bij alles wat hij deed, tot Bart wanhopig begon te stamelen over weg gaan, in de gewaarwording, dat het huis te klein was, dat hij het helemaal vulde en de anderen leven en bewegen onmogelijk maakte. Waarop Koos hem hartelijk de huid vol schold, hem bewees, dat hij niet weg kón gaan,

zijn lievelingskostjes kookte en rond liep met een onderworpen gezichtje, alsof ze vergiffenis vroeg voor haar onaardig gedrag. Vertederd keek hij haar overal met half neergeslagen ogen na, voelde zich schuldig, een lompe beer, wou het goed maken en wist niet hoe.

Maar ook als het stil en goed tussen hen was en alle dingen normaal leken, bleef er een onrust in Bart dralen. Dit donkere meisje wekte onbekend verlangen in hem, dat hij schuw terug drong, omdat het te maken had met onzuivere dingen, die hij zondig wist en verafschuwde. Maar telkens weer brak het zich vrij in zijn dromen, drong driftig en triomferend naar voren, leefde zich woest uit in schaamteloze vormen, en de morgen vond hem ontzenuwd, moe en vol weerzin. Zijn geforceerde wil tot een kuis leven was beledigd en ontsteld. Hij vroeg zich bang af, of hij dit biechten moest, of men schuldig zijn kon door dromen. Maar hij kon er onmogelijk over spreken, zelfs niet in de biechtstoel. En nooit kwam een verwijtende gedachte tegen Koos Kar in hem op. Integendeel. Hij schaamde zich onuitsprekelijk tegenover haar, voelde zijn verwarde dromen als een schending van haar wezen, onwetend van het kwaad, dat zijn zieke verbeelding met haar bedreef.

Vroeg in de winter kwam een oom van Bart hem bezoeken, een der broers van zijn moeder, een grote, zwaargebouwde boer, traag in zijn bewegingen en spraak en met het lijdzame gezicht van een oud schaap. Hij praatte langzaam en met doffe stem over de slechte tijd en de beroerde toestanden in de landbouw. Later nam hij zijn neef mee het dorp in en Bart kwam eerst na donker thuis, stiller nog dan anders en merkbaar zenuwachtig.

De bezoeken herhaalden zich. Bart was na elk geheimzinnig gesprek nerveuzer. Hij sprak bijna niet meer, zat dof voor zich

uit te staren, schrok met een schuldige blik op, als Koos hem onverwacht aansprak. Zij vermoedde onraad, maar zweeg, nam hem alleen nauwkeuriger waar, zag hoe zijn onrust en stuurloosheid hand over hand toenamen...... Wat broeide er ?...... Wou de familie van zijn moeder, die na het schandaal van de volkomen ruïne, gevolgd op zo veel vroegere gerucht-makende gebeurtenissen, niet naar hem omgekeken had, hem nu hier weghalen ?...... Had de boerentrots het gewonnen van de gierigheid en de afkeer van Verhagens tot armoe vervallen zoon ? Bijster gul en hartelijk zou het aanbod wel niet zijn, want Bart was er onder versomberd in plaats van er door op te vrolijken...... Toch moest zij waakzaam zijn. Ze was niet genegen zonder strijd haar plannen op te geven...... Te heftig had zij zich in haar droom vast gebeten...... Ze liet haar buit niet los...... Niet als zij het verhinderen kon...... Bart was op haar verliefd. Misschien wist hij het zelf niet goed, maar zij wist het zoveel te beter en zo gemakkelijk zouden ze hem niet uit haar handen krijgen.

Een Zondagmiddag in Januari, toen ze alleen met Bart thuis was, stond deze, toen de oude kasklok drie geslagen had, plotseling op, mompelde iets onverstaanbaars, trok zijn duffel aan en ging de deur uit. Verbaasd liep ze naar het venster en keek hem na. Hij ging de Riethoek uit, klom de dijk op en verwijderde zich in de richting van de Steenweg naar de stad. Snel besloten gooide zij haar wollen doek om en liep hem achterna. Zij bleef op het paadje onder aan de dijk, waar zij achter een knotwilg weg kon kruipen als hij de inval kreeg om te kijken.

Maar Bart zag niet om. Hij liep met zijn lange, langzame pas, een beetje voorover gebogen tegen de straffe vrieswind, mechanisch voor zich uit te staren. Het leek alsof iets hem tegen zijn

wil voort duwde en hij met weerzin gehoorzaamde. Dan daalde hij een aprel af en sloeg een zijweg in. Toen zij boven aan de dijk kwam, zag zij hem de herberg van Jantje Baks binnengaan.

Wat moest hij daar doen ?...... Hij kwam nooit in herbergen......

Snel liep zij op het bekende huis toe, sloop er omheen en loerde door een klein achtervenster naar binnen. Een paar boerenknechts speelden biljart. Jantje zat met drie oudere boeren aan een tafeltje te pandoeren. Achter in de gelagkamer zat Bart met zijn oom en een vrouw. Deze zat met de rug naar haar toe. Ze zag alleen de achterkant van de plooimuts met de wriemeling van het Zondagse kroontje er boven uit. Wie mocht dat zijn ?...... De boerin, zijn tante ?...... Vlug liep zij om naar een ander raam, waar ze de vrouw in het gezicht kon zien...... Een enkele blik was voldoende......

Miebet Verdonk, die ze de Gorres noemden......

De Gorres......

Haastig liep ze weg.

Nu begreep ze alles.

Ze wilden Bart aan de Gorres koppelen......

Een mooi plan, dat gevaarlijk genoeg leek...... Een vuil complot !......

De Gorres was zeker tien jaar ouder dan Bart. De dochter van boer Verdonk. Een kleine boer, maar met een eigen hoef. Gierig als een vrek...... er moesten centen genoeg zitten. En Miebet was enig kind. Ze was hoekig, lang en lelijk. En ze had enige jaren geleden een ongelukje gehad : een kind...... geen mens wist van wie...... misschien van een knecht, misschien van een hannekenmaaier, misschien van een leurder...... een machtig schandaal...... Er was veel over gepraat en gelachen.

Ze was lelijk. Ze was nors. Ze was nog gieriger dan haar vader. Ze was nog een bekende kwezel geweest ook...... En toen ze zowat dertig was, had ze daar ineens dat kind gekregen...... Een prachtig schandaal, waar de vrouwen niet over uitgekwebbeld en de mannen niet over uitgegrinnikt kwamen......

De Gorres !......

De Gorres met haar kind wilden ze aan Bart geven. Dan was de eer gered, het kind had een vader, de hoeve een boer, als die ouwe grenspens van een Verdonk kwam te sterven......

Een plannetje, dat goed in mekaar zat.

Een gevaarlijk plannetje......

Bart snakte er naar een boer te zijn. Zo kon hij het weer worden...... Het was een gore handel, maar hij had eigenlijk niet veel keus Het boerenbedrijf trok aan hem met grote kracht en hier was zijn kans om weer een eigen hoef te krijgen. Het zou een grote schande zijn, er zou geweldig over gekletst worden...... Maar na een poos was dat voorbij en hij zat op zijn eigen hoef. Een kleine hoef, maar goed onderhouden en zeker met een stevige duit achter de hand...... En een geruïneerde, verslagen Bart, die zijn hart opvrat van verlangen naar het boerenwerk op een eigen stee......

Slim bedacht......

Maar zij was nu gewaarschuwd. Zo gemakkelijk liet zij zich niet uit het spel dringen. Zij had ook haar plannen en die kwamen eerst.

Een grimmige vastberadenheid stond in haar op. Woede smeulde in haar hart. De smeerlappen !...... Ze wilden haar Bart afnemen juist nu zij zeker wist, dat ze hem winnen zou voor haar bedoelingen. Maar ze kregen hem niet. Zij dacht zo sterk aan haar wil om Bart voor zich te houden, dat haar

hoofd pijn begon te doen. Heel haar wezen trok zich samen op de begeerte, haar plannen te doen slagen. Die moesten slagen. Zij kon niet voortleven als hij van haar weg zou gaan. Dan was alles verloren : elke band met den baas voor goed doorgesneden. Dat mocht niet. Dat kon niet...... Ze zou het niet uithouden......

Thuis zat zij bij het venster. De schemering viel. De storm raasde door haar ziel. Tranen drongen heet naar haar ogen. Driftig wreef zij ze weg, beet de tanden hard op elkaar. Niet schreien. Het was geen tijd voor zwakheid. Ze was geen mem. Ze had na haar kinderjaren nooit meer geschreid...... Maar het was zo wreed...... Plotseling dreigde alles weg te glijden in duister...... 't Was net of de baas nu ineens oneindig ver van haar weg ging...... of hij nu eerst voor altijd verloren zwierf...... En zij kon hem niet missen. Zij kon niet zonder hem. Ze had hem zo wanhopig lief. Er was niets buiten hem, dat haar binden kon...... Nooit had zij zo machtig geweten, dat zij door den jongen Bart aan hem verbonden bleef. Alleen door den jongen Bart. En nu wilden ze hem van haar wegnemen...... Een doffe razernij beving haar. Ze kon het niet verdragen. Er zouden ongelukken gebeuren, als ze haar de weg versperden. Zij voelde lust die Gorres te vermoorden. Met wellust zou ze haar ombrengen...... Als ze Bart verliezen moest, liep ze hier weg...... Dit land was alleen te verdragen, omdat het vol was van den groten Bart Verhagen en haar liefde voor hem...... Als ze den jongen Bart niet kreeg, was de oude eerst werkelijk dood...... voor altijd dood...... zonder mogelijkheid om weer op testaan uit haar en zijn zoon...... Ze trok liever bedelend de wereld door dan hier te blijven, als ze haar Bart ontnamen. Je kon niet leven in een knekelhuis...... Het zou hier een knekelhuis zijn, vol verbleekte,

verdorde resten van een gestorven geluk, een verwaaide droom. Weer liepen tranen uit haar ogen. Woedend boende zij ze weg, maar toen zij opstond om de lamp aan te steken, schokten niet te onderdrukken snikken haar keel. Zij mompelde een grove vloek als een driftige paardenknecht. Er klonken voetstappen op het harde pad onder aan de dijk. Zij luisterde...... Het was Bart. Heftig klopte haar hart...... Ze moest dadelijk alles weten. Ze zou het wel uit hem krijgen...... En de Gorres zou hem niet hebben...... Liever zou ze hem met haar eigen handen worgen, of hem vergiftigen, zoals ze vroeger het speelgoed brak, dat ze gestolen had, liever dan het terug te geven...... Ze stak de lamp aan en liet de gordijnen zakken.
Bart knipperde met de ogen tegen het licht, toen hij binnen kwam. Zijn gezicht stond strak, somber en verlegen.
,,Goeien oavond," groette hij zacht, en onrustig voegde hij eraan toe : ,,Is Rokus nog nie thuis ?"
Koos dwong zich tot een onbevangen glimlach en antwoordde schertsend :
,,Neeë...... Ge zul 'et mee mijn alleen motte stelle, Bart...... Vervelend, 'ee ?"
Hij keek naar haar gezicht. Zij lachte, maar hij zag dat ze geschreid had en schrok. Ze schreide nooit. Wat was er gebeurd ?...... Een vaag gevoel van schuld verontrustte hem...... Maar dat was zottigheid...... Zij kon niet weten wat er broeide en als zij het wel wist, zou het haar immers niet kunnen schelen......
,,Me zulle soame moar een bottrammeken ete...... Voader zit zeker koart te speule bij Sjoantjes.'"
Hij knikte zwijgend.
Bedrijvig liep zij rond, zette koffie, sneed handig de lange boterhammen van het ronde brood, dat zij rechtop tegen haar

borst hield. Bart stopte verstrooid zijn pijp en zat tersluiks naar haar te kijken. Bijna onbewust bewonderde hij de sierlijkheid van haar bewegingen. Alles aan haar was zo lief en mooi...... Als hij met Miebet trouwde, zou hij Koos Kar nooit meer zo zien...... Een stekende pijn schoot door zijn borst. Die lange, schrale Miebet met haar gele paardentanden en vreemde, zwemmerige ogen, waterig blauw en die je nooit recht aankeken, boezemde hem een onberedeneerde afkeer in...... Als de boerderij er niet was, zou hij nooit aan haar gedacht hebben...... Weer op een eigen hoef zitten...... eigen paarden op de hals kloppen...... een drachtige koe langs de zwellende flanken strelen...... zaaiend over eigen akkers stappen...... een oogst binnen halen, waar je maanden in angst en vreugde aan gezorgd hebt...... het stille werk in schuren en stallen en wagenhuis 's winters...... de koorts van de eerste zoele dagen in het voorjaar...... heel het goede, gespannen leven van den boer op eigen stee...... En Miebet op de koop toe nemen...... Met Miebet aan tafel, in 't gerij naar de kerk...... die vrouw naast je in bed, met haar knokige schouders, haar spitse ellebogen, haar gele nek, haar smalle mond met de zuinig dichtgenepen lippen...... Niets aantrekkelijks, niets dat zijn hart of zinnen kon bewegen, niets dat herinneren kon aan Koos Kar, aan Poeske met haar bruuske manieren, haar soepele gang, haar sierlijke beweging, haar levend gezicht met die grote zwarte ogen, waar vuur in zat en die toch zo zacht konden kijken...... Een boerderij en Koos allebei...... dat zou geluk zijn......

Hij schrok van zijn eigen gedachten...... Had hij ooit vroeger zo aan Koos gedacht ?...... Nee...... of misschien toch, zonder dat hij het wist of wou...... 't Kwam doordat ze hem die Miebet toeschoven met de hoef van Verdonk...... Hij gruwde van de

Gorres. Hij verachtte haar, met haar onecht kind, dat hij zou moeten aannemen...... Maar de boerderij lokte en de familie drong: het was toch zeker een fortuintje voor een jonge vent zonder een duit in de wereld ?...... Dankbaar moest hij zijn voor zo'n ongedachte kans...... Als Miebet een frisse meid was en dat ongelukje niet gehad had, zouden ze hem nog niet zien staan...... Onze Lieve Heer had het goed met hem voor gehad, toen hij het bij de Verdonken zoo regelde...... Een kleine plaats, maar beste grond en alles goed onderhouden...

Met hard werken en een beetje geluk kon hij verder komen......
Honderd jaar geleden was de Hagenhorst ook zo'n grote boerderij niet geweest...... Miebet en haar schande waren bittere pillen, maar de hoeve verguldde ze, en een eerbaar huwelijksleven zou de mensen gauw alles doen vergeten......

Hij zuchtte diep.

,,Woar goat die zucht noar toe ?"

,,Hé ?"

Dwaas keek hij op.

Koos lachte.

,,Lèg je pijp nou zolang moar weg. Me goan ete."

Ze baden hun Onze Vader. Bart had eensklaps het visioen, dat zij samen als man en vrouw aan hun eigen tafel zaten, getrouwd en tevreden. Hij glimlachte onder het bidden en kleurde.

Zwijgend aten zij het avondbrood, en telkens moest hij weer denken aan dat plotse gezicht : Koos en hij getrouwd, zittend aan hun eigen tafel. Hoe kwam hij daarbij. Er was tussen hen nooit over zoiets gesproken, zelfs niet in scherts...... En nu hij zo goed als verzegd was aan Miebet Verdonk, kwam hij op zo'n zotte gedachte.

De stilte drukte. De langzame tik van de oude kasklok brak de

tijd aan stukjes. Na de laatste hap schoof hij zijn stoel naar de buiskachel, zette zijn voeten op de trommel en stak zijn pijp aan. Koos ruimde de tafel af. Hij kon zijn ogen niet van haar af houden, volgde werktuigelijk al haar bewegingen...... Toen ze afgewassen had en haar handen gedroogd en alles in de kast geschikt, ging ze voor de spiegel staan en stak het haar beter op. Haar vingers frutselden aan de spelden, duwden de opgerolde vlechten terecht. Een vreemde ontroering welde in Bart op, de zinneloze lust op te springen en dat sierlike schepseltje in zijn armen te klemmen. Hij beet hard op de steel van zijn pijp, kneep de handen samen tussen de knieën... Plotseling zag hij, dat ze in de spiegel tegen hem lachte en hem toeknikte...... Ze had natuurjlik gezien, hoe hij aldoor naar haar zat te kijken...... Haastig wendde hij de blik af, trok grote rookwolken uit zijn pijp, keek naar het vuur in de kachel, pookte erin en schepte kolen bij. Toen hij met een rood hoofd zich weer op zijn stoel liet zakken, stond zij naast hem.

,,Wa' doet er op, Bart ?"

Zonder haar aan te zien antwoordde hij :

,,Niks...... wa' zouwt er opdoen ?"

,,G'è nog gin twee woorde gesproke...... Ge zit moar te dubben één te prakkezere...... D'r is iets, Bart...... Ge mot van j'w 'art gin moordkuil moake...... Ge kun 'et me toch wel vertelle ?"

Moeilijk stamelde hij :

,,Moar...... wezelijk, Koos...... ik zou nie wete......"

,,Ge vertrouw me nie...... Da's niks mooi van j'w, or...... Zijn d'r zwoarig'ede mee de femilie ?...... J'w oom kom zo dikkels 'ier de leste tijd, één vroeger zagde gin meins...... Wille ze j'w 'ier weg 'emme soms ?"

Bart schoof gekweld op zijn stoel heen en weer. Hij kon het haar toch niet zeggen !...... Hij dacht aan Miebet en verging

van schaamte...... Koos zou schateren van het lachen, als hij haar het plan opbiechtte, en hij zou sterven van schaamte.
„Zèg nou toch es wa'!"
Het klonk ongeduldig en kinderlijk bedroefd.
Zonder haar aan te zien stotterde hij :
„Joa...... ik...... eh...... 'k zal 'ier wel...... weg motte, deink'......"
„Woarom ?...... Goade soms trouwe ?"
Hij hief verschrikt het hoofd op. Hoe kon ze dat raden ?......
Onnozel vroeg hij :
„'Oezo ?"
Koos lachte.
„Docht' a'k m'n oogen in m'n zak'ad ?...... D'r woor gekoonkeld één gekokkemokt...... da' voel ik duidelijk genog...... J'w oom 'ier, één gij mee 'em weg...... één alleen op roet...... Eén ge woor meet den dag zwijgzoamer...... Ge kun vor mijn nie wegkruipe, jongeske...... wad'emme ze mee je voor ?"
Bart had het gevoel, dat hij op brandnetels zat. Hoe kon hij dat nou tegen haar vertellen ?...... Juist tegen haar ?...... En waarom dan niet tegen haar ?...... Ze kwam het toch te weten...... Iedereen moest het weten...... Zweet van angst prikte onder zijn haar en in zijn nek...... Beklemd, met toonloze stem antwoordde hij :
„Joa...... ze willen 'emmen a'k goan trouwe......"
„Ziede wel !...... En mee wie ?......"
„Mee...... mee...... mee Miebet Verdoonk......"
Het was er uit. Vuurrood sloeg het bloed hem naar het gezicht. Hij wachtte op haar lach, op haar spot, haar verontwaardiging. Nu voelde hij ineens, hoe belachelijk het was, dat hij met die Gorres zou trouwen. Belachelijk...... en gemeen...... Smerig was 'et...... een vieze affaire...... een vuile

koop...... Met z'n hele lijf kocht hij zich in op de boerderij...... Hij zou moeten gaan leven met een wijf, waar hij van rilde...... alleen, omdat hij een bedelaar geworden was, een schooier...... en toch verlangde een boer te zijn...... Hij zou boer worden, en zich levenslang moeten schamen voor de mensen...... Wat een opperknecht geweigerd had, zou hij nemen om maar op een hofstee onder dak te komen...... Iedereen zou hem met de vinger nawijzen, hem uitlachen en verachten...... Koos Kar vooraan...... Het was niet te verdragen... Kon hij maar in de grond wegzinken...... Nu zou ze vol afkeer en verbazing zeggen : ,,Meet de die ?......" Ze zou schel gaan lachen en zich op de knieën slaan van danige pret...... Met gebogen hoofd wachtte hij op haar uitbarsting...... Maar het bleef stil. Zij sprak geen woord......

Na een wijle keek hij schuw op. Zij was niet meer naast hem.

Ze zat bij de tafel, met de handen in de schoot en keek strak voor zich uit. Er was boosheid noch spot in haar gezicht, alleen droefenis. Ze hield de lippen opeengeklemd en haar grote, brandend zwarte ogen leken nog verwijd in een schrik vol verdriet. Bart stond op en kwam naar haar toe.

,,Koos......"

Zij schudde afwerend het hoofd, zei toonloos :

,,Ik doch 'et wel...... Ik doch 'et wel......"

,,Moar...... Koos......"

,,Loat me moar......"

Ontsteld, verbaasd, geheel in de war keek hij op haar neer. Wat was dat nou ?...... Waarom lachte ze niet ?...... Waarom verscheurde zij hem niet met haar hoon en verachting ? Langzaam legde zij de armen op de tafel en liet het hoofd erop zinken. Verstijfd van schrik zag hij, hoe haar schouders

schokten. Aarzelend lei hij zijn hand op haar hoofd. Het was of er vonken van haar haren in zijn vingertoppen sprongen en tintelend door zijn bloed schoten. Een ongekende tederheid vloeide zijn hart binnen, vulde het geheel en al, met een spanning of het bersten wou.
,,Koos...... Koosje......"
Zij hoorde de stem van zijn vader. Heftiger schokten haar schouders.
,,Wad' is 't nou, Koos...... toe......"
Vermoeid hief zij haar hoofd op, keek hem aan met betraande ogen, en vroeg :
,,Eén ikke dan, Bart ?...... één ikke dan ?"
Verbluft zag hij op haar neer..
,,Gij ?" weervroeg hij eindeloos verbaasd. ,,Wa' meende ?"
,,Ik...... ik 'em altij gedocht a'ge wad om mijn gaf......"
Het duizelde hem voor de ogen. Nog nooit had hij haar zo lief gevonden, zo onbeschrijfelijk mooi als in haar hulpeloos verdriet. Verward stamelde hij :
,,Moar gij...... gij gif toch niks om mijn ?......"
,,O...... deinkte da'?...... Wie 'ee je da' wijsgemoakt ?"
Zijn zware handen klemden om haar schouders. Hij hief haar van haar stoel en keerde haar met het gezicht naar hem toe. Zijn blauwe ogen waren donker van opwinding.
,,Koos !...... Meende da'?...... Gifde gij wad' om mijn?"
Zij glimlachte door haar tranen heen, vlijde zich dicht tegen hem aan en sloeg de armen om zijn hals.
,,Groote loomperik, motte da' nou nog vroage?...... Gif me liever een kus !"
Verbaasd hield hij haar in zijn armen, keek van dicht bij naar haar glanzende, zwarte ogen, haar kleine mond met de volle rode lippen, die even vaneen weken in een triomfantelijk lachje,

waarvan de zin hem ontging. Onstuimig vloog het bloed door zijn lijf, zijn slapende zinnen sprongen wakker, heftig drukte hij haar tegen zich aan en kuste haar over heel haar gezicht, onhandig en gulzig, tot zij zijn lippen vasthield in een diepe zoen, die hem de adem benam. Dan maakte zij zich los uit zijn knellende armen, streek het haar glad, keek hem lachend aan en zei :

,,Past een bietjen op...... a' voader oonverwachs thuiskomt !"

,,Loat 'em moar komme," antwoordde Bart loszinnig.

Dan voegde hij er verwonderd en ongelovig aan toe :

,,Ouwde wezelijk veul van me, Koos ?"

,,Neeë...... 'k 'em een 'ekel oan je !"

Haar ogen schitterden als sterren. Ze had een kleur van opwinding.

,,Een grooten 'ekel ?"

,,'Edde da' nie gevoeld toen 'k je kuste ?...... Zo'n grooten 'ekel !"

Zij hield de handen ver uiteen. Hij greep ze en ze gingen geheel schuil in de zijne. Hij keek er naar in één verwondering.

,,Zukke kleine pollekes......"

,,Zijde bekaant kloar, zot ?"

Hij stond haar aan te staren. Langzaam werd hij bleek. Zijn handen beefden rond haar polsen.

,,Wad' edde ?"

Hij schudde het hoofd.

,,Niks...... Ik...... ik kan 'et m'n eigen alleen moar nie indeinke...... Witte wel goed a't woar is, Koos ?"

Zij knikte met een ernstig gezichtje. Toen vroeg ze :

,,Moar 'oe mot da' nou meet de Gorres ?"

,,De Gorres kan verrekke," antwoordde hij ruw. ,,Eén d'aander' ok...... Ik trouw mee jou één doarmee uit......"

Duidelijk zag hij de boerderij voor zijn ogen wegzinken, maar hij lachte van geluk.

,,Zuld'er nooit gin spijt van 'emme, Bart ?"

,,Nooit."

,,Ge gifd' een boeren'oef op......"

,,'k 'Em jou liever......"

Met verbazing zag ze ineens, dat hij op zijn vader leek. Ook zijn stem had een hardere, metaliger klank gekregen, en in de blauwe ogen vonkte iets van het vuur uit die van den ouden Bart. Sprak hij ook niet op diens losse, uitdagende, roekeloze toon ?......

Hij ging zitten en stak de hand naar haar uit. Toen sprong zij op zijn knie, sloeg een arm om zijn hals en drukte zich dicht tegen hem aan. Hij hield haar met de ene hand vast en streelde met de ander, voorzichtig, schuchter en onwennig haar schouder, arm en hoofd. Een grote ontroering dreef tranen naar zijn ogen. De kamer verwaasde voor zijn starende blik. Een zwaarte gleed van zijn ziel. Een oud heimwee, waarvoor geen woorden waren, smolt weg...... Een spannend gevoel van lang en vaag gedroomd geluk, dat zich onverwacht vervuld had, deed hem beven. Voor het eerst in zijn leven voelde hij zich een man. Hij had een keus gedaan en moest de verantwoordelijkheid daarvoor dragen. Hij had een weg gekozen en moest die gaan. Met één slag was hij volwassen geworden. Het mooiste meisje had hij gekregen. Altijd had hij gedacht, dat ze hem alleen maar zo'n beetje beschermen wou, omdat hij zo onbeholpen was en alles verloren had. Maar ze hield van hem, wilde hem hebben, met hem trouwen. Hij zou geen boer zijn, maar hij zou een vrouw hebben waar hij zot op was en samen zouden ze een heerlijk leven hebben. Niets kwam er nu meer op aan. Alles was goed. Wat deed

het er toe met welk werk je de kost verdiende, als de kleine Koos Kar thuis op je wachtte ?...... Het geluk tintelde tot in zijn vingertoppen. Haar lichte lijf drukte zacht op zijn dijen. Haar zoete warmte doordrong hem. Een vreemde dronkenschap gaf hem een duizelig gevoel in het hoofd......
Koos hief het gezicht naar hem op, lachte tegen hem, trok zijn hoofd naar haar toe en kuste hem weer op de mond.
,,'Ouwde veul van Poeskes ?"
Hij kon niet antwoorden, glimlachte, drukte haar tegen zich aan of hij haar breken wou. Zacht maakte zij zich los uit zijn armen, sprong op de vloer en zei :
,,Nou motte me wijs zijn, Bart...... één 't nog stil 'ouwe...... Ge wit 'oe 'at de meinse zijn. A'me 't bekend moakte, zouwde den 'uis uit motten 'ier tot a'me trouwe, da' begrepte. Voader mag 'et ok nog nie wete."
,,Wanneer trouwe me ?"
,,Me kunne toch zo moar nie op stel één sprong trouwe !...... Eest mot de rouwtijd vor je voader ommes om zijn...... Van de zomer......"
,,Da' duur nog zo lang."
Hij zei het op mokkende toon. Ze lachten allebei.
,,D'r mot ommes nog een 'oop gebeure, jonge."
,,Wat dan ammoal ?"
,,Da' zulde wel zien."
Hij zat naar haar te kijken met een broeiende blik, onbewust van zijn begeerte. Zij rilde even en wendde zich af...... Hij had toch iets van zijn vader in zich......

In bed lag zij aan deze wonderlijke avond te denken en verbaasde zich. Ze had overwonnen. Ze had er nooit aan getwij-

feld, dat ze overwinnen zou. Maar het was toch anders geweest dan zij gedacht had. De omstandigheden hadden haar gedwongen plotseling te handelen en snel besloten had zij haar kleine comedie gespeeld, welbewust van wat zij wou. Maar het had haar meer meegesleept dan zij voor mogelijk gehouden had. Het gevaar, waarin haar plannen verkeerd hadden, had haar een grote schok gegeven en toen zij er zo ineens tegenover stond, had de schok haar zwak gemaakt. De innerlijke schrik had haar een ogenblik overrompeld en zij had echte tranen geschreid van ontsteltenis, woede en teleurstelling. Toch was ze geen seconde bang geweest, dat Bart haar zou ontsnappen...... Haar kortstondige zwakheid had alles nog veel gemakkelijker gemaakt...... En nu was het beslist...... Van de zomer zouden ze trouwen. Hij zou nooit weten wat haar gedreven had. Niemand zou dat weten. Maar zij zou haar zin hebben...... Iets van den groten minnaar was in den zoon achtergebleven...... misschien meer dan zij vermoed had...... Hij zou haar dienen voor haar doel......

In Mei van dat jaar stierf Sjoantje Bedaf uit ,,De Landbouw,, en de weduwe zette de herberg te koop.

Zondagsmiddags kwam Koos uit het lof thuis. Rokus en Nonkel Nol zaten kaart te spelen en Bart zat er, met een zwarte sigaar in de mond, zwijgend bij te kijken. Het meisje legde haar kerkboek op het kastje, borg omslagdoek en plooimuts weg en kwam aan tafel zitten. Bart keek naar al haar doen en laten met een vage glimlach. Hij verwonderde zich over haar energieke bedrijvigheid en de spanning op haar gezicht.

,,Scheerd'es uit mee koarten één lùsterd' es noar me,'' zei ze. De mannen keken op.

,,Zèg 'et es, meid," zei de Scheve, ,,moar rap wa', want ik zal die voader van jou es een spulleke loate zien, doar a-t-ie......"
,,Ik wil d'arrebaarg van Sjoantje Bedaf koope......"
De mannen legden de kaarten neer, keken haar aan met open mond.
,,Gij ?"
,,Wa' motte doar in Christesnoam mee beginne ?"
,,Een jong mesken in een arrebaarg ?...... Zijde zot gewoore ?"
,,Bart één ikke goan over een week of zes trouwe. Die arrebaarg is goed één......"
Rokus sprong overeind en sloeg met de vuist op tafel.
,,Wa' ?...... Trouwe mee Barte ?...... Da's gadvernonde......"
Bart had een kleur gekregen tot achter zijn oren en wist met zijn houding geen raad. Nonkel Nol begon te lachen, pakte Rokus bij de arm en drukte hem op zijn stoel terug :
,,'Ouw je gemak, zwoager...... Loat dad' onnoozel kind uitproate......"
Maar Rokus schudde zijn hand af en riep verontwaardigd :
,,Goat dad' ammoal zo moar 'ier ?...... 'Em ik doar niks in mee te proate ?...... Ben ik, verdommen, een kostganger gewoore in m'n eigen 'uis ?...... Da' goat ier zo niet, zijde benukt !"
,,Eén 'oe goaget dan ?" vroeg Nol spottend. ,,'t Kan goan zoa't wilt, Rokus, moar 't zal altij goan zoa' Poesken 'et uitgemoakt 'eet...... Wieste gij d'r dan niks van ?"
,,Da' wies gin meins !" viel Koos uit.
,,B'alleve Noonkel Nol dan," glunderde de Scheve. ,,Toen a'die van de winter 'oorde, da' Bart nie op d'oef bij die nijpnèers van een Verdoonk kwam...... toen wies Noonkel Nol genog...... Toen zee Noonkel Nol tege z'n eige : m'n kop d'r af ad' oons Poeske doar nie achter zit......"
Rokus keek hem verbluft aan. Koos lachte. Bart zat met een

hoofd als een kroot op het vuur van zijn sigaar te blazen.
,,Ge zijd' een slimmerik, Noonkel Nol !"
,,Oach, meid...... die vrouwestreke...... die draaie mijn gin radje vor m'n ooge...... Vor je voader is da' wad' aanders. Die 'ee moar één vrouw in z'n leve gekend en da' was Driekoa nog...... Moar a'ge d'r zo'n 'allef vijfentwintig versleten 'ed, net as ikke, dan witt'em oonder'aand wel t'ouwe......"
,,Stil nou moar, ouwe vùlderik !"
,,Oud ?...... Wie is-t-er 'ier oud ?" stoof Nol op. ,,Vùlderik da' loat ik nog doar, moar ge mot me nie uitschelle, want dan woor ik kwoad, or !......"
Koos en Nonkel Nol schoten allebei in een lach, maar Rokus sloeg opnieuw op tafel en riep wanhopig :
,,'Ouwe jullie nou es op mee je zotteproat ! 'k 'Em wel wad' aanders oan m'n kop as die flaauwe zeever...... 'Oe zit da' meet da' trouwe ?"
,,Bart 'ar 'et j'w allang wille vroage," vertelde Kòos haastig, ,,moar da' wou ik nie 'emme, want dan 'ad ie 'ier uitgemotten één da' was ammoal moeiten één dol vor niks...... Eén g'ed er ommes toch niks op tege, voader, want ge meug Barte vuls te gère lijen één ge zou mijn gin verdriet wille doen, is 't wel ?"
,,Joa, moar," bromde Rokus, ,,'t is toch een bietje......"
Koos sprong op zijn knie en trok aan zijn grijze snor.
,,Zit nou zo nie te moppere, voader, ge meent er toch niks van...... Morrege goa Bart ver'uize...... noar Noonkel Nol zolang......"
,,Wel, gadverpielekes nog toe !" vloekte de Scheve, maar toen Koos hem boos aankeek, bond hij in : ,,Perdon, tiran, perdon...... 't is goed...... Ge zij wellekom, Bart...... een bruidegom in 'uis, da's alledag feest !......"

Poeske vervolgde :
,,Eén kommede week een Zondag komt Bart deftig om je toestemming vroage, voader, is 't nou goed ?"
Rokus lachte. Hoofdschuddend zei hij :
,,'t Lijkt, gaddomme, wel een kemediestuk !...... Ge zij me d'r een, oonstraant serpent...... Doar zulde nog wa' mee beleve, Bart...... Wit wa'ge begint, jonge...... Ge zied'oe ze meet de maanskèrels omspriengt...... D'r zitte d'r 'ier drie, één ze loat ze net daansen as gedresseerd' oapkes."
,,Moar mijn nie !" riep Nol. ,,A'k daans, daans ik om'ak' er liefhebberij in 'eb...... omt'ouwt da' !"
,,Moar ge daanst," lachte zijn zwager. ,,Afijn, doar val toch nie meer over te proate...... Eén wad'is da' nou meet die arrebaarg van Sjoantje Bedaf ?"
Koos ging weer aan tafel zitten en begon haar plan uiteen te zetten.
De herberg ,,De Landbouw" was jaren lang een goede zaak geweest. Nu was ze een beetje verloren, maar een paar jonge, vrolijke mensen, die werken wilden, konder er best een bestaan in vinden. Bovendien zou ze verbouwen. De zijkamer moest erbij en daardoor kwam er ruimte voor een biljart. En het achterhuis moest vergroot worden : daar ging zij een winkel in doen en verkocht er van alles, brood, kruidenierswaren, gedroogde scharren, stokvis, bokking, kaas, en misschien nog ellengoed ook. Sjo Nollebart hield ermee op, zij nam de boel over. De hele Riethoek zou bij haar kopen en ze konden aan alle kanten geld verdienen.
,,Eest 'emme," zei Nol.
,,Wad'emme ? vroeg Koos verstoord.
,,De looddeele !" grinnikte Nol, vinger en duim over elkaar wrijvend.

Poeske lachte.

,,'k Em m'n spoarbaankboekske van de gemeenten één van de kerk," herinnerde zij. ,,Meer as tweeduzend gulde, man. Da' was voor a'k gieng trouwen, 'ee ?...... Eén a-t-er te kùrt komt, 'ee voader nog wel een poar duitjes achter d'aand...... één gij ok, Noonkel Nol !"

,,Ikke ?" kreet deze, verschrikt opspringend. ,,Welleke smeerlap 'eet er zulke gemeene dienge van me verteld ......"

,,Ge schel moar," zei Koos met een saamgenepen mondje, ,,a'k je noodig 'em, za'k je wete te vinne...... Me zulle van de week es noar de notoaris goan, 'ee, voader om te vroagen 'oe 'at dad' ammoal beschreve mot woore. Me komme d'r makkelijk, want me kunnen ok nog een 'ypetheek nemen, a't mot."

Zij had een bont schort voorgebonden en ging naar de schuur om de geit te melken.

De drie mannen bleven verbluft achter.

,,Da's, gadverdikke !......" sakkerde Nol en schoof van verbazing zijn pet ver op zijn achterhoofd.

,,Dad'edde goed stil g'ouwe, Bart," zei Rokus verwijtend.

,,Koos wou nie 'emmen a'k wa' zee," verontschuldigde de jongen zich, en haastig voegde hijeraan toe : ,,Van da' plan meet die 'arrebaarg wies ik ok niks......"

De twee oudere mannen knikten, Rokus bezorgd, Nol geamuseerd. De laatste zei :

,,Da' zal je nog wel es meer gebeure, Bart...... Moar troost j'w eige moar : wa' Poesken uitbroeit is in de regel goed bekeke......"

In Juli trouwden Koos Kar en Bart Verhagen.

Op de eerste Zondag in September trokken zij in de eindelijk geopende herberg ,,De Landbouw", die onherkenbaar ver-

bouwd was. De ramen in de voor- en zijgevel waren vergroot, de gelagkamer zag er vrolijk en gezellig uit. Half in de uitgebroken zijkamer stond het glanzende nieuwe biljart met de blinkende ivoren ballen op het diepgroene, zachte laken : het beste biljart uit de omtrek. Een nieuw buffet met een spiegel achterin gaf een indruk van deftigheid : dit was een echt koffiehuis en niet maar zo'n huiselijk dorpskroegje. Alles was nieuw geschilderd, de muren helder gekalkt en behangen met bonte reclamecartons en een paar kleurige schilderijen met dravende paarden in een romantisch landschap. Drie grote petroleumhanglampen beloofden voor de avonden een prettig, helderlicht, waarbij je zonder oogknipperen kaarten kon. Er stond een ronde tafel in het midden en kleinere waren langs de wanden gereid met gemakkelijke biezen stoelen overal. De nieuwe vloer was blank geschrobt en het witte zand lag er in sierlijke krinkels op uitgestrooid.

De opening was een sensatie. De Riethoek had de vlaggen uitgestoken. Vrolijke buren hadden de ingang versierd met dennengroen, bonte papieren slingers en bloemen, van het uithangbord waaiden kleurige linten. Het uithangbord was alle bewondering waard : Nillis Oetelmans, de schilder, had zichzelf overtroffen : je zag er een ploegende boer over een wijd veld stappen, een machtige Waal met gebogen nek trok de ploeg, en in de verte stond duidelijk de toren van het dorp tegen een lucht van bollekesblauw. In een sierlijk gekronkeld lint stond met gouden letters boven deze voorstelling «In de landbouw» en er onder : ,,Bij B. Verhagen—Van de Karre." Het hing er vrij in de lucht aan een kunstig gesmede ijzeren staaf en was aan weerszijden bedriegelijk net eender geschilderd.

Het hele dorp kwam er binnen. Ieder kreeg zijn vrije borrel of

kruik bier en een feestsigaar, Schele Toon speelde op de harmonika, wie geen stoel vond, stond bij het buffet of rond het biljart en alles zong de lof van de nieuwe herberg en zwoer, dat hij vaste bezoeker zou worden. De bewoners van de Riethoek glunderden : hun wat afgelegen buurtje had de mooiste herberg van het dorp...... die gadverse Koos Kar stak ze allemaal de loef af !......

Koos stond achter het buffet in een nauwsluitende zwarte japon met een wit ruche langs de hals. Haar ogen schitterden van pleizier en van triomf. Ze had voor ieder een lach en een vrolijk woord, ze was nog nooit zo mooi geweest en menige loszinnige jonge kerel nam haar met begerige ogen op, verbaasde zich erover, dat ze die stille lamzak van een Bart Verhagen uitgekozen had en nam zich voor hier veel over de vloer te komen en zijn kans te wagen...... Af en toe keek zij glimlachend naar Bart, die zich tussen de mensen bewoog, met een verlegen gezicht de gelukwensen in ontvangst nam en bloosde als een schooljongen. Ze wist, dat hij dit alles in zijn hart afschuwelijk vond, dat hij zich schaamde en liefst weggekropen zou zijn in een hoekje, waar niemand hem vinden kon. Maar hij deed toch wat zij wou, verzetloos overgeleverd aan de bekoring, die zij op hem uitoefende. Als ze haar wenkbrauwen fronste of een onvriendelijk antwoord gaf, betrok zijn gezicht, wist hij met zijn houding geen raad, wierf onhandig om haar gunst, niet gerust eer ze weer glimlachte en hem zonder boosheid bejegende. Ze kon er soms vreemd door vertederd worden, als tegenover een geweldige lobbes van een hond, die zich door een kind laat tiranniseren zonder ooit op de gedachte te komen, zijn vernietigende kracht te gebruiken om de dwingelandij af te werpen. Liefde voelde zij niet voor hem. Liefde had zij gevoeld voor zijn vader. Zij zou nooit meer

iemand liefhebben. Hun verhouding was veel rustiger dan onder verliefde, pas getrouwde mensen gebruikelijk is. Zij was aldoor verdiept in haar werk, haar plannen, haar berekeningen. Ze had geen tijd voor stoeierij en uitbundige malligheden. Als ze Barts zwijgende hunkering opmerkte, moest ze erom glimlachen als een oude vrouw, die met deze dingen afgedaan heeft, maar zij gaf hem zijn zin. Alleen soms werd zij meegesleurd in een vlaag van hartstocht, die voor haar herinnering was, en waarvan Bart nooit de beschamende gronden begrijpen zou. Met gesloten ogen klemde zij zich aan hem vast, fluisterde onverstaanbare woorden, beet hem kreunend in de schouder, joeg een wild vuur in hem op, zweepte hem tot een laaiende hartstocht, een feest van lusten, waarvoor hij zich later in verwarring schaamde zonder te weten uit welke grond. En het leek, alsof zij gekweld werd door een zelfde gevoel ; zij hield de ogen neergeslagen, ontweek hem dagenlang, zwijgzaam, als vernederd. Het was vreemd en opwindend met een vrouw samen te leven, maar gemakkelijk was het niet. Hij begreep niets van haar telkens wisselend wezen, maar dacht, dat het wel zo zou horen en voegde zich in het nieuwe leven zonder veel stil te staan bij de dingen, die hem niet helder wilden worden : zo waren vrouwen zeker...... Maar als soms zijn onopgemerkt verlangen hem een ogenblik een boze gedachte indreef, voelde hij dadelijk daarop en stekende pijn van berouw : ze was zoveel wijzer en volmaakter dan hij, zo'n broos vrouwtje toch...... hij was ziek van liefde voor haar, het was zijn grote geluk, dat ze van hem weten wou...... hij moest er zich aldoor over verbazen, dat zij hem had uitgekozen, met z'n lompe lijf, z'n traag verstand en zijn luizige armoe...... Hij zou altijd haar dankbare schuldenaar blijven...... Ze was zo goed voor hem. Hij zou zich noch

met de herberg, noch met de winkel behoeven te bemoeien. In het lange achterhuis was een werkplaats ingericht voor Rokus en hem. Want Rokus had na lang verzet erin toegestemd bij hen in te komen wonen. Het oude huisje was verhuurd aan een jong arbeidersgezin......

Koos had de tegenzin van Bart in herberg en winkelzaak heel goed gezien en begrepen. Het had niet de minste zin hem te dwingen haar daarin bij te staan. Ze zou het ook alleen wel kunnen opknappen. Ze had hem voorgespiegeld, dat ze een stuk land zouden kopen, als de zaken goed gingen, een of een paar akkers, die hij alleen zou kunnen bewerken, een miniatuur boerenbedrijfje, mischien later met een eigen paard...... wie weet wat eruit kon groeien...... ze waren nog jong en met hard werken en een beetje geluk kon je van alles bereiken.

De zaken liepen goed. Koos had er slag van de vrouwen naar haar winkel, de mannen naar haar herberg te trekken. Zij luisterde vol belangstelling naar de kwaadsprekerij, vol meewarigheid naar de klachten der vrouwen in de winkel, had een glimlach of een rake repliek op de gepeperde opmerkingen der mannen, en iedereen beaamde Nonkel Nols gevleugeld woord : Koos Kar was ,,een nijjig dieng". Ondanks haar jeugd maakten de vrouwen haar steeds meer tot haar vertrouwde en de mannen keken gaarne en niet zonder innerlijke opwinding naar haar kleine gestalte, kaarsrecht en sierlijk van beweging, maar haar zwarte ogen hielden hen op een eerbiedige afstand. En als er een, het lijf verhit door te veel drank, een beetje te vrijpostig dreigde te worden, dreef ze hem met een spottend woord terug. Ze respecteerden haar, bang voor haar scherpe tong en haar driftige blik. Maar hoewel ze hard en vastberaden teruggewezen werden, wanneer ze zich ook, maar even over

de schreef waagden, bleven ze toch komen, vaag verliefd op het donkere vrouwtje, dat in goede kameraadschap met hen schertste, maar verder ongenaakbaar bleef. Ze bleven komen om elkaar in de gaten te houden, verholen loerend of een ander soms meer bevoorrecht werd, heimelijk jaloers op elk vriendelijk woord, dat een ander werd toegesproken. Koos Kar had dit spelletje door en het vermaakte haar geweldig. Het gaf haar ook een prettig gevoel van macht. Ze had het altijd prettig gevonden over anderen de baas te spelen, beschouwd te worden als de eerste in de kring. Maar één mens had haar nederig gezien, maar eenmaal in haar leven had zij geluk gevonden in onderwerping. Groot was dat geweest, groot van heerlijkheid, maar het was van haar weggenomen, de jaloerse dood had het vernield. Aanstonds was haar oude heerszucht hoger opgeschoten en nu zou dat zo blijven...... Ze had goed gekozen : in de herberg kon ze haar invloed doen gelden, ieder naar haar hand zetten...... Ook de vrouwen in de winkel ontkwamen haar niet : wat zij in korte tijd al niet van iedereen te weten gekomen was !...... Met haar argeloze tegemoetkomendheid lokte zij de vertrouwelijkste mededelingen uit. Zelf sprak ze nooit over anderen, noch over eigen leven en kreeg daardoor de naam betrouwbaar te zijn, discreet en goed van aard.

Toen zij haar eerste kind verwachtte, leefde zij in een toestand van bijna ondragelijke spanning. Zij werd zwijgzaam en verstrooid, speurde naar elk teken van het groeiende leven in haar schoot, lag 's nachts uren lang met wijdopen ogen in het donker testaren, aandachtig luisterend of geen stem haar iets zou toefluisteren, een boodschap uit het onbekende over de vervulling van haar drieste dromen. Bart lag naast haar, rustig ademend in diepe slaap...... het goede werktuig voor

haar nooit bekend verlangen. Het kwam haar plots vreemd voor, dat hij hier deel aan had en zij moest heimelijk lachen om zijn dwaze blijdschap : wat ging hem dit kind aan ?...... Ze dacht aan den ander, in wiens plaats hij gekomen was zonder het te weten en dien hij haar terug moest geven zonder het te vermoeden......

Te midden van alle rumoer leefde zij als in een grote stilte vol wijding, de stilte rond het wonder, dat zich in de duisternis van haar schoot bezig was te voltrekken : de wederopstanding van een gestorven god. Toen haar toestand zichtbaar werd en een paar maal een herbergklant een vrolijke toespeling maakte, beet zij zo driftig van zich af, dat de kerels, geschrokken van het woedende vuur in haar zwarte ogen, gebluft zwegen en het niet waagden nog eens te beginnen.
Barts schuchtere toenaderingen wees zij bruusk af : dat kon niet meer nu. Hij leed er gruwelijk onder, maar schikte zich gewillig. Nooit had hij met zo'n innigheid van haar gehouden. De grond was te koud, waarop zij liep. Hij had haar wel heel de dag op de handen willen dragen, vond alles te veel wat zij deed. Zij lachte hem uit, ging haar gang, stil glimlachend om het geheim, dat zij alleen wist.
Ook Rokus en Nonkel Nol waren vol zorg en angsten. Zij leefden in één verwondering en keken elkaar vaak weemoedig aan : wat ging het leven snel voorbij...... hun klein Poeske getrouwd en over luttel tijd moeder.
,,Witte nog, Rokus, 'oe a'k op m'n knieën over de groond kroop mee da' dieng kraaiend van de leut op m'n rug ? Ze trok me m'n nek'oare bekaant uit !...... 't Is net of a't giestere was!......"
,,A'Driekoa d'a nog es 'ad meuge beleve !......'"

Zij zuchtten en knikten bedachtzaam en treurig voor zich heen tegen de beelden uit het verleden.
,,'t Is freet...... 't is freet......"
Maar met al hun dringende genegenheid konden ook zij Koos Kar niet naderen of bewegen. Nimmer nog was zij zo ver van hen verwijderd geweest, zo vreemd en eenzaam onder de mensen. Niemand wist van haar droom en verlangen, niemand had enig vermoeden van haar opzet, en niemand zou het ooit weten. Maar deze eenzaamheid kwelde niet. Zij lag er in gewikkeld als in een warme deken, ongenaakbaar voor alles en allen, alleen met haar zoet geheim. Zij liet zich een beetje vertroetelen en huldigen, maar er tintelde een spottend lichtje in haar ogen, en Nonkel Nol, die alles opmerkte, zei :
,,Ze lacht oons uit om oonze flauwig'ed...... Z'is gaddomme, flienker as wij mee z'n drieë !......"
Maar ook hij had geen vermoeden van de mijmeringen, waaruit haar spotachtig lachje voortkwam.
Zij waren bijna anderhalf jaar getrouwd, toen het dochtertje geboren werd, een klein meisje met donzig zwart haar en troebele donkere oogjes. Rokus keek er naar, zwijgend en diep ontroerd, Nonkel Nol juichte : het levend evenbeeld van Poeske...... precies zo had deze eruit gezien, goed twintig jaar geleden.
Koos lag in bed met een grauw bestorven gezicht en angstwekkend grote, wijd open, boze ogen. Zij had kunnen schreeuwen van teleurstelling en woede...... Al die maanden had zij zich gewiegd met de hoop, die een vaste verwachting geworden was, dat haar stoute droom de vervulling naderde. En nu was het een meisje, even donker als zij, met niets aan zich van een Verhagen...... Niets...... een donker zwerverskind, gekomen uit duister verleden, waarvan zij zelf geen herinne-

ring droeg, waarvan ze niet hield, dat haar niets te zeggen had...... een geheimzinnig, vijandig verleden, waaruit zijzelf hier was aangespoeld, een stuk wrakhout aan een vreemde kust...... En dat donkere, onbekende, vijandige drong zich plots in haar aandacht, sprong spottend uit haar naar voren, belachte haar hoogmoedige, eigengereide dromen, triumfeerde over haar, die het vergeten had en veracht in haar wilde liefde voor een gestorven man.

,,'Oe mot 'et 'eete ?" vroeg Rokus.

Zonder hem aan te zien antwoordde zij met dorre stem :

,,Driekoa, naar moeders......"

Rokus streelde haar hand, die bewegeloos, als een dood ding op de deken lag. Hij was te ontroerd om te spreken...... wat was ze lief, om daar aan te denken...... Arme Drieka, die dit niet meer had mogen beleven...... wat zou ze gelukkig geweest zijn...... Hij had geen vermoeden van de koude onverschilligheid, die als een stuk ijs in Koosjes hart lag...... Wat kon het haar schelen ?...... Dat vreemde kind mocht heten naar de vreemde vrouw, en de vreemde man mocht er blij om zijn...... zij haatte ze allen bij elkaar, maar dat hoefden ze niet te weten...... ze zouden er evenmin iets van begrijpen als van alle andere dingen, die in haar omgingen......

Zij wou het kind niet voeden, het moest maar met de fles groot gebracht worden. Ze nam een meisje aan om het kind te verzorgen en op te passen : ze had het veel te druk met de winkel en de herberg. Maar vaak genoeg stond zij op de dag in de lege gelagkamer en staarde door het zijraam over het blinkende water van de Kreek, zonder iets anders te zien dan haar teleurstelling, haar heimelijke woede, haar verdriet vol verzet, omdat zij haar zin niet gekregen had. Het was alles voor niets geweest. Al haar moeite, heel haar listige opzet, al

haar heimelijk bedrog. Het enige resultaat was een vreemd, donker wezentje, dat daar achter in zijn wiegje lag, op een klein duimpje zoog en met onnatuurlijk grote, zwarte oogjes naar de balken van de zolder keek. Weer een vreemdelingetje onder de mensen van dit dorp......

De drie mannen waren verrukt over het nieuwe Poeske, vonden alles aanbiddelijk wat het deed, schaamden zich een beetje voor elkaar om hun flauwiteiten en keken verbaasd en niet zonder schrik naar de wonderlijke, liefdeloze houding van de jonge moeder. Zij durfden er geen opmerkingen over maken en ook voor elkaar verborgen zij hun verwondering en vage ontstemming. De oude Sjo Nollebart, die haar neus steeds dichter bij de grond begon te dragen, lachte erom en vertelde hun met haar krakende stem, dat ze dit wel meer gezien had : die schijnbare onverschilligheid had niets te beduiden...... zulke vrouwen werden op den duur de beste moeders.

Heel langzaam groeide Koos Kar over haar teleurstelling heen. Haar energie veerde op. Zij gooide het mooie hoofdje uitdagend in de nek. De eerste poging was mislukt. Maar zij gaf het niet op. Ze had Bart, de zoon van den groten baas. Wat de eerste keer mislukt was, kon een volgende maal slagen......

Een volgende maal ?......

Was er niet een oud, noodlottig verhaal, dat vertelde, hoe de Verhagens altijd maar één kind kregen ? Een verhaal van een verbond met den duivel, door een der vroegere Verhagens met bloed ondertekend ? De duivel zorgde voor rijkdom, maar elke tweede Verhagenkind verviel aan hem...... Toen was hij bedrogen : de heilige Maagd had bewerkt, dat er nooit een tweede Verhagentje op de hoeve geboren was...... De duivel had woord moeten houden, had rijkdom op rijkdom gestapeld, maar zijn loon had hij nooit gekregen...... Of misschien bij de laatste

Verhagen toch ?...... Men fluisterde, dat Mevrouw Molijn, de notarisvrouw, zijn tweede kind gebaard had...... maar moeder en kind waren bij de geboorte gestorven, door de wraakzuchtige duivel geworgd...... En de rijkdommen waren weggesmolten als sneeuw voor de zon...... duivelsgeld gedijt niet...... Een verhaal, waarbij de haren recht op je hoofd overeind konden rijzen...... Het was een verhaal. Je kon er aan geloven of niet......

Was het verbond te niet gedaan, nu de duivel zijn deel gekregen had en de bedriegelijke rijkdom van de Hagenhorst vervluchtigd ?

Niemand kon het zeggen......

Zij dacht er diep over na.

Ze had een dochtertje gekregen. Dat was een aanwijzing...... misschien......

De regel was immers, dat een Verhagen een zoon kreeg om het geslacht voort te zetten ?...... Zij had een dochtertje gekregen. De strakke lijn was gebroken. Was dat een bewijs voor het verbreken van het lugubere verbond ?...... Had de duivel zich spottend in haar spel gemengd om de wereld duidelijk te maken, dat hij bevredigd was nu hij zijn prooi gekregen had en zijn rijkdommen teruggenomen ?...... Zat het verbond misschien meer vast aan de Hagenhorst dan aan de Verhagens ?...... Gold het misschien slechts zo lang de Verhagens op de Hagenhorst woonden ?...... In deze soort dingen was alles mogelijk...... Wie kon zeggen wat er precies in zo'n satanscontract werd overeengekomen ?...... Misschien gold het nog, ondanks alles...... Misschien kreeg ze nooit meer een kind...... Misschien werd ze, net als Mevrouw Molijn, mèt haar tweede kind in het kraambed gesmoord......

Ze gaf zich toch niet gewonnen......

Ze was niet bang.
Ze wou haar kleinen Bart hebben.
Als zij bij en door dat streven ten onder moest gaan...... zoveel te erger...... Maar zij kon zich niet van haar doel laten afhouden. Waarvoor was ze dit alles begonnen ? Alleen voor den groten Bart, die haar teruggegeven moest worden door zijn zoon. Leefde zij voor iets anders ?
Zij kon het niet opgeven.
Het moest gewaagd worden.
Zelf begon ze de toenadering te zoeken, die zo lang nors en vastbesloten was afgewezen. Bart leefde op. Hij had zwaar en zwijgend geleden onder haar koel afwijzende houding, er niets van begrepen, zich vernederd en verlaten gevoeld. Een kleine wrok had zich vast gezet in zijn hart, een bedroefde wrok, die pijn deed, de pijn der verbazing om het onbegrijpelijke......
Onder haar glimlachende toenadering smolt de wrok weg als een kleine ijspegel voor een warme zonnestraal. Bevend van vreugde sloeg hij de armen om haar heen, nam weer bezit van haar. De schijn van een driftige liefde, een mateloze overgave herleefde, het paradijs had zijn poorten voor Bart heropend. Even onverwacht, even onberedeneerd en onbegrijpelijk als het ze eerst voor hem had dichtgeklapt. Met een heimelijk glimlachje liet zij hem zijn waan van herwonnen geluk. Hij hoefde niet te weten, dat hij maar een werktuig was. Dat bleef een geheim tussen haar en den gestorvene......
Tijdens haar tweede zwangerschap meende zij op te merken, dat velen haar meewarig aankeken. Zij was ervan overtuigd, dat er verholen gepraat werd over de oude legende en dat de mensen in een zekere spanning leefden : hoe zou dat aflopen ?
Aanvankelijk was ze rustig geweest, had gesoest in een rozig

halfbewustzijn over het nieuwe kind, dat geboren ging worden en dat misschien hij zou zijn, dien zij verwachtte en wilde oproepen. Maar die rust bleef niet. Misschien werd zij gedrongen door de sensatiegedachten, die om haar heen woekerden. Misschien was er een kleine breuk gesprongen in de zekerheid, waarmee zij meende alles naar haar hand te kunnen zetten. Dat het eerste kind een dochtertje was, leek haar plots niet meer een aanwijzing van des duivels veranderde gezindheid. De gedachte was haar ingevallen, dat het misschien een list kon zijn van den geslepen, wraakzuchtigen en spotzieken geest, die haar waakzaamheid in slaap had willen wiegen. Wie weet langs welke wegen de zwarte sinjeur zijn doel wou bereiken ?...... Misschien zou ditmaal een echte Verhagen komen en de oude vijand zou hem uit haar lijf scheuren om hem triomfantelijk mee te nemen naar de duistere spelonken van zijn rijk...... Zij stond angsten uit, die haar deden terugdenken aan haar kindertijd, toen zij eens bijna het slachtoffer geworden was van een schele leurder, wiens gezicht voor haar immer het masker van den duivel gebleven was. In haar dromen zag zij dit gezicht plotseling van vlakbij opdoemen, grijnzend van krankzinnige lust, die woede was en moordzucht. Zij ontwaakte met een schok, van koud zweet bedekt, met jagend hart en benauwde keel. Het angstvisioen was nog niet weg, de afschuwelijke tronie week maar langzaam naar de achtergrond, verwaasde en doofde eindelijk uit. Bevend over alle leden kroop zij dicht tegen Bart aan, zocht naar zijn hand om die vast te houden. Maar hij sliep door, zacht snurkend, en zij trok haar hand terug, beschaamd over haar zwakheid...... Zij kon er toch niet met hem over praten, ook niet met hem...... Toch bleef ze dicht bij hem liggen, de aanraking met zijn groot, warm lijf gaf een gevoel van veiligheid...... Alleen vocht

zij haar angsten neer. Zij bad hartstochtelijk tot de Maagd Maria, dat die haar beschermende hand ook zou uitstrekken over dit tweede kind, een sluw middel zou vinden om het aan de klauwen van den Kwade te onthouden...... Later, als de paniek geweken was, schaamde zij zich over haar zwakheid. Kon ze het niet meer alleen af ?...... Ze moèst het alleen kunnen. Niemand wist waarvoor zij leefde en wat zij wilde. Niemand wou zij er in mengen. Niemand kon haar helpen.

De kleine Drieka kroop over de vloer, kirde en kraaide van pleizier, greep met haar miniatuurhandjes naar alles wat onder haar bereik kwam, trok zich op aan een stoel, probeerde te lopen, viel om, maar huilde niet : met een komiek koppig gezichtje begon ze opnieuw. Rokus wou haar helpen, maar zij trok zich kwaad los en scharrelde alleen verder. Koos zat naar het spelletje te kijken met een verbeten trek om de mond.

„Sjuust d'r moeder," lachte Rokus. „'t Is een meroakel, moar 't is net of a'k jou weer zien, Poeske, toen ge zo'n peuter war...... Krek net eender !......"

Koos glimlachte verstrooid. Zij zag het wel. Dat wezentje was haar evenbeeld. Waar was het goed voor, weer zo'n vreemde onder de mensen te zetten ? Was het niet wonderlijk, dat dit kleine ding alles alleen van haar had, niets van den vader meegekregen ?...... Het zou net als zij in eenzaamheid om alles moeten vechten, onbegrepen en de anderen niet begrijpend, trots en toch aldoor vernederd...... anders...... Een licht medelijden bewoog haar...... Zij zou het kunnen helpen...... zij zou het wel begrijpen, elke drang verstaan, waaraan het toegaf en die de anderen de wenkbrauwen zou doen fronsen in verwondering en instinctieve afweer...... Maar zij had aan andere dingen te denken...... Drieka zou zichzelf moeten helpen zoals

zij gedaan had...... Ze keek toe, hoe het parmantige ding de mannen tiranniseerde, met aanhalige maniertjes alles van hen gedaan kreeg en als zij haar zin had, zich afwendde om alleen de vruchten van haar overwinning te genieten, zich losrukkend en schreeuwend, als de anderen nog verder mee wilden doen.
„Zo'n verdommes klein karonje!" lachte Nonkel Nol. „Ze gebrùkt oons ammoal as spullegoed...... één a'ze je zo wijd 'eet, kunde noar de kloote loope......"
„Zo zijn kinders," zei Rokus.
„Zo zijn meide," verbeterde Nol, zich op de knie slaande van pret. „Da' woor me d'r een ! Net zo'n nijig dieng as d'r moeder."
Bart nam het kind op om het paardje te laten rijden op zijn knie, maar het verzette zich met grappig saamgetrokken wenkbrauwen, spartelde zich los en kroop haastig weg. Verlegen glimlachend, een beetje teleurgesteld, keek Bart haar na. Nol lachte uitbundig.
„Doar goade nie mee kuiere, jong," spotte hij. „Die 'eed een willeke !"
„Loompe maanskèrels," dacht Koos. Dat prutsding deed precies wat zij ook altijd gedaan had en nog deed. Het was zo gemakkelijk om die grote zwetsers de baas te blijven. Ze lieten zich overbluffen door wat nukkige maniertjes, een beetje doelbewuste aanhaligheid, een losse aai over hun stoppelwang, een driftig woord, een zot knipoogje...... Je kon er mee doen wat je wou...... Daar was er maar een geweest, die haar machteloos maakte en met haar deed wat hij verkoos...... Maar een op heel de wereld...... En toen ze hem nauwelijks had, was hij heengegaan...... Nu streed ze met zichzelf, met de wereld en den duivel om hem terug te krijgen......
Het kind leefde heftig in haar. Ze had een moeilijke dracht,

voelde zich zwaar en hulpeloos soms, geslingerd tussen hoop en vrees, gekweld door redeloze angsten, nachtelijke schrikvisioenen en een soms martelend besef van haar eenzaamheid tussen al deze mensen...... die haar lief hadden...... die haar bekeken met nieuwsgierigheid of meelij...... die onder elkaar over haar fluisterden in afwachting van de griezelige ontknoping...... die haar, meewarig hoofdschuddend, nakeken op straat......

„Den bloed toch......"

Zij voelde de blikken in haar rug. Het ergerde haar, het wond haar op tot woede, maar zij ging voorbij, het hoofd rechtop, de blik strak voor zich uit. Ze mochten allemaal verrekken...... ze wisten toch niet, wat er voor haar op het spel stond.

Het werd een zware bevalling, waar Sjo Nollebart nog lang griezelig over vertelde : ze had er zo zelden een meegemaakt. Een stevige jongen was het, met donker haar en ogen, die dofblauw leken. Koos wou hebben, dat ze grijs waren. Wantrouwig bekeek ze het kind...... die haren waren niet zwart, het had grove beenderen...... Spoedig wist ze, dat ook deze keer degene, die ze verwachtte, niet gekomen was. Het haar verbleekte tot blond, de ogen werden porceleinblauw, iedereen zei :

„Sprekend zijn vader !"

Sprekend zijn vader. Zo was het.

Hij werd Rokus genoemd, naar haar wil, en de peetvader liep trots en blij rond, tracteerde de makkers tot zij en hij duizelden...... Hij bekende aan niemand, dat hem een zwaarte van het hart gevallen was, nu alles zo goed was afgelopen, want het oude verhaal had ook hem sombere visioenen voorgetoverd...... Er werd een tijdje druk over gepraat. Ze waren op het dorp een beetje teleurgesteld, omdat er niets opwindends

gebeurd was. Het scheen nu wel bewezen, dat de vloek over de Verhagens gebroken was met de ondergang van de Hagenhorst...... Geen gruwelijke dramaas meer te verwachten...... jammer !...... Maar als goede christenen betuigden zij hun ingenomenheid met het onbedreigde geluk van de jonge mensen, die zeker van grote angst bevrijd waren. Het tweede Verhagenkind was zonder ongelukken geboren...... Het was nu maar te hopen, dat de duivel hem niet toch nog in zijn vurige vingers zou krijgen...... de ergste deskundigen waren daar nog niet helemaal gerust op.

Vreemd genoeg verspilde Koos aan deze hachelijke mogelijkheden geen enkele gedachte. De paar laatste maanden van haar zwangerschap waren rustig geweest, door geen angstaanvallen meer verstoord. Het was of iets haar verzekerde, dat zij van die kant niets te vrezen had. Hoe meer de dag naderde, hoe stiller en vreedzamer het in haar werd. Zij begreep het niet, maar aanvaardde het met een gevoel van grote blijdschap. Het had haar een goed voorteken geschenen, bijna een zeker bewijs, dat haar hartstochtelijke wens vervuld zou worden.

Nu pijnigde de teleurstelling zoveel te dieper.

Weer mislukt !...... Weer bedrogen !......

Dit was de jonge Bart. Zijn moeder. De familie der blonde, trage boeren, die zwijgend en dom werkten, als grote dieren, zonder de drift der vervoeringen te kennen, die de grote Verhagen tot zijn fabuleus leven gebracht hadden en die ook Koos Kar in hun ban hielden, waardoor zij tot hem gestuwd was en waarnaar zij blind tastte in den nacht, die zijn dood over haar gekapt had.

Weer was hij niet gekomen...... Waarom niet ?...... Had zij iets verkeerd gedaan ?...... Wou hij niets meer van haar weten ?...... Of deed hij het om haar te plagen, zoals hij soms een

hele dag niet naar haar omkeek, tot hij in de avond zijn tederheid heviger over haar heenstortte dan ooit ?...... Hij was zo'n vreemde, verrassende man......
Had zij zich in den zoon vergist ?...... Had hij niets van zijn vader in zich, alles alleen van zijn moeder ?...... Hadden de grijze ogen gelogen ?......
Zij zat hem soms tijden lang te beloeren, ving zijn blik, tuurde erin, tot zij meende, dat de oude Bart haar zat aan te kijken met de stille, milde spot, de aarzelende, vreugdige verwondering, de bedwelmende tederheid, waardoor zij zwak en nederig werd in een overstelpend geluk...... Keek hij niet werkelijk naar haar, verborgen achter de ogen van z'n zoon, die de zijne waren ?...... Een verbijstering viel over haar, gemengd met schrik...... Tot Bart haar verlegen vroeg :
,,Wa' zitte me toch oan te kijke, Koos ?...... Is-t-er iets ?"
Dan brak de spanning. Haar saamgetrokken wenkbrauwen gingen langzaam omhoog. Zij lachte schril.
,,Bel neent, jonge, wa' zouwt er zijn ?...... Moar......"
Zij hield in.
,,Wat dan ?"
,,G'è net oogen as je voader......"
,,Ziede da' nou pas ?" lachte hij. ,,Da' wies ik altij'al !"
Zij streek een weerbarstige lok achter haar oor en lachte mee. Hij dacht, dat ze het nog nooit gezien had...... Als hij blauwe ogen gehad had, zou hij nou waarschijnlijk ergens in het apenland zitten, of met de Gorres getrouwd zijn...... Maar zeker zou hij niet hier gezeten hebben als vader van haar twee kinderen...... het zwarte meisje en de blonde jongen...... die ze geen van beiden gewild had...... Toch zou ze het niet opgeven...... hij zou haar toch naar haar doel moeten helpen......
Rokus en Nol keken verwonderd en ongerust naar Poeskes

onbegrijpelijke liefdeloosheid tegenover de kinderen. Zij liet ze vrijwel geheel over aan de zorgen van het meisje, toonde nooit behoefte om ze te knuffelen, speelse naampjes voor hen te verzinnen, ze op te kwikken met lintjes en strikjes, zoals jonge moeders doen. Het waren gezonde kinderen, die voorspoedig groeiden en weinig last gaven. Maar als ze huilden of door een lichte ongesteldheid meer dan gewone aandacht vroegen, werd ze gauw ongeduldig en korzelig, snauwde en keek met boze ogen naar de lastpost. Ze was altijd in de winkel of de herberg of zat te rekenen in het kleine zijkamertje, dat ze voor zichzelf had ingericht, waar ze haar heiligdommen, rekeningen, paperassen en geld bewaarde, en dat Nonkel Nol half spottend, half eerbiedig „het kantoor" noemde.
„'t Is zoonden a'k 'et zège mot, Rokus, moar een teer'artige moeder is oons Poeske nie."
„Oach," antwoordde Rokus vergoelijkend, „z'ee veul 'ooi op d'r 'ores genome...... Een arrebaarg één een wienkel één dan d'r 'uis'ouwe nog...... 't is een 'eele veraantwoording vor zo'n jong dieng......"
„Moar ze sloat 'er eige d'r nijjig deur !" viel de Scheve hem gauw bij : hij had weer al spijt, dat hij iets in haar nadeel gezegd had.
Ze zaten in het achterhuis ieder met een kind op hun knie en knikten met hun grijze, verweerde koppen, luisterend naar Poeskes lach, die uit de herberg naar hen over kwam.
„Ze lap 'et 'em moar," loofde Rokus.
Maar in hun hart vonden ze Koos' gedrag tegenover de kinderen onbegrijpelijk, hard en zeer onvrouwelijk. Zij hadden anders verwacht, haar graag stormachtig gelukkig gezien met twee zulke mooie kinderen. Het leek of in alles de winkel en de herberg eerst kwamen.

Vooral Rokus voelde zich teleurgesteld en verontrust, al zou hij liever zijn tong afgebeten hebben dan een woord ten nadele van zijn pleegkind gezegd. Hij dacht er vaak over na. Ook haar houding tegenover Bart vond hij vreemd. Zulke jonge mensen...... Hij dacht aan de eerste jaren van zijn huwelijk met Drieka...... Bart kon zo stil en hongerig naar Koos zitten kijken met verdrietige ogen en zijn hele gezicht vol verlangen. Zij ging langs hem zonder er iets van te zien, rustig aan haar werk, onbewogen. Er klopte iets niet. Het was niet natuurlijk...... Helemaal niet wat hij van dat vurige jong verwacht en soms wel gevreesd had bij de wilde gloed in haar zwarte ogen en haar hartstochtelijke uitvallen om kleinigheden...... Wat was er ?...... Hield ze niet van Bart ?...... Maar waarom had ze hem dan genomen ?...... Het was toch haar vrije keus geweest...... Toen hij er dieper over door dacht, viel het hem op, dat hij haar nooit met een woord over haar liefde voor den jongen boer had horen spreken...... Ze had gezegd : ,,Wij gaan trouwen...... wij zijn het samen eens......" Maar ze had nooit gezegd : ,,Ik hou zo veel van Bart......" Ze sprak koel en nuchter over hem. Ze speelde de baas over hem en hij deed wat ze zei en beiden schenen niet beter te weten of het hoorde zo...... Koos had altijd over iedereen de baas gespeeld en iedereen, die dat niet zonder verzet verdroeg, van zich weg gewerkt...... Bart was een goeie lobbes, een beetje al te sullig voor een kerel misschien...... Wellicht had ze hem daarom genomen ?...... De jongen was dol op Koos, keek haar naar de ogen als een trouw hondje zijn baas...... Maar zij ?...... 't Was niet moeilijk te zien, dat hij vaak hunkerde en zij hem voorbij keek...... Hij had een ander idee van het huwelijk, Rokus...... Er was geen innigheid tussen die twee, niet die warme, van zelf sprekende saamhorigheid, die

zijn leven met Drieka zo goed gemaakt had...... Arme Drieka... dat ze deze kinderen niet had mogen zien...... wat zou ze erover gemoederd hebben !......

,,Wa' gloofde gij van dad 'uwelijk van oons Poeske ?" vroeg hij Nol, toen ze op een Zondag in de herfst samen een wandeling maakten.

,,'Oezo ?" vroeg de Scheve, een beetje geschrokken. ,,Is-t-er iets gebeurd ? 'Emme ze ruzie g'ad ?...... A-t-ie, gaddomme, nie goed vor d'r is, sloan 'k em de pooten oonder z'n koont uit."

,,Doar zouwde wel es bekoaid af kunne komme," glimlachte Rokus. ,,'IJ is zo staark as een leeuw, één gij begin krom te trekke van de rimmetiek......"

,,Da' mot je gezeed woore deur een ouw peke, da' zo oambostig is as een bloasbalk," mompelde Nol. ,,Ik stoan m'n manneke nog a't noodig is, or !......"

Dan herinnerde hij zich Rokus' vraag, en zei ongerust :

,,Doet er wad' op ?"

Zijn zwager schokschouderde en antwoordde onzeker :

,,Oach neeë...... da' nou nie...... Moar ik deink zo wel es......" Hij stokte, keek vaag voor zich uit. Nol zag hem vol spanning aan. Kwaad viel hij na een kort zwijgen uit :

,,Moar wa' deinkte dan, verdommesen ouwe filesoof ?"

,,D'r oaperd' iets," zei Rokus bedachtzaam. ,,Eén 'age me vroagt wa', dan kan ik 'et nie zège...... D'r is zo...... zo weinig 'artelijk'eid...... zo...... zo niks gin liefde......"

,,Goa nou gaauw deur !" verwierp Nol. ,,Bart is toch zeker stoapel op Poeskes !"

,,Bart wel joa."

,,O...... 'ee Poesken 'et weer gedoan ?...... Gij 'edd' altij' wad' op d'r te smeele !...... Mot ze'm soms de godsgaanselijksen dag

af loope lekke ?...... Ge zij zot, gij !...... Poeske loat er eige nie in de koart kijke...... dad' ee ze nooit gedoan...... Eén twee kinders in drie joar, is da' zo misselijk ?...... Z'emmen 'et best, de zoake goan piekfijn, d'r valt nooit een 'aard woord...... Poesken 'ee, verdommen een veld vor 'em gepacht, dat ie 't bekaant alleen nie meer af kan, om'a ze ziet 'oe die boerevlegel d'r noar snakt om in die broerde klei te vroete...... Eén vlee week 'ee ze gezeed : a'de zoake zo blijve goan nim ze kommede joar nog een poar gemet d'r bij één dan koope ze 'n pèerd !...... Nou motte gij me komme vertellen a'ze nie goed vor 'em is !"

,,Dad 'is 't nie, Nol, dad' is 't nie," zei Rokus hoofdschuddend. ,,A'ge d'r over proat, is-t-er niks, da' weet ik ok wel...... Eén toch is-t-er iets da' nie dugt......"

,,Sjuust !...... d'r is niks, één toch is-t-er iets !" smaalde de Scheve. ,,Da' wijs gezeed, moar ge goa mijn t'oog, man !...... Loat oons liever een pintje pakke bij Vrouw Uitdewillige, meschien valt die zwoarig'ed dan wel van j'w 'art...... Allee, kom. pezewever !"

Maar ze zaten met lange gezichten achter hun kruik bier, want Nonkel Nol ging wel kwaad te keer, maar hij wist heel goed, wat Rokus bedoelde en voelde dezelfde ongerustheid...... Er wàs iets vreemds en verontrustends in Poeskes huwelijk, doch de grond ervan viel voor niemand te peilen......

Toen Koos Kar voor de derde maal zwanger was, spande zij zich tot het uiterste in om niet te denken aan de uitslag. Zij wou niet dromen, niet hopen, niets anders verwachten dan weer een donkerogig dochtertje of een blonde jongen. Onze Lieve Heer of de ruige sinjeur van het oude verbond zou er wel weer tussen komen en zorgen, dat ze haar zin niet kreeg.

Met geweld onderdrukte zij elke neiging om aan haar diepste begeerte te denken. Maar iets verborgens in haar was er ononderbroken mee bezig en haar opzet was eigenlijk maar zelfbedrog, voortspruitend uit een bijgelovig instinct, dat haar ried onverschilligheid voor te wenden om de onbekende tegenspeler in slaap te sussen en zo onverwacht te overwinnen...... doen of 't je niet schelen kan, dan heb je de beste kans je zin te krijgen......
Ze werd nerveus door het voortdurend gespannen op haar hoede zijn en de altijd aanwezige angst, dat zij toch betrapt zou worden op gedachten, die ze niet denken wou, maar die onmiddellijk opschoten als haar gespannen zelfbeheersing door vermoeidheid of andere oorzaken een moment verslapte. Zelfs in haar dromen duwde zij het bedwelmende visioen terug en zei hardnekkig : ,,het is tôch maar een droom...... er komt tôch niks van...... en 't kan me niet schelen ook !......"
Een groot ongeduld verteerde haar en deed de tijd eindeloos lijken. Het werd een kwelling, die op een ziekte leek. Er waren dagen, dat Rokus in de herberg moest komen helpen, want haar handen beefden zo, dat ze de drank over de glaasjes schonk. Zij had veel last van pijnen in de lendenstreek en sleepte zich door het huis met opeengebeten tanden om niet te kreunen. De bezorgde gezichten der mannen ergerden haar onzegbaar en zij snauwde en grauwde om de minste kleinigheid ; maar niemand nam het haar kwalijk, ze wisten, dat het uit haar toestand voortkwam en hun milde antwoorden ergerden haar opnieuw, tot ze de woedende lust voelde, ze allemaal een klap in hun medelijdende gezichten te geven...... Dan liep ze maar haastig weg met het gevoel, dat ze uit elkaar zou springen, als ze die vervloekte kerels nog langer om zich heen zag...... De mannen in de herberg vroegen deelnemend, hoe

het met haar ging. Ze maakten geen prikkelende grapjes, namen haar op met dode ogen, zij voelde zich vernederd en verwaarloosd, al was haar afweer en tegenzin altijd volkomen oprecht geweest. Zij haatte het magere gezicht met het strak over de beenderen gespannen vel, dat haar uit de spiegel aankeek en waar donkerbruine vlekken een hatelijk masker op tekenden. Zij wist, dat ze het veel lichter zou hebben, als zij haar gedachten de vrije loop liet, maar koppig vocht zij door, hoe dodelijk het haar ook vermoeide, hoe ondraaglijk de pijnen door haar afgematte lijf sneden. Zij gaf geen kamp, al bezweek zij bijna onder de bovenmenselijke inspanning.
Vele nachten sliep Bart op een matras in het achterhuis. Ze kon hem niet naast zich voelen zonder onpasselijk te worden. Ze haatte en verachtte hem als een ondeugdelijk stuk gereedschap, waaraan iemand zich de handen wondt zonder het beoogde resultaat te bereiken. Zij liet hem zich uitsloven, haar alles uit de handen nemen, zij walgde van zijn schuchtere dienstvaardigheid, de benarde blik, waarmee hij naar haar keek. In redeloze woede vroeg zij zich af of hij dan nooit gewaar zou worden, waarom zij hem getrouwd had, en tegelijkertijd voelde zij zich ijskoud worden van angst bij de gedachte, dat hij er ooit een vermoeden van zou kunnen krijgen. Droomde zij nooit hardop ?...... Zou ze in haar slaap nooit haar geheim prijs geven ?......
Vaak legde zij voor zichzelf de kaart, als zij alleen in haar kamertje zat. Sjo Nollebart zei, dat het allemaal maar onzin was. Zij wou dat niet aannemen. Altijd zag zij een zwarte man in de buurt van haar eigen kaart, en toen hij eens drie dagen achtereen vlak naast haar uitkwam, vloog haar hart in vuur en zij was plots van een zo uitbundige vrolijkheid, dat de huisgenoten er nog stiller van werden en elkaar angstig aan-

keken, als vreesden zij, dat ze bezig was krankzinnig te worden. Toen viel de kaart van de zwarte man hardnekkig heel ver van haar weg, en zij versomberde dieper, zat wezenloos voor zich uit te kijken, zonderde zich telkens weer af om de weerbarstige kaarten te raadplegen en hervond eerst weer een beetje rust, toen de man eensklaps haar kaart weer kruiste. Dan raakte zij een week lang het beduimelde spel niet aan uit vrees, dat hij weer van haar zou blijken weggedwaald......

Zij was bijna tot een geraamte vermagerd en op van de zenuwen, toen eindelijk, laat in Mei, de weeën begonnen. Allen waren ze bang, dat er iets vreselijks zou gebeuren. Ze was zo zwak, ze had zo'n zware dracht gehad, ze leek zo monsterlijk gezwollen. Ze zou zeker de kracht niet hebben het kind ter wereld te brengen. Bart liep met stuk gebeten lippen rond het huis, half dood van angst. Rokus en Nonkel Nol zaten in de gelagkamer en schonken elkaar borrels in om de spanning te kunnen verdragen. Het gegil, dat zij verwachtten, verscheurde al bij voorbaat hun oren, en na elke borrel werden zij nog zenuwachtiger en sakkerden heviger tegen de wrede natuur, die wou, dat hun Poeske zo verschrikkelijk lijden moest om een kind te krijgen...... Waarom had Onze Lieve Heer het niet zo ingericht, dat die kleine pegadders aan de bomen groeiden?...... Mannen waren goed af, maar het waren zwijnen om en arm wijf zo iets aan te doen !...... En die verdommeling van een Bart...... als het misliep zou Poeske niet het enige lijk zijn...... vast niet !......

De afschuwelijke gedachte dreef de tranen naar hun ogen en zij voelden compleet, dat hun haren rechtop gingen staan......

,,Scheink me nog es in, Rokus...... ik krijg bekaant een 'artverlamming...... As ze nou binne vijf menute nie begint te schreeuwe, dan begin ikke......"

,,A'ge kwekt, sloan 'k je d'asses in !" dreigde Rokus verschrikt. ,,Zijde benukt ?"

Nol schudde bedroefd zijn zware hoofd en goot de borrel naar binnen.

,,Wa' was ze toch lief, 'ee, Rokus, toen ze zo klein war ?...... Ge zou z'opgfreten 'emme...... Wie 'at da' kunne deinke a'ze zo oan d'r ènd zou komme...... zo jong nog...... Die aarme Driekoa is-t-er goddaank vor gespoard gebleve......"

,,Moar 'ouw je smoel toch !" kermde Rokus en sloeg woedend naar zijn gezicht.

Op dat ogenblik klonk er een schreeuw uit het achterhuis, en de mannen verstarden op hun stoel...... Dat was Poeske...... Maar het had niet geklonken als het verwachte noodgeschrei... eerder als een kreet van vreugde......

Het wàs een kreet van vreugde.

Koos Kar had tijdens de bevalling geen kik gegeven. Zij had een punt van de deken stuk gebeten en zwijgend de vernielende smarten doorstaan. Ze wou niet schreuwen. Misschien zouden de onbekende machten zich laten vermurwen, als zij alle pijn verdroeg, zonder klagen. Sjo Nollebart en de baker werden er zenuwachtig van.

,,Moar schreeuwt dan toch, Koos !......"

Zij schudde het hoofd, een grimmig lachje vertrok even het ingevallen, grauwe gezicht in de warreling der wilde zwarte haren. De kromme neus sprong als een vogelsnavel naar voren. Toen het kind uit haar weg gleed, zwijmelde zij achterover in een nooit gekend gevoel van verlichting en dierlijk welbehagen, dat een korte wijle elke gedachte verdoezelde. Zij lag met gesloten ogen, als gestorven.

,,Arme sloor," mompelde de baker en wiste met een doekje het klamme zweet van Koosjes voorhoofd en wangen.

,,Een welgeschoape zeun !" zei Sjo.
Het kind begon te krijten. Het klonk als een klagend protest tegen zijn gedwongen intrede in de wereld.
De moeder opende de ogen.
,,Loat 'm es zien."
,,Evekes wachte......"
Ongeduldig frommelden de vingers aan het beddegoed.
,,Loat nou zien !......"
Het was schemerig in de bedstee.
,,'Ouw 'et gerdijn om'oog, boaker......"
Het jongetje had zwarte haren. Tussen de hulpeloos knippende, gezwollen oogleden schitterden vochtig de grijze pupillen.
Toen schreeuwde Koos Kar van vreugde en triomf en liet zich voldaan terugzinken in de kussens.
Verschrikt keken de twee vrouwen naar haar. Ze lag met wijd open ogen, die zwarte vlammen leken, waaruit grote tranen langs haar slapen gleden.
Zenuwachtig bewoog zij de handen.
,,Gaauw !" fluisterde zij schor. ,,Schiet op...... a'k 'em bij me kan 'emme......"
Toen de mannen binnen gelaten werden, lag Koos helder verzorgd op schoon beddegoed, het kindje in haar arm. Nog nooit hadden zij haar gezicht zo stralend gezien in een glans van alles overwinnend geluk en bijna bovenaardse blijdschap.
Zij trok Bart aan de hand naar zich toe. Hij knielde bij de bedstee.
,,Kekt es noar je zeun, jonge...... 'IJ mot Bart 'eete......"
Zij sloeg haar vrije arm om zijn hoofd en kustte hem op de wang.
,,Daankje," fluisterde zij in zijn oor. Hij kustte haar terug, verbaasd en in de war, tranen stonden in zijn trouwhartige

blauwe ogen...... Wat was ze blij !...... En bij de geboorte der vorige kinderen was ze zo akelig onverschillig geweest, bijna kwaad.

,,Ziedes, grootvader, wa'n lekker doddekopke !......"

Rokus straalde, kwam met een voorzichtige vinger even aan het zachte wangetje.

,,Een wollek van een jonge," prees hij stamelend.

,,'k 'Em j'w in 't g'eel nie 'oore schreeuwe, Poeske," verweet de Scheve bedremmeld.

Zij lachte en loog :

,,Moar 'ij 'ee me glad gin zeer gedoan, Nonkel Nol......"

,,'t Is kazjekwak !" verbaasde deze zich.

,,Goan jullie moar gauw vrom noar d'arrebaarg," lachte Koos. ,,Ge stienkt noar de jenever as de pest...... zatlappe !"

,,Moar me warren ok zo zenewachtig, meid," verontschuldigde Nol zich. ,,Kom, Rokus, dan goan me d'r één pakken op den goeien afloop !......"

,,Ge moet iederendeen tracteere, die binne komt, 'or !"

,,Doar zal 't nie oan mekeere, Poeske, zij grust......"

De dagen in het kraambed waren voor Koos Kar een durende verrukking. Met toenemende verbazing zagen de anderen met hoe hartstochtelijke tederheid zij dit nieuwe kind vertroetelde. Zij voedde het zelf, wou het steeds bij zich in bed hebben, werd ongeduldig als de baker te lang naar haar zin bezig was met het in 't pak wikkelen van de verschoonde en gewassen baby. Zij kon er niet genoeg van krijgen het pluizige zwarte haar te strelen, te kijken naar de dwalende oogjes, die zeker helder grijs werden en later de metalige glans zouden krijgen, waardoor ze hard en heersend zouden kijken...... en alleen een enkele bevoorrechte zou weten hoe zacht en teder zij konden

dwingen in de liefde...... Voor haar zouden zij altijd zacht en teder zijn, want heel haar leven zou zij wijden aan zijn geluk... Dit was het kind, dat zij gewild had...... het kind van de grote Bart Verhagen zelf ; zijn evenbeeld zou het worden...... de zoon Bart was maar een verbindende tussenschakel geweest...... dit was het kind van haar en de ander...... de echte Verhagen...... het ras, dat uitgestorven had geleken en dat uit haar weer was opgestaan...... Zij zou werken, dag en nacht, het bloed onder haar nagels uitbeulen...... haar man zou meezwoegen en de kleine Bart zou iets groots worden, een hoeve hebben of voor iets hoogs op studie gaan...... de andere twee zouden met weinig of niets tevreden moeten zijn, die telden niet mee, waren er maar toevallig tussen gekomen...... zij had ze niet gewild, interesseerde zich er niet voor...... ze hadden beter weg. kunnen blijven...... nu aten ze maar mee van het deel, dat bestemd was voor den zoon van haar en haar groten minnaar, het kind van haar heimelijke liefde, dat zij door list en leed toch nog gekregen had......
In de stilte van de namiddag, als het kind sliep en de baker in de andere kamer bezig was, lag zij soezerig na te denken...... Het was haar als zweefde zij, gebaad in het lauwe water van een onbegrijpelijk geluk. Druk en duisternis waren van haar weggenomen. De grote leegte was eensklaps vol gelopen, alsof iemand een onzichtbare sluis had open gestoten. Vijf jaren had zij hierop gewacht. Nu was het gekomen. Zij had terug gekregen wat zij verloren had...... De meester, de aangebeden afgod was er weer. Hij lag daar naast haar in de wieg, maakte af en toe een klein geluidje als een slapend vogeltje, greep met een onzeker handje in de lege lucht...... Nu was hij haar kind, ze mocht hem verzorgen en opvoeden, hem overstelpen met liefde, met weldaden...... en niemand kon er

iets op aanmerken, zoals ook niemand ooit weten zou wiens kind hij was, wie hij was......
Haar brandend geluk op de Hagenhorst was een diep en heerlijk geheim geweest. Haar nieuw geluk zou een nieuw geheim zijn, een trots en verrukkelijk geheim...... Zo was haar leven geweest en zo zou het blijven...... eenzaam tussen vreemden...... alle dingen, die er op aan kwamen een geheim, dat zij alleen kende...... Zelfs haar eenzaamheid was iets, dat de anderen niet beseffen konden. Spoedig zou niemand er meer aan denken, dat zij als een vreemd element hier binnen gevallen was. De oudere mensen mochten het zich nog herinneren en er af en toe over praten, de jongeren dachten er niet meer aan, hadden haar hier altijd gekend...... Ze was vrouw Verhagen, ze bleven haar wel aanduiden als Koos Kar, maar zij zou er op aandringen vrouw Verhagen genoemd te worden...... het was niet nodig, dat ze werd aangesproken met een naam, die herinnerde aan haar duistere afkomst...... het kind van het onbekende volk, dat met een kar hier aangezworven kwam, en haar als een verloren diertje achterliet...... Hoe minder haar geheimen vermoed werden, hoe rustiger zij leven kon binnen de onzichtbare schelp, die haar van de anderen bleef scheiden. Een onuitsprekelijk welbehagen overstroomde haar. Zij voelde aan haar gezwollen borsten. Vol kostelijke melk voor Bartje. Hij mocht al de kracht uit haar wegdrinken, als hij maar gedijde. Nu begon een nieuw leven, een nieuw geluk. Zij zou het beschermen, het voor zich en hem alleen houden, er een muur van stilzwijgen om heen bouwen, dat niemand het zou kunnen vermoeden : dan kon ook niemand het verstoren......

Koos Kar herstelde vlug. Met verbazing zagen de anderen haar opbloeien tot een tartende, triomfantelijke, stralende schoon-

heid, rijp als de volle zomer, fris als een bedauwde morgen. Zij werd voller van vormen, de haren glansden blauwig als ravenwieken, het gezonde bloed bloosde onder de gladde bruine huid, haar ogen schitterden als zwarte sterren, zij bewoog zich lenig en sierlijker dan ooit, lachte en schertste zorgeloos en betoverde iedereen door de heimelijke uitstraling van haar geluk. De herberg liep drukker dan ooit, de kerels kwamen niet uitgekeken op dat mooie, propere vrouwtje en waren verrukt over de snedigheid, waarmee ze hun kwinkslagen terugkaatste. Het ging er vrolijk en gemoedelijk toe, en de zaak bracht meer geld op dan Koos ooit verwacht had. In de lange tuin achter het huis timmerden Rokus, Nol en Bart een boogschuttersdoelen, er werd een nieuwe club opgericht en Zondagsmiddags kwamen ze handen te kort om de dorstige schutters te bedienen. Ook de harmonie veranderde na een ruzie met Jantje Baks van repetitielokaal en kwam Donderdagsavonds het huis vol tetterende muziek zetten. Koos inspireerde haar klanten om voor de winter een pandoervereniging en een rookcollege op te richten, en al die verenigingen hadden hun teeravonden, waarop machtig gedronken en geschranst werd. ,,De Landbouw" begon tot de aanzienlijkste en meest bezochte herbergen van het dorp te behoren en de hele Riethoek was er trots op. Het was er altijd gezellig, kraakzindelijk en er vielen nooit onaangenaamheden voor : als een paar driftkoppen onenigheid kregen en begonnen te schreeuwen, sprong Koos er onvervaard tussen, snauwde ze ongenadig af en vertelde hun, dat ze ergens anders ruzie konden gaan maken. Ook de brutaalste bracht ze tot zwijgen door haar vastberaden optreden, de felle driftgloed van haar ogen, de onverbiddelijkheid van haar toon, die scheen te dreigen met iets, dat zij achter de hand hield. Het eindigde altijd met gestamelde betuigin-

gen van dat-het-niet-zo-kwaad-gemeend was, een verzoenende glimlach van de kasteleines en een extra-borrel om het dwaze geschil af te drinken. Gewoonlijk stonden de rabauwen er ietwat verlegen en verward bij, zich afvragend hoe zij zich door zo'n prutswijfje hadden laten overbluffen...... Ze konden haar immers met één hand op zij schuiven of uit de wereld slaan...... Maar ze wisten ook, dat wie haar met een vinger zou durven aanraken, onmiddellijk al de anderen op zijn kop zou krijgen : zij waren allemaal op een of andere wijze en meer of minder bewust op haar verliefd, en bereid om haar in bescherming te nemen...... Niemand wist dat beter dan Koos. Zij moest er stilletjes om glimlachen, maakte er gebruik van door zich allerhande diensten te laten bewijzen, maar zorgde ervoor haar goede naam te bewaren door niemand boven de anderen te bevoorrechten. Het was een amusant spelletje, dat haar geen moeite kostte, want in haar hart lachte ze al die zacht opgewonden kerels uit, verachtte ze, en er was er geen bij, die haar ook maar tot een vluchtige gedachte van genegenheid kon brengen.

Zij begon de naam te krijgen een model-moeder te zijn. Er was vroeger wel eens gemompeld, dat zij haar kinderen verwaarloosde voor winkel en herberg, al te onverschillig de zorg ervoor aan een vreemde overliet. Maar dat was dan nu toch anders geworden. Rokus en Nol bazuinden haar lof overal uit. Zoals Koos voor de kleine Bart zorgde...... daar was geen voorbeeld van !...... Niemand mocht er aan komen. Zo druk kon het niet zijn of zij vond gelegenheid er even uit te breken om het kind te helpen. Het zag eruit als een goudhaantje, blinkend van zindelijkheid, altijd de mooiste kleertjes aan. Het was zo gezond als een vis en het groeide zienderogen......

De andere kinderen profiteerden mee van deze grote moeder-

lijke ijver. Zij wilde achterdocht noch verkeerde gedachten bevorderen. Daarom wijdde zij ook meer aandacht aan Drieka en Rokus, al ging het een beetje verstrooid en terloops. Dat was niet verwonderlijk. Ze liepen allebei door het huis, konden zich met veel dingen zelf helpen, en overal zag je, dat de moeders zich het drukst maakten voor de kleinste, zo'n kneuterig wiegekind, zo aandoenlijk in zijn volslagen hulpeloosheid, totaal van de moeder afhankelijk.
Ze kon er nooit genoeg van krijgen, het mooie kind uit en aan te kleden, het te wassen, het naakt in haar schoot te laten spartelen. Het had twee kuiltjes op de rug bij het gewricht der schouderbladen. Die had de grote Bart Verhagen ook gehad. Haar man had ze niet, de beide eerste kinderen evenmin. Ze had een schok gekregen, toen ze ze voor 't eerst gezien had, was bleek geworden en had bijna geen adem kunnen halen. Dit was een afgesproken teken, een stille boodschap voor haar alleen. Hierna was elke twijfel uitgesloten...... Ze werd nooit verzadigd van ernaar te kijken...... Altijd weer steeg een trillende ontroering in haar aan, als zij de vingers erop legde, de kleine putjes voelde. Het was haar of zij een geliefde stem tedere woordjes hoorde fluisteren, die niemand anders ter wereld ooit zou kunnen bedenken. Zij kuste de kuiltjes, telkens en telkens weer, zo dankbaar voor het grote geschenk. Het leven was zo licht geworden, zo vol blijde beloften, overvuld van verwachtingen voor een toekomst, waarin elk ogenblik aandachtig geproefd zou moeten worden om het in heel zijn geluksspanning te genieten......
Soms beving haar even een lichte twijfel. Plotseling kon iets in haar vragen, wat zij dan verwachtte ? Verwachtte voor zichzelf. Zij was een jonge vrouw. Wat kwam uit dit alles voor haar ? Wat anders dan zorgen en hard werken ? Toe-

zicht op het leven van deze wonderbaarlijke vrucht harer liefde. Waken voor het heil van dezen jongen, die haar door een vreemde magie van gedachte en wil geschonken werd. Wie was deze knaap ?...... Het kind van een lang gestorvene ? Deze gestorvene zelf ? Wat moest zij in hem zien ?...... Het verwarde haar, als zij zich dwong er helder over na te denken...... Maar zij dacht niet lang na. Spoedig liet zij zich terug glijden naar de donzige wereld van haar machtig instinct en zij wist weer, dat zij een verloren geluk hervonden had, een gestorven liefde was herleefd, zij mocht voor hem zorgen en zwoegen en waken, zoals zij gedurende de korte tijd van haar samenleven met den groten Bart Verhagen voor dezen gezorgd, gezwoegd en gewaakt had en daarin haar stralend geluk gevonden. Buiten hem had niets meer bestaan. Voor de wereld en de kerk, voor de God, die men haar geleerd had te vrezen, had zij in doodzonde geleefd. Moeder Drieka was alleen gestorven, omdat zij z'n fles wijn moest gaan gereed zetten. Ze had nooit berouw of spijt gevoeld. Ze had het voor hem gedaan. Dat was haar rechtvaardiging. Niets wat zij voor hem deed kon slecht zijn of verkeerd. Het was ook niet slecht verkeerd, dat de dag in de nacht vergleed, dat het regende, stormde of onweerde. Het gebeurde, het lag in de natuur der dingen, dat was alles...... Zo zou het weer zijn met dit wondere geschenk, dit kleine mannetje met de kuiltjes in zijn schouders. Zij zou voor hem leven, alles voor hem doen, verscheuren wat hem te na kwam, iedereen verwaarlozen of benadelen, als dat in zijn voordeel was. Zij hoorden bijeen door het geheim van zijn geboorte, zij waren onscheidbaar verbonden door het raadsel van zijn komst uit duistere gewesten, geroepen door haar verlangen, haar onuitroeibare liefde, haar onbezweken trouw aan den ene, dien zij met elke vezel van haar lijf, met elke

trilling van haar ziel bemind had. Zij had de rechte weg gezien, waar langs zij gaan wou, het ongeluk had haar eraf geslagen, langs onontwarbare kronkelpaden had zij ernaar teruggezocht...... nu was zij er weer...... Zij zag de weg voor zich liggen, lijnrecht gestrekt naar de verte...... zij zou hem gaan zonder omzien, zonder vragen, zonder bedenken, zonder medelijden met die niet naast haar konden blijven.

Bart, haar man, keek verwonderd toe bij haar bedrijvige tederheid, haar ononderbroken, waakzame zorgen. Het had hem vaak beklemd, dat zij zich zo onverschillig, koud en harteloos toonde tegenover de kinderen. Ze was toch zo lief. Hoe kon ze die onnozele bloedjes, waar hij dol op was, zo tergend kalm voorbij leven? Ze had haar zorgen en zaken, maar dat was toch geen reden om ongeveer te doen alsof ze geen kinderen had!...... Hij was soms bang geweest voor haar harde ogen, haar houding van moeilijk verborgen tegenzin als ze naar de schapen keek. Ze kon er tegen uitvaren of zij ze haatte... Dat was toch niet normaal......

Met een gevoel van bevrijding zag hij haar nu durend met het nieuwe kind bezig. Ze speelde ermee als met een pop, zei belachelijke lieve woordjes, maakte kirrende geluidjes om zijn aandacht te trekken, deed alle dwaze, aandoenlijke dingen, die zij andere jonge moeders had zien doen. Zij roemde Bartje om alles wat hij deed, haar ogen schitterden van vreugde, zij at hem bijna op met liefkozingen, keek angstig toe, als hij het eens in zijn grote handen nam, was jaloers als het tegen hem lachte en nam het hem spoedig weer onder een of ander voorwendsel af. Het leek of de moederliefde plotseling overwinnend in haar was doorgebroken......

En het deed haar goed. Zij werd met de dag mooier, frisser, jonger. Zij kwetterde en lachte in een adem door, zong het

hoogste lied uit bij het werk. Hij had haar nooit zo vrolijk, zo uitbundig levenslustig gekend. Op zijn schuchtere, woordloos bedelende manier was hij verliefder dan ooit.
Zij hield hem lachend op een afstand. Dat mocht niet, zolang ze Bartje aan de borst had. Daar keek hij vreemd van op. En bij anderen dan ?...... Dat moesten anderen weten. Maar zij was er zeker van, dat het niet goed was en wou het kind er niet aan wagen. Ze had er ook geen zin in. Hij moest maar wat geduld hebben. Zuchtend berustte hij. Het viel hem zwaar. Hij leed er onder. Zij merkte heel goed hoe zijn hunkerende ogen haar terluiks opnamen, haar overal volgden waar zij ging, maar zij sloeg er geen acht op, liet hem hunkeren, was vriendelijk op een kameraadschappelijke manier, toonde nooit eenige neiging hem tegemoet te komen. Als ze nog maar gezegd had, dat het ook haar zwaar viel, dat ze naar hem verlangde, dat het alleen om het kind was, zou het dragelijk zijn geweest als een tezamen verwerkt verdriet. Maar het was duidelijk, dat het haar niet deerde, dat ze er nooit aan dacht of naar verlangde. Zij leefde vrolijk en luchthartig voort, terwijl hij naast haar verteerde van onrust en begeerte naar het normale leven. Zij zelf had het in hem wakker geroepen, zo hevig en vurig aangeblazen, en nu liet ze hem vasten, maanden lang...... Het verbitterde hem, maar hij eerbiedigde haar wens, hoezeer het onderdrukte verlangen hem ook teisterde.
Toen eindelijk het kind gespeend werd, hoopte hij, dat het leed geleden was en wachtte op een woord van toenadering, dat niet kwam. Op een avond, toen zij alleen nog op waren, trok hij haar op zijn knie, drukte haar vast tegen zich aan, kuste haar in de hals en fluisterde :
„Toe nou, Koos ?"
Zij maakte zich vrij, sprong van zijn knie en zei achteloos :

„Wacht nog een bietje, jonge......"
Het klonk zo vreemd koel en vastberaden, dat het zijn verlangen voor het ogenblik verlamde. Verslagen vroeg hij :
„Woarom toch ?"
Zij lachte. Een klein, schril lachje, dat pijn deed.
„Moar da' kunde toch nie dwienge, Bart ?"
„Mot da' gedwonge woore...... noar zo lange tijd ?"
Hij keek haar donker aan. Er trilde boosheid in zijn zachte stem.
Koos haalde de schouders op.
„D'n eene meins is d'n aandere nie...... Allee, loat oons goan sloape...... 't Is morrege weer vroeg dag...... Gij deinkt er nie oan wa'k ammoal te stellen 'em mee een arrebaarg, een wienkel, 't 'uis'ouwen één drie kleine jong over de vloer......"
Zij keerde de spits om, maakte hem verwijten.
Somber zat hij voor zich uit te kijken. Moest hij zich schuldig voelen ?...... Eiste hij te veel van haar ?...... Maar hij wachtte al zo lang...... Bij anderen ging het toch niet zo. Hij wist van vrouwen, die ook haar kind aan de borst hadden en toch alweer zwanger waren, als ze haar kerkgang deden, zes weken na de bevalling. Zij hadden er een triestig spotrijmpje op gemaakt ; als zo'n vrouw de kerk binnen ging, zei ze tegen de drempel :

O, blauwe steen, o, blauwe steen,
Ik overschrijd jou nooit alleen !"

Dat was een grief van de vrouwen, en zij hadden er ook wel gelijk in : zó was het te erg...... Dat vergde hij ook niet...... Maar zó lang in onthouding leven...... hij hield het niet uit...... Als hij jonggetrouwde kerels hoorde praten en lachen, ging

het bij hen anders toe...... Hij geneerde zich bij zulke gesprekken, waarin met komieke toespelingen of rauwe woorden gesproken werd over het intieme, verborgen leven tussen man en vrouw. Maar hij had er toch zijn conclusies uit getrokken : tussen Koos en hem ging het niet normaal toe...... Toen ze de twee eerste kinderen vrijwel verwaarloosde, was ze telkens tot hem gekomen. Nu ze de hele dag met Bartje optrok, keek ze naar hem nauwelijks om en gemeenschap scheen ze helemaal niet te willen...... Waarom niet ?...... O, hij wist allang, dat zij niet zo krankzinnig veel van hem hield als hij van haar...... Dat aanvaardde hij, want hij voelde zich tegenover haar verreweg de mindere...... Maar ze zeiden, dat vrouwen daar toch ook naar verlangden, er behoefte aan hadden, zo goed als de mannen. Waarom zij dan niet ?...... Had ze een afkeer van hem ?...... Had hij iets gedaan, waardoor zij niet meer van hem wou weten ?...... Hij dacht zich suf, maar kon er geen begrip van krijgen...... Na de geboorte van Bartje was ze zo lief en zacht geweest...... ze had hem bedankt en hij had een kleur gekregen van blijdschap en verlegenheid...... En nu ontweek zij hem hardnekkig en vastberaden, alsof ze bang was een boze ziekte van hem te zullen krijgen...... Terwijl hem de vlammen uitsloegen van verlangen en hij zich met elke dag ellendiger begon te voelen...... Dat kon zo niet voortgaan...... dat hield geen mens uit !......

Koos Kar ging met een vriendelijk en opgeruimd gezicht zijn al heftiger dringende begeerte uit de weg. Zij verzorgde hem goed, gaf hem het eten, dat hij het liefste lustte, moedigde hem aan meer land te huren, dat de grondslag moest worden voor de kleine boerderij, waar hij van droomde. De zaken brachten royaal geld in, het zou wel lukken op de duur...... En als de Verhagens weer eenmaal op eigen grond zaten, kwa-

men ze er best weer bovenop...... Hij had nu twee zoons en een dochter...... kon met eigen volk een heel eind komen.

,,Ge mot da' veld van Timmers pachte...... da' leg kùrt bij 't laand, da'g'al 'ed...... Meschien kredde kommede joar 'et stuk erbij, dat er tusse lègt......"

,,Da' wil Koeroads nie geve......"

,,Wetten a'k'et van 'em krijg ?" lachte zij. ,,Jullie, maanskèrels, loate j'w eige zo gaauw afschrikke !...... Eén a'ge die drie velden 'ed, koopt' een pèerd...... dan 'edde'r waark genog voor...... Da' veld van Koeroads gaf vroeger 'et beste vlas van 'ammoal...... Ge bouw toch zo gère vlas ?......"

,,'t Is een mooi, zuiver gewas...... A'ge d'r goed achter'ene zit......"

Hij kwam er in. Zijn trage stem kreeg een tevreden klank. Hij zat breeduit, de onderarmen op de tafel. Zijn langzame fantasie bouwde aan zijn dierbare boerendromen en zij hielp hem met aanmoedigende woorden en beloften van hulp en steun. Hij werd rustig en met een glimlach in haar mondhoeken nam zij hem stilletjes waar : misschien kon zij hem zo rustig houden. Hij was een goeie lobbes. Zij gunde hem zijn plezier in het boerenwerk. Voor een kleine hofstee was hij ook heel goed te gebruiken. Maar niet voor een grote hoeve als de Hagenhorst. Als de dingen afmetingen kregen, raakte hij in de war, werd angstig, kon de boel niet meer overzien en bracht er niets van terecht. Als hij af en toe bij ongeluk rekeningen in handen kreeg van de brouwerij of de grossiers, schrok hij van de bedragen, vroeg angstig of dat nou wel betaald kon worden en bleef bedrukt en bedenkelijk kijken, als zij lachend beweerde, dat grote rekeningen nog groter winst betekenden...... En dat was de zoon van de Hagenhorst, waar in de goede dagen jaarlijks tienduizenden in en uit liepen......

Zij ging naar baas Koenraads en pachtte meteen de oude vlasakker voor een lageren prijs dan Bart zou hebben durven noemen. De boer stond er later zelf versteld van. Maar hij had veel te veel zitten kijken naar dat sakkers mooie smoeltje, die lachende mond met witte tanden, die gloeiende zwarte ogen, dat sierlijke ronde lijfje...... verdomme!...... een jong om je ziel en zaligheid aan te verliezen...... en hij had te doen gehad met dien zoon van z'n ouwe vriend Bart Verhagen ook, toen ze daar het een en ander over zei...... nog een godswonder, dat ie er de hele akker niet voor niks gegeven had!... Daar zou hij toe in staat zijn, als dat satanswijfje...... maar ze was op de koop toe nog zo fatsoenlijk als regenwater ook......
Bart was verbaasd en blij. Hij stapte de akker af, nam de rulle kluiten op, verkruimelde ze tussen zijn handen, rook er aan...... beste grond...... Tevreden keek hij over zijn velden...... twee naast elkaar...... het derde kon hij erbij pachten, maar daar zou hij liever nog een beetje mee wachten...... niet te veel hooi op je vork nemen...... Hij keek rond...... Het was wijd en leeg hier, enkel bouwland...... Ginds tegen de zeedijk, bij de Kleiweg, zou best een hoefje gebouwd kunnen worden...... De grond was wel wat prijzig, maar bracht ook goed op...... Koos zei, dat de zaken best gingen, de spaarpot groeide...... Ook een boerderij kon je bouwen met een zilveren dak...... Maar God, wat was er toch een bonk geld voor nodig...... hij werd duizelig als hij eraan dacht...... het leek hem onmogelijk, dat ze 't ooit zo ver zouden brengen......

Maar heftiger dan het verlangen naar eigen grond kwelde het verlangen naar Koos zijn bloed. Het groeide tot een spanning, die niet meer te verdragen was. En het was zo vernederend het te laten merken, zo ontzettend moeilijk er over te spreken. En toch moest het uitgesproken worden. Het ver-

moordde hem. Hij kon aan niets anders meer denken. Hij had zich afgebeuld op het veld, hopende het zo meester te kunnen worden. Het was niet gelukt. Hij had gebeden en stilletjes gevast. Het hielp niet...... Met de verterende honger in zijn ogen keek hij zijn vrouw aan als een hunkerende hond. Zij merkte het niet op, was neuriënd met het kind bezig, liep achter de zaken aan, zag hem niet.

Eindelijk verzamelde hij al zijn moed, en vroeg haar op deemoedige toon :

,,Woarom zijde toch zo tegen me, Koos ?"

Argeloos keek zij hem aan.

,,Wa' bedoelde ?...... Zijn'k nie goed vor je ?"

,,Ge wit wel, wa'k meen...... Me zijn toch man één vrouw ?"

,,Beginde weer ?"

Het klonk afwerend, wrevelig en koud.

Even werd het hem te machtig en met iets harder stem zei hij :

,,Moar ik zijn toch, gadsamme, gin stuk 'out !"

Koos begreep, dat ze nu open kaart moest spelen. Het moest dan maar hard tegen hard gaan. Hij moest nu maar weten, dat ze het niet meer wou, en er zich in schikken.

,,Ik wil gin kinders meer 'emme."

Ontsteld keek hij haar aan, verblekend. Zijn blauwe ogen verdoften in ontzetting.

,,Meende...... ?"

,,Ik meen wa'k zèeg...... 't is nou wellekes. Me-n-emme drie jong, me kunnen 'et goed stelle zo. Me komme veruit. Moar mee een kot vol kinders blijf 'et arremoei één zùrg...... 'Oe wilde gij ooit op een eigen 'oef komme te zitten a'ge te sjouwen 'ed vor tien, twoalf kinders ?"

Zij tastte hem opzettelijk in zijn zwak, maar het overrompelde hem niet.

„Ik leef liever nie as zoonder jòu......"
„Toe, toe !...... Sloa gin kinderachtige toal uit...... Ge doe net of a't ik weet nie wad'is......"
„Ge doe net...... Moar Koos toch...... 'Edde dan gin gevoel ?......"
„Net zo goed as gij...... wa' deinkte wel ?...... Moar ik gebruik m'n verstaand één da' motte gij ok doen...... Ik 'em er genog van...... Eén ik zijn d'r bang van ok...... 't was me te zwoar de leste keer van oonzen Bart...... Jullie 'emme goed proate...... g'ed er 't plezier van één wij zitte mee de last één de pijn......"
Smartelijk keek hij haar aan. Stotterend van opwinding zei hij :
„Zouwde gij willen a'k 'eel m'n verder leven as een stuk ijs neve je bleef ?...... Da' kunde nie meene, Koos...... da's...... da's oonmeinselijk......"
„Eén ikke dan ?" pruilde zij. „Mijn val 'et dikkels ok 'aard genog. Moar ik verzet m'n eige vor de kinders...... één vor jou...... Vor jou ok...... ik wil van jou weer een boer moaken, één da' kan 'k ok, moar dan motte me d'r gin nieuwe laste bij krijge......"
„'k Zet net zo lief nooit meer een poot op 't laand as a'k zo leef !" barstte hij uit. „Me zijn man één vrouw, me motte soame leven één ad'Oonze Lieven 'eer kinders stuurt 'emme die oan te neme...... al mot ik er m'n eige kepot vor waarke...... Wa' deinkte wel ?...... Me zijn christenmeinse, wa' gij doen wilt, is doodzoonde, duvelswaark...... da' goat er zo nie...... Meneer pestoor......"
„Meneer pestoor 'ee makkelijk proate, die 'oeft de kinders nie op de wèreld te brengen één nie te zùrrege da'z' ordentelijk groot woore...... Eén al goade gij nou op je kop stoan, ik wil gin kinders meer 'emmen, één nou witte 't !"

Zij liep de kamer uit, hem verslagen achterlatend, diep ontsteld, tot op het been verkild door haar hardheid...... Hij was wel eens meer op iets ijzerachtigs in haar karakter gestoten. Als iets van buiten af het gezin leek te bedreigen, werd ze zo hard als glas, en dat had iets natuurlijks, al verschrikte het hem. Maar tegenover hem ?...... Zo kende hij haar niet...... Poeske ?......

Ze had hem met haar gloeiende zwarte ogen aangekeken of hij haar ergste vijand was...... Haatte ze hem dan ?...... Of was ze verdwaald door haar droom van welstand en het plan om een boerderij bijeen te verdienen ?...... Die hele boerderij kon hem eensklaps niets meer schelen...... Hij wou met haar in warme gemeenschap leven. Hij zou wel borstels maken en zadeltuig repareren, desnoods de kastelein spelen...... Wat de mensen zeiden, liet hem koud, als zij maar van hem was !...... Dit was geen leven...... Het kon niet...... hij kon het niet...... hij had een gevoel of hij door een grote, lege ruimte wankelde, waar nergens houvast was, een donkere ruimte, waar je ieder ogenblik in een diepe kuil kon verzinken...... Dat kon ze hem toch niet aandoen...... ?

Maar Koos Kar leefde in haar eigen sfeer, waarvan hij geen vermoeden had. Ingesponnen in haar eigen verbijsterende droom, waar voor hem geen plaats was, en zij deed het hem wel aan.

Nog enkele malen hadden zij een twistgesprek. Hij pleitte en smeekte. Zij wees hem terug. Altijd met dezelfde argumenten. Het kon niet voor haar plannen. Zij durfde niet. Zij wou niet. Nooit kwam de gedachte aan geweld bij hem op : hij hield te veel van haar. Hij beproefde haar te begrijpen, haar te rechtvaardigen, te denken als zij en te berusten in het onvermijdelijke. Het lukte hem niet. Zijn zinnen brandden zijn

gedachten uit hem weg, hij versomberde en vermagerde, begon een borrel te drinken, die hem niet smaakte, zijn tong en keel verschroeide, maar waar hij toch naar teruggreep, omdat hij er doezelig van werd en een zotte vrolijkheid door zijn afgepijnd hoofd begon te spartelen. Zijn gepachte velden verwaarloosden, het onkruid schoot hoog op tussen het gewas......

Koos zag hem versomberen en verslonsen. Zij haalde er de schouders voor op. Het raakte haar niet. Ze had hem getrouwd met een bepaalde bedoeling. Die bedoeling was bereikt, ze had haar kleine Bart met de zwarte haren en de grijze ogen. Nu zou haar verdere leven gewijd zijn aan de opvoeding van dat kind tot de man, die hij worden moest : de nieuwe grote Bart Verhagen, wild en heerlijk, ongenaakbaar voor de kleine peuteraars rondom, een koninklijk man, de glorie van haar leven...... Daar had ze Bart, de vader, niet bij nodig. Die had zijn deel in het door haar verzonnen spel volbracht. Ze had wel een soort genegenheid voor hem, ze wou hem graag een genoegen doen en goed voor hem zijn, maar hij moest niet meer vragen, dan zij geven kon. Ze wou niet meer met hem leven. Hij wekte niets in haar, geen opwinding of begeerte, en zij was niet bereid haar plannen in de war te laten sturen door toe te geven aan zijn drang, die haar alleen maar belachelijk voorkwam...... Hij was de enige niet, die graag bij haar in bed wou kruipen en haar dat liet merken...... In dat opzicht bestond hij voor haar niet meer dan die anderen.

Toen hij op een avond weer aandrong, zei ze spottend :

,,Moar, man, a'ge 't dan zo noodig 'ed, zoek 'et dan bij een aander...... D'r zulle d'r genog zijn, die je gère zien komme, zij grust......"

Hij werd bleek tot in zijn lippen onder de ongehoorde belediging.

„Eén a'k da' nou es dee ?"
„Mijn permissie 'edde...... a'ge mijn moar mee rust loat......"
Als versuft ging hij de deur uit. Het was de genadeslag...... Moeizaam zocht hij in het korte verleden van hun samenleven naar de oorzaken van deze ongeneselijke verwijdering. Hij vond niets, want hij miste de sleutel tot het geheim in het leven van de vrouw, die hem dit aandeed. Het rondtasten in den blinde maakte hem wanhopig...... Als hij maar iets kon vinden, dat hem deed begrijpen hoe en waarom, maar er was niets, totaal niets, dat zich aan zijn herinnering opdrong...... Alles bleef raadselachtig, onbegrijpelijk, redeloos. Hij had gedacht, dat hij de gelukkigste man van de wereld was, en nu was er geen ongelukkiger dan hij...... Hij was zo blij geweest met zijn kinderen en nu waren die kinderen de oorzaak geworden van zijn vernedering en de ondergang van zijn geluk...... Als het waar was, wat ze zei, waaraan hij twijfelde......
Maar wat was er dan ?...... Een enkele maal had de gedachte hem beslopen, dat er misschien een andere man tussen gekomen was...... het was bijna een opluchting geweest, want zo'n kerel zou hij kunnen doodslaan en haar daarna terugnemen... Maar dat kon het niet zijn...... Dan zou ze niet zo rustig haar gang gaan, hij zou iets gemerkt hebben, iets gezien, gevonden of van anderen gehoord...... op een dorp kon dat niet zo lang een geheim blijven...... Zo was Koos immers ook niet...... Nee, er moest iets anders zijn...... Maar wat dan ?...... Wat dan ?...... Als hij het maar wist...... als hij het toch maar wist......
Hij kon er ook niet over spreken, er niemand naar vragen...... Zelfs meneer pastoor niet, die hij erover zou moèten spreken, want zonder twijfel was dit een zaak voor de biechtstoel. Maar hij zou de woorden niet over zijn lippen kunnen krijgen. Als

Rokus hem knorrig vroeg, wat hem toch scheelde en waar hij mee rondliep en hem vermaande te werken, gaf hij een ontwijkend antwoord, zei dat er niets was, dat hij zich alleen wat onlekker voelde...... het zou wel overgaan. Nonkel Nol nam hem harder onderhanden, schold hem uit voor een ondankbare steenezel, die Poeske verwaarloosde. Hij was hard gaan lachen en zonder antwoord weggelopen, de Scheve verontwaardigd en verbluft achterlatend met zijn mond vol onuitgesproken verwijten en dreigementen, die hem de hele dag dwars bleven zitten...... Bart lachte nog, toen hij al op straat liep : hij Poeske verwaarloozen !...... Hij lachte, maar de tranen van verdriet en razernij kropten in zijn keel.

Een maand na het gesprek, waarin zij hem, koel spottend, de raad gegeven had, met zijn overvol gemoed naar een ander te gaan, kwam hij op een Zondagavond laat thuis. Zij had de herberg al gesloten en zat in haar „kantoor" de kas van de week op te maken. De tafel lag vol geld, toen hij binnen stapte. Het zweet stond in dikke druppels op zijn voorhoofd en neus. Hij was zeer bleek en zijn grote handen beefden. Maar zijn stem klonk wonderlijk vast, toen hij begon te spreken onder haar verwonderde, vragende blik.

„Nou 'edde je zin, Koos...... 'k'em van oaved bij een aander gelege...... g'ar gelijk : ze zag me gère komme...... Zo wijd 'edde me nou gebrocht...... Ik voel m'n eige nog vieselijker as een varreke...... Ik weet nie, wat er in jou omgoat één woarom a'ge me...... a'ge niks meer mee mijn te doen wilt 'emme...... Moar 't is nou genog gewiest...... Voor a't nog aarger woord, goan 'k er tussen uit...... Ik kan m'n eige nie meer oonder d'ooge kommen één de meinsen 'ier zeker nie...... Om vijf ure goan 'k mee Nilles Mossel één Teeuw Kroone mee noar 'Ollaand, as polderjonge oan een kanoal waarke...... A'k

dan noar de knoppe mot, dan moar liever wijd van 'uis...... Zo kan 'k nie leve. 'k Zajje m'n adres sture. A'ge weer net as vroeger mee me zijn wilt, schrefde moar...... dan kom ik vrom...... 't Goa je goed...... zègt de kinders van me g'n dag......"

Het werd hem te machtig. Met een nijdige ruk keerde hij zich om en liep het kamertje uit.

Roerloos bleef ze zitten en luisterde.

Zij hoorde hem rommelen in het kabinet. Hij zocht zijn goed en zijn geld bij elkaar. Het duurde niet lang. Hij kwam niet bij haar terug. Zij hoorde zijn zware stap door de winkel, de deur sloeg dicht, klagelijk tingelde de bel door het stille huis. Zijn stappen verklonken op het straatje, naar de dijk...... Hij was weg.

Er viel een grote stilte. Zij staarde voor zich uit, nog steeds roerloos in dezelfde houding achter de tafel.

Het stemmetje van kleine Bart wekte haar.

„Moeke !"

Haastig ging ze naar hem toe. Hij sliep. Had zeker geroepen in zijn droom.

Glimlachend keerde zij terug naar de tafel met het uitgetelde geld.

Het was een goede week geweest.

Alleen in de donkere bestee, dacht ze aan Bart.

Hij was weggegaan. Hij zou terugkomen, als ze schreef, dat ze weer met hem leven wou. Maar dat zou ze nooit schrijven. Hij zou wegblijven. Hij had de koppigheid van zachte, verlegen naturen, die moeilijk een besluit nemen, maar er dan aan vasthouden met kinderachtige hardnekkigheid, tegen beter weten in...... Het was jammer voor Bart...... hij was een goede man en hij had veel van haar gehouden...... Ieder kreeg

in het leven het deel, dat hem toegemeten was, en hij had meer willen hebben...... haar liefde, die ze hem niet geven kon...... Haar liefde was gestorven en nu opnieuw geboren en sliep in de krib aan het voeteneind van de bedstee...... Zij glimlachte in het duister...... Alles kwam zoals het komen moest...... Bart had haar gegeven, wat ze van hem verwacht had...... Nu was hij heengegaan...... Het was jammer voor hem... ze mocht hem oprecht lijden en gunde hem graag het beste. Ze kon alleen niet meer met hem leven en dat was juist het enige wat hij van haar wou...... Hoe jammer...... Zij trok de dekens vaster om zich heen, keerde zich op haar zij en sliep in.

Er was deining in het dorp. Er viel wat te praten. Bart Verhagen was er vandoor !...... En spoedig wist iedereen er alles van. Een schandaal om van te smullen !...... Een zuippartijtje 's middags, 's avonds met wat kameraads al pimpelend van kroeg tot kroeg de polder in gezwabberd, tot ze in de Schiethoek terecht kwamen bij de Stèert van Dam, waar haast nooit een sterveling kwam. Een buitenkansje voor de Stèert. Er werd links en rechts getracteerd, er werd gezongen en gedanst, een compleet dronkemansfeest. Tot de Stèert ineens merkte, dat z'n wijf er niet meer was. Hij aan 't roepen en aan 't sakkeren, de duivel was in de wilgen ! En laat ie er nou in 't schuurtje in 't stro attrapperen met Bart Verhagen!...... Een klein, zwart wijfje had die Stèert...... die Bart moest zeker altijd kleine zwartjes hebben...... Misschien had ie ze met z'n zatte kop ook voor Koos Kar aangezien...... In ieder geval lag ie d'rmee in 't stro te kroelen. De Stèert was er op af gestoven, maar Bart had 'em een klap gegeven, dat hij de deur uit en het halve tuintje doorgevlogen was, en daar bleef ie voor dood liggen......

En nu was Bart Verhagen er van onder getrokken......
„Bel ! bel, nog toe toch !...... 'IJ doch zeker 'at ie de Stèert dood geslogen 'ad !"
„God weet 'et...... maar die was van oched weer al op 't dùrp......"
„'IJ is meet de polderjongens meegegoan......"
„Meet de polderjonges ?...... 't Is toch freet !......"
„Nou...... 'ij 'eget van gin meins vremd, or......"
„Eén altij' zo'n stille gewiest !"
„Stille woaters 'emme diepe groonde."
„Z'n voaders oard is vor den dag gekomme......"
„Doar kumme nog stuipe van beleve......"
„Die aarme sloor van een Koos Kar...... 'ij verdoed' eel d'r 'ebben één 'ouwe, ge zul 'et zien één ondervinne......"
Oude verhalen over de schrikwekkende roekeloosheid van Barts vader werden opgehaald met intens genot en gehuichelde afschuw. Koos Kar werd algemeen beklaagd, want men zag haar toekomst donker in. Jammer. Zo'n kittig en pront vrouwke, dat kwiek en flink haar zaken dreef. Had ze die weggooier van een Verhagen niet alle goed gedaan ? Geen nagel had ie om z'n gat te krabben. Zij had 'em in huis gehaald, toen ie koloniaal wou worden, aan een degelijk bestaan hadden ze hem geholpen, hij had z'n kontje daar lekker ingedraaid, en nou de voorspoed kwam, staken 'em de broodkruimels en begon ie te bamboezjeren...... Op stro zou hij haar brengen...... Ze was misschien wel wat al te parmantig, en de vrouwen hadden er iets op tegen, dat ze zulke dure plooimutsen, japonnen en doorgewerkte doeken droeg, maar dàt gunden ze haar toch niet...... dàt had ze werkelijk niet verdiend......
Alle vrouwen hadden boodschappen nodig. De winkelbel stond heel de dag niet stil bij Koos Kar. Men was het erover eens,

dat zij zich dapper hield. Je zag niks aan haar. Misschien was ze wat strakker en bleker dan anders, maar ze jeremiëerde niets, en als iemand een opmerking waagde, sloeg ze de ogen neer, haalde de schouders op en mompelde :
,,Proat er moar nie over...... 't Is gebeurd één me zulle wel zien......"
In den namiddag kwam Mevrouw van de notaris in hoogst eigen persoon het een en ander kopen, stond verrukt over de orde en zindelijkheid van de winkel, beloofde haar klandisie van al wat ze leveren kon : ze zou het misschien moeilijk krijgen, maar ze moest de moed niet opgeven, brave mensen helpen als ze in 't ongeluk kwamen, was christenplicht. En meneer de notaris zou zorgen, dat er ook in ,,De Landbouw" koopdag gehouden werd : dat waren goede dagen voor een herberg......
Koos toonde zich dankbaar zonder al te kruiperige onderdanigheid en Mevrouw ging naar huis met het stellige voornemen de verlaten vrouw zoveel mogelijk te bevoordelen.
's Avonds kwamen de mannen opzetten. Ze hadden allemaal op deze ongebruikelijke dag behoefte gevoeld aan een verzetje. Ze vonden Koos achter haar buffet, keurig als altijd, kalm en zwijgzaam, beheerst en volstrekt niet van plan het slachtoffer te spelen. Ze weerde alle betuigingen van meeleven waardig af, en toen een van de gasten in overmaat van meelij plotseling op Bart begon te schelden, legde zij hem het stilzwijgen op, en zei :
,,Bart is m'n vènt. Ik wil gin kwoad van 'em 'oore. Oomt'ouwt da'......"
Dit prachtige woord ging van mond tot mond. Het strekte niet om Barts aanzien te redden. Men verachtte hem te dieper, omdat hij een vrouw verlaten had, die hem na z'n wangedrag nog zo in bescherming nam......

De sensaties, die het belangstellende dorp verwacht had, bleven uit. Bart Verhagen kwam niet haveloos, verschooierd en verzwabberd terug om z'n plaats weer op te eisen en de boel naar het programma der woestelingen van zijn kaliber op stelten te zetten. De postbode wist te vertellen, dat er een briefkaart gekomen was met Barts adres in Holland en een week of drie later weer een met een ander adres nog verder weg, in het Oosten des lands. Dat klopte met wat de polderjongens, die eens in de maand thuis kwamen, kort meedeelden. Bart had een week of drie met hen gewerkt en was toen weggetrokken naar een ander kanaalwerk. Ze spraken vol achting over hem. Een leeuw in het werk, een goed kameraad. Hij had zeker veel berouw van wat hij gedaan had, schaamde zich, hield zich achteraf, sprak geen tien woorden op een dag en zat in de keet maar stil voor zich uit te kijken, de ene pijp na de andere rokend. Soms dronk ie ineens zwaar en er werd verteld, dat ie daar in de buurt wat met een vrouw had, maar daar waren geen bewijzen voor. Het speet hun, dat hij weggegaan was. Ze geloofden, dat hij liever geen kennissen van het dorp om zich heen zag......

Nol hoorde de verhalen en deed zijn best om te zorgen, dat ze Poeske niet ter ore kwamen. Hij was woedend op Bart, had hem met plezier de nek omgedraaid, die lelijke boerenvlegel...... om z'n vrouw en kinderen zo in de schande te brengen. ,,Zo'n stommen achterover," gromde hij tegen Rokus. ,,Een 'emel op èerden 'ad ie 'ier mee zo'n wefken, één drie roze van kinders één een rijk bestoan......"

Rokus leed er diep onder. Hij hield veel van Bart en begreep van het hele geval niets. Zo'n eerlijke, sobere en goedhartige jongen. Hoe was die wildheid zo eensklaps uit hem losgebroken ? 't Was hem nu of hij het had zien aankomen. Bart was

somber geworden, gedrukt en ongedurig, de laatste tijd. Hij had wel eens gedacht of er iets niet deugde in dat huwelijk, maar Poeske was zo opgeruimd en gewoon, dat hij het zich ontgeven had...... Het was een grote ramp, en hij kon er met zijn verstand niet bij...... Hij was de enige, die vaag vermoedde dat de oorzaak lag in het huwelijksleven van die twee, maar hij wachtte zich er wel voor, daar tegenover anderen iets over uit te laten......

Hij lette nauwkeurig op zijn pleegdochter. Zij was in niets veranderd. Ze werkte met volle overgave, speelde met kleine Bart, die duidelijk haar lieveling was, en vaak betrapte hij haar erop, dat zij neuriënd uit de winkel of de herberg in het achterhuis terug kwam. Dat leek hem onnatuurlijk in haar omstandigheden...... Hij had zo vaak vroeger onnatuurlijke dingen in haar gedrag gevonden...... een vreemd mens, zijn Poeske, een diep water, waarvan niemand de bodem kon peilen...... Hij wist niet of hij haar bewonderen moest of verafschuwen...... Maar hij hield van haar, zij was het enige op de wereld, wat hij had...... het vreemde wezen, dat eens, op een koude herfstdag, toen de lucht vol oorlogsrumoer was, zijn leven was komen binnenvallen uit het verre en onbekende......

De sensatie kwam, maar anders dan de mensen verwacht hadden.

Na drie maanden kreeg Koos Kar een telegram, het eerste in haar leven.

„Verhagen ongeluk gehad. Toestand ernstig."

En twee uren later het doodsbericht.

Er was een balk uit een herstelling losgeschoten en Bart was onder de palen terechtgekomen, in de modder gedrukt en gestikt.

Koos maakte de verre reis met Rokus en Nonkel Nol.

Bart werd in het vreemde land begraven. Ruwe, ruige poldergasten droegen hem naar het graf, stonden somber rond de kuil, durfden niets te zeggen tegen het kleine vrouwtje, dat tussen de twee boerse mannen met een strak en bleek gezichtje toekeek, hoe de grote, withouten kist in de grond verdween. Zij dachten aan hun eigen vrouwen misschien, die ergens ver weg, overal verspreid, alleen voor de zorg van het gezin zaten en ook wel eens zo'n telegram zouden kunnen krijgen. Een ruw en hard leven, gevaarlijk en slopend...... Die Brabander was een brave kameraad geweest...... daar had de ingenieur, die aan het graf een paar woorden sprak, gelijk in...... Brave kameraden...... tot ze erbij neerlagen...... dood of versleten...... Haastig gingen ze weg om het verlet in te halen...... ze hadden aangenomen werk......

Nu was Koos weduwe.

Men had algemeen met haar te doen.

Het pad van Koos Kar ging niet over rozen !...... Eerst met drie kinderen in de steek gelaten door haar onbesuisden man. En nou, zo jong nog, weduwe. Zij liep in de rouw, de platte muts zonder kroontje deed haar ouder lijken. Zij gedroeg zich zeer ingetogen en strak, zei in de herberg niet meer dan nodig was en haar glimlach tegen de klanten had iets mechanisch, dat hen bewoog tot een smeltend medelijden, waartegen een extra borrel een goede remedie bleek.

In de winkel dromden de vrouwen bijeen en werden getracteerd op de bijzonderheden van het ongeluk en de begrafenis in de verre streek. Het was griezelig, romantisch en in hoge mate opwindend. Bart Verhagen had een harde straf gekregen door zijn wangedrag, maar verdiend had hij het. Zijn vrouw liet een serie missen lezen voor zijn zieleheil en dat was niet overbodig : hij was midden in zijn slecht leven zonder biecht

weggerukt...... de enige hoop moest zijn, dat hij in zijn laatste benauwde ogenblikken een waar berouw verwekt had...... Jaja...... Onze Lieve Heer wist de zondaars wel te vinden, al kropen zij weg naar het eindje van de wereld......
Koos Kar liet het kletserige beklag met een gesloten gezicht over zich heengaan. Zij had nooit veel om de mensen gegeven, noch veel achting of bewondering voor hen gehad. Nu moest zij er in haar hart stilletjes om lachen. Hoe zij allemaal oordeelden als een blinde over de kleuren en nochtans vast overtuigd waren, dat hun oordeel op degelijke gronden steunde...... Die arme Bart kwam er wel heel bekaaid af, en zij kreeg de kransen van bewondering en meelij...... Als ze alles wisten zou het misschien net omgekeerd zijn. Ook dat zou haar innerlijk niet bewogen hebben, maar voor de zaken was het beter zo......
Rokus nam haar heimelijk waar en begreep er minder van dan ooit. Ze had geen traan gelaten, noch hier, noch bij de begrafenis, noch daarna. Was dat kracht, hardheid of onverschilligheid ?...... Er moest toch iets in dat huwelijk geweest zijn, dat niet deugde...... Een vreemd meisje, waar je niet gemakkelijk uit wijs kwam...... Zo jong al weduwe...... een sterke, stille, goede man op zo wrede wijze verloren...... en zij ging opgewekt, ongestoord door het huis, draafde kwiek achter de zaken aan, scherp op het geld...... geen traan welde ooit in haar ogen, geen klacht kwam over haar lippen...... Zij hield zich stil en achteraf...... liep in zwarte kleren en droeg de platte muts...... Maar Rokus was overtuigd, dat dit al haar rouw was...... Hij keek naar Nol, die huilerig praatte over Poeskes ongelukkig lot, haar groot verdriet en de waardige wijze, waarop zij het droeg...... Er was een ongelovig licht in zijn ogen, maar de Scheve merkte dat niet op, want de zijne

waren troebel van tranen...... Rokus had ogenblikken, dat hij heimelijk bang was voor zijn pleegdochter, die door iedereen beklaagd werd en geprezen als een voorbeeldige jonge weduwe... Koos leefde, los van alles, in de tovercirkel van haar bedwelmende droom. Nu was Bart voorgoed weg. Hij was ongelukkig aan zijn eind gekomen. Jammer voor de goeie lobbes, maar het zou zijn bestemming wel geweest zijn. Misschien had zij in zekere zin schuld aan zijn jonge dood, maar het kon haar niet bewegen tot gevoelens van berouw of spijt. Er was niets aan te veranderen. Het had zo moeten komen. Ieder moest zijn plan trekken in het leven. Zij had het hare getrokken en voerde het door. Bart was een onderdeel van dat plan geweest, meer niet. Het had eerst geschenen of zij zich misrekend had, maar ten slotte had ze gekregen, waarop ze had toegeleefd : het zoontje met de grijze ogen en het zwarte haar, de echte Verhagen, het evenbeeld van den grootvader, dien ze had liefgehad, dien ze nog beminde in dit kind, dien ze zou liefhebben heel haar leven lang, met heel de hardnekkigheid van haar primitieve wezen. Haar sterke, wilde ziel had zich geheel geconcentreerd op deze onblusbare hartstocht, die alle andere aandoeningen tot machteloosheid vervrat, er zich in vastgebeten als in een prooi, die ze nooit meer zou loslaten. Ze had het grote geluk niet op normale wijze mogen beleven, de dood had het uit haar hand geslagen. Ze zou het toch beleven op andere wijze. Zij had de dood bedrogen. Zij had de omweg gevonden en was hem gegaan. Zij ging weer naast de grote minnaar, al zagen de anderen slechts een kind...... Daartoe had Bart gediend. Ze had hem niet meer nodig. Hij was van haar weg gegleden en het was goed zo...... Hij had alleen nog een blok aan haar been kunnen zijn bij het verder gaan......

Sjo Nollebart had eens gezegd, dat zij alles krijgen zou, wat zij sterk begeerde. Zat er toch toverkracht in de begeerten van een mens ?...... Kon je de dingen naar je toe dwingen, als je je wil maar machtig genoeg spande ?...... Kon die wil het toverwoord zijn, dat deuren deed openspringen en de gang van een leven ombuigen naar een begeerd doel ? Het gaf een trots gevoel van bovenmenselijke kracht, als je daaraan geloofde en het op jezelf betrok...... Had zij niet het ondenkbare opgeroepen ?...... Het wonder, dat onmogelijk leek ?......
Zij had het bedacht, het was haar plotseling ingevallen...... of ingegeven...... zij had er aan doorgewerkt, al haar krachten er aan gegeven in een bezetenheid van willen...... Blindelings had zij alles ingezet, liefde gespeeld, zich door een man laten bezitten voor wien haar hart koud bleef, lichamelijk ontrouw gepleegd aan haar grote liefde, pijn, beschaming, martelende teleurstelling gedragen...... en dan was het gelukt...... het wonder was gekomen...... Een man was erbij te gronde gegaan...... Een werktuig gebroken...... Het kon haar niet deren...... Het mocht haar niet ophouden...... Alle hekserij kostte bloed...... Zij had haar triomf, daar was het gewaagde en moeilijke spel om begonnen...... Zij zou er van genieten met een hart vol weelde en zich niet van de wijs laten brengen door te denken met de gedachten van de domme mensen rondom, die leefden zoals het leven hen dreef in plaats van het leven te dwingen hun te brengen wat zij verlangden......

Eenige maanden na de dood van Bart zat zij op een middag alleen in de gelagkamer van haar herberg. Ze was in de hoek bij het raam gaan zitten en verstelde kinderkleertjes. De kleine Bart scharrelde over de vloer. Hij had een klein locomotiefje

en daar spande hij een treintje achter van lucifersdoosjes en lege garenklosjes. De twee andere kinderen speelden buiten, ze kon hun vrolijk geschreeuw horen. De zon viel schuin naar binnen. Stofjes dansten, blinkend in de gouden balk. Zij had de naald laten rusten en keek naar het kind.
Het was een mooi jongetje. Zijn blanke huid leek zilveriger door de diepzwarte kleur van zijn haren. Zijdeachtige haren, dichtgeplant en met de golf erin, waar ze nooit zonder ontroering naar kijken kon : hoe vaak had ze geprobeerd die golf op dat andere hoofd glad te strijken...... maar achter haar vingers welde hij altijd weer op...... Bartje was ijverig bezig. Eén der klosjes was in de katoenen draad verward. De kleine vingers peuterden heftig om het vrij te krijgen. Er kwam een rimpeltje tussen de ogen, die boos op het weerbarstige speelgoed keken...... Het lukte maar niet.
Zij bukte zich van haar stoel en stak haar hand uit :
„Zal moeke Bartjes es 'ellepe ?"
Het kind keerde de handjes met het klosje onwillig terzijde.
„Bartje zellef doen !"
Zij lachte. Zo was hij. Het zat er nu al in. Bartje zelf doen. Hij vond het vernederend geholpen te worden. Hij had een trots en zelfstandig natuurtje, tot koppigheid toe. Toch wou hij altijd bij moeder zijn. Hij liet Rokus en Drieka naar buiten gaan en liep achter moeder aan, speelde waar zij zat, kroop op haar schoot als hij moe was, zonder te vragen of zij andere dingen te doen had. Zij had nooit andere dingen te doen, als hij beslag op haar wou leggen. Het was zo heerlijk, hem tegen zich aan te voelen, bezit van zich te laten nemen, neer te kijken op dat kleine, mooie hoofdje en te bestuderen hoe alle geliefde trekken er vaag en in aanleg op aanwezig waren...... Zijn kinderlijke tirannie was haar een wellust......

Met een ruk had hij de draad vrij gemaakt. Triomfantelijk liet hij het klosje bungelen, lachte en riep :
,,Kek, moeke !...... Bartje doan !"
,,Flienk zo...... rij nou moar deur...... woar goat de trein noar toe ?"
,,Wijd weg," antwoordde het kind met een vaag gebaar van zijn handje. ,,Veul wijl......"
,,Mooi...... moar toch niet zoó wijd da' moeke Bartjes nie meer zien kan ?"
,,Moeke jij toch mee !" zei Bartje verwonderd.
,,O joa, da's woar...... me zitte samen in de trein......"
Zij lachte gelukkig. Bartje kon zich niet voorstellen, dat moeke niet bij hem zou zijn. Als ze naar de kerk was geweest of voor een boodschap naar het dorp, kwam hij haar onderaan de dijk tegemoet dribbelen, met een stralend gezichtje en uitgestoken handjes, zolang zij niet thuis was, toonde hij zich kribbig, onrustig, angstig. Meest kroop hij op een stoel bij het raam om te zien of ze nog niet aankwam...... Zo'n engel van een kind !

De deur ging open. Zij keek op.
Een lange man in marineuniform kwam binnen. Gouden chevrons blonken op zijn mouwen. Een blonde snor, trouwhartige, lichtblauwe ogen met een wat trieste blik. Een groot litteken liep van zijn slaap naar beneden tot op de gladgeschoren kaak.
,,Dag, Koos."
Zij stond op.
,,Jirremaante !...... Joost !...... Leefde gij nog ?"
Zij drukten elkaar de hand.
,,Toevallig wel, joa...... moar 't was een poar keeren op 't nippertje......"

,,Ziek gewiest ?"
Hij lachte, wees op het litteken.
,,Klappe g'ad...... één schoten 'ier één doar...... d'Atsjeneze lache d'r nie mee."
,,Ward' in den orelog ?"
,,Van eiges...... Scheink me-n-es een glas bier in......"
Zij tapte hem een glas bier en bracht het hem. Hij zat naar het spelende kind te kijken.
,,Is-t-er dad' een van jou ?"
,,De jongste, joa...... Bartje...... 'k 'Em er drie."
,,Dad' 'em ik g'oord, joa...... Eén nou zijde wedewvrouw......"
,,Joa...... een oongeluk......"
Hij dronk van zijn bier, keek weer naar het kind.
,,Een lief manneke......"
,,Een engeltje van God......"
,,G'oef nie te vroage van wie-t-er dad' één is...... As twee druppels woater z'n grootvoader...... Da' was een man !......"
Zij knikte, glimlachend.
,,Verteld'es wa, Joost, over dien orelog doargunter......"
Een trek van weerzin kwam op zijn gezicht.
,,Da's nie veul moois om oan een vrouw te vertelle...... die vuile slachterij......"
,,G'è medoalies ok...... drie moar liefst !"
Joost maakte een ongeduldige beweging.
,,'k 'Em m'n plicht gedoan...... Loat oons moar over wad' aanders proate...... Gij 'ed ok nie veul plezier van je leve g'ad, Koos !"
,,Wie zèegt da' ?"
Verbaasd keek hij naar haar op.
,,Nou...... medunkt !...... Nog zo kùrt getrouwd, één dan mee drie kleine jong achterblijve......"

„Joa...... da's aarg genog...... Moar 'k 'em 'et goed g'ad mee Barte...... één vor m'n brood 'oef ik nie bang te zijn......"
Opmerkzaam keek hij naar haar gezicht. Ze sprak zo kalm. Geen moeilijkheid in haar stem. Geen traan in haar ogen. Ze zag er niet ongelukkig uit. Ze was mooier dan ooit, het mooiste wat er op de wereld was. Net een meisje nog...... Een vreemd, onbegrijpelijk meisje. Dat was ze altijd geweest...... Ze had eens in zijn armen gelegen en hem gekust, dat de adem hem verging...... Hij had gedacht, dat ze heel dicht bij hem was, dat hij haar gewonnen had...... Ze was nooit dicht bij hem geweest. Een ander had haar gewonnen, die grote, stille boerenjongen, die helemaal niet bij haar paste...... Drie kinderen en nou al weduwe...... Hoe oud was ze...... zes-en-twintig...... een goed jaar jonger dan hij...... Zijn leven was aan haar kapot gegaan. Maar dat kon ze niet weten...... die meiden deden maar:..... Als ze nu nog eens zou willen...... Hij was toch alleen gekomen om het haar te vragen, en nu zat hij hier in de ruimte te kletsen...... Waarom snotterde zij niet om die verongelukte man van haar ?...... Dat zou toch natuurlijk zijn !...... Koos Kar had nooit veel gehuild, alleen van kwaadheid, als ze haar zin niet kreeg...... Geen gewoon meisje...... hard en sterk...... Hij had haar leren zwemmen...... haar naakte lijfje op zijn handen in het water van de kreek laten drijven... Van die tijd af had hij van haar gehouden, altijd alleen van haar, nooit van een ander...... Maar hij had haar niet gekregen...... Die boerenzoon was met haar gaan schuiven. Vreemd. Waarom die Bart Verhagen ?...... Niet om het geld, dat was er niet meer...... En hij hoorde niet bij haar, hij zeker niet...... Ze was een wonderlijk meisje...... deed altijd andere dingen dan iedereen verwachtte...... Alle jongens meenden, dat ze er een was, waar je mee doen kon wat je wou...... en nie-

mand had haar ooit met een vinger mogen aanraken...... Zij leek dol op hem verliefd...... hij had nooit meer iets van haar gehoord, en ze was hals over kop getrouwd met een vent, die net zo veel bij haar hoorde als een vijftiencentimetergranaat bij een karabijn......

,,'t Kan oarig loopen in de wèreld, Koos."

,,Zègt da' wel, Joost......"

Zuchtend dronk hij zijn bier leeg.

,,Gimme een kloaren één nimde gij d'r ok een."

,,Ik drienk nooit jenever."

,,Een zoet borreltje dan."

,,Een anijs...... allee dan."

Zij ging naar het buffet. Joost keek naar Bartje. Waarom heette dat ventje geen Joost en was van hem ?......

,,Wa' spulde doar, manneke ?"

,,Da's een tein."

,,O...... Goat ie noar Amsterdam ?"

,,Neeë...... wijd weg......"

,,Noar Indië dan ?"

,,Neeë...... nie noar Innië...... wijd weg...... 'ee, moeke ?"

,,Joa, m'n knechje...... veul wijd, 'ee ?"

,,Indiën is 'em nie wijd genog," lachte Joost. ,,'IJ 'ee jouw oard, Koos...... Gij wou ok wijd weg, witte 't nog, amme soamen op 't schùr spulde ?...... Dan keekte net of a'ge veul wijer zien kon as de kim......"

,,Deinkte nou nog oan die kinderachtig'ede, Joost ?......"

Zij nipte van haar glaasje, glimlachend. Hadden haar ogen nu niet weer die verre, dromende blik ?...... Keek ze vooruit of achterom ?...... Joosts verlangend hart klopte sneller.

,,'t Warre goeie doage, Koos."

,,Droomerij van kleine kinders...... 't Leve komd' aanders."

,,Nie a'ge nie wilt...... A't oan mijn gelegen 'ad, was alles gekomme zoa'me 't toen mooi vonne...... Ge wouw mee mijn trouwe, Koos......

,,Toen 'k trouwe wou, warde gij oan d'n aandere kaant van de wèreld," plaagde zij.

Spijtig antwoordde hij :

,,Ar'et me moar loate wete... dan was ik gekomme...... doalijk......"

Zij schudde het hoofd.

,,Joost ! Joost ! zijde die ouwe zottig'ed nou nog nie vergete?"

,,Zottig'ed ?...... Da' was vor mijn gin zottig'ed, moar de zin van m'n leve...... Toen moeder me schreef a'gij gieng trouwe, was 't net of a'ze me mee een 'oamer vor m'n kop sloge. 'k Zou net noar 'Ollaand vrom goan...... ik docht : noar jou...... Toen 'em ik gevrogen of a'k blijve moog in Indië. 'k 'Em m'n eigen as vrijwilliger opgegeve vor all' expedities, vor de gevoarelijkste 't alderliefste. Ik gieng overal op af, ik vloog overal tusse...... nie om'a'k zo'n held war, moar om'a'k kepot wou, om'a't leve me niks meer kon verdommen. 'Ier...... ziede deze medoalie ?...... da's de Militaire Willemsorde...... Ge mot es oan Kelders vroage, wa'ge doen mot om die te krijge...... deur d'el motte goan, moar ik gieng gère...... Afijn...... 't 'ee nie g'ollepe, ze wouwe me nie 'emme...... Z'ebbe me wa' lappe van m'n lijf gekapt één d'r wa' goatjes ingeschote, moar 't was nooit goed roak...... D'Atsjeneze noemde me toean matjan, da' beteeke meneer de ,,tijger", moar ze wiese nie da'k alleen zo wild vocht, om'a'k dood wou...... Ziede...... zukke kinderachtige zottig'ed was da' vor mijn, Koos......"

Ze was onder de indruk gekomen van zijn woeste woordenvloed. Zijn ogen leken donker, zijn gezicht was verstrakt als in woede en pijn, het litteken gloeide rood op zijn gebruinde

wang. Zoveel had die jongen om haar gegeven, en zij was getrouwd met de zachte, meegaande, vrome Bart Verhagen...... Ach ja...... als dat met de andere Bart er niet geweest was...... ze had Joost altijd graag mogen lijden, zich dichter bij hem gevoeld dan bij alle andere jongens...... Hij was een beetje van haar soort...... ze had als kind de wereld met hem willen inzwerven...... hij was alleen gegaan en toen had een storm haar gegrepen en haar in de armen van Bart Verhagen gesmeten, en onbekende wereld binnen, waar zelfs Joost geen begrip van hebben kon, al had hij nog zoveel gezien en ondervonden...... Arme Joost...... hij had de dood gezocht, omdat hij haar niet krijgen kon...... dat was toch lief van hem...... Hij was altijd lief voor haar geweest...... en zij hield eerlijk veel van hem...... Maar niet zo...... niet zoals ze van den man Bart Verhagen gehouden had...... Ze zou zich aan Joost niet hebben kunnen versmijten met lichaam en ziel en dankbaar geweest zijn, omdat het haar toegestaan werd...... zonder ooit iets voor zichzelf te vragen...... Zo niet, Joost...... dat kan een mens maar eenmaal in zijn leven...... en niet voor jou...... je bent heel wat mans en heel wat waard...... maar zoveel niet...... daarbij kun je toch niet in de schaduw staan, met heel je mooie hart, je trouw, je wilde dapperheid, je vreselijke bijnaam en je Militaire Willemsorde......

„Eén nou zijde vrom gekomme......"

„Ge zij weer vrij......"

Het klonk zo schuchter en smekend.

Het ontroerde haar wonderlijk.

„Da' deinkte moar, Joost......"

Hij begreep haar niet. Hoe kon hij ? Zijn blik zocht het kind.

„Da' gif nie, Koos...... al 'add'er zes."

„Zo meen ik 'et nie...... Ik zijn nog aanders gebonne......"

,,Eén a't rouwjoar om is ?"
Hij kon het niet begrijpen. Zij glimlachte even. Driftig vroeg hij :
,,Is-t-er een aander soms ?"
Het bloed vloog hem naar het gezicht. Hij was nog dezelfde driftkop van vroeger. Zijn stem kon ook nog zo jongensachtig uitschieten. Ze moest hem troosten en toch wegsturen.
,,Neeë, Joost, d'r is gin aander...... A'k nog es trouwe wou, zou ik 'et mee gin meins liever woage as mee jou...... Moar ik trouw nie meer...... nooit meer......"
Verbluft door haar vastbesloten toon keek hij haar aan.
,,'Oe kunde da' nou zège, Koos ?...... Ge zij nog zo jong...... Ge zij toch ok een meins...... een vrouw...... Ge kun toch 'eel je leve nie alleen blijve ?"
Ze bloosden plotseling allebei. Iets van lang geleden stond tussen hen op.
,,'t Zal toch motte, Joost...... Ik 'em te veul deurgemoakt, jonge...... ik begin d'r nie meer oan."
Iets in haar toon gaf hem hoop. Een nauw merkbare trilling, een zwakheid.
,,Da' slet ammoal, Koos...... Een meins groeid' overal over weg......"
,,Woarom zijde gij d'r dan nie over weggegroeid ?"
,,Da's wad' aanders...... 'eel wad- aanders...... Ge zul vergete. Koos...... Ge kun toch overnieuw beginne, g'è nog een 'eel leve voor je...... Ik joag je nie...... Ik kan wachte...... 'k 'em al die joare wel gewacht......"
,,Ge mot nie wachte, Joost...... Op mijn nie...... Zoekt een aandere vrouw, d'r zijn d'r ommes genog......"
,,Nooit," zei hij koppig. ,,Jou of gin......"
,,Kopstuk !"

Zij lachte even.
Hij pakte de kleine Bart op, liet hem paardje rijden op zijn knie. De kleine jongen lachte. Zij zette een nieuwe borrel voor hem neer.
,,Blefd' een bottrammeke mee ete ?"
,,Da's goed......"
Blij stemde hij toe. Elke minuut langer bij haar telde. Zij behandelde hem als een oud vriend. Ze gaf nog om hem...... Hij moest haar nu winnen. Hij zou haar weerstand wel breken. Hij wou haar wel hebben, al was ze getrouwd geweest en had kinderen van een ander. Hij zou dol op die kinderen zijn, alleen omdat ze van haar waren...... Hij zou nog dankbaar zijn om haar bezit, al moest hij haar uit de goot oprapen......
Die avond in bed moest zij aan Joost denken. Aan hun argeloos spel op de schorren, toen hij haar leerde zwemmen. Hoe ze naakt in de zon liepen en stoeiden in het gras. Moeke Drieka had de schrammen op haar huid gevonden en toen was het uit geweest...... Maar ze kon zwemmen...... Zou ze het nog kunnen ?...... Later was hij als een lange matroos teruggekomen, onstuimig verliefd...... Ze had zich door hem laten zoenen, op die kermisdag, onder aan de dijk en hem wild teruggekust...... Toen had hij al gepraat over trouwen...... Arme Joost, dat hij daar nooit overheen gekomen was...... Zij had ook iets waar ze nooit overheen zou komen en dat hield hen van elkaar...... Onherroepelijk...... Zij wist haar toekomst en haar taak...... Haar liefde sliep in het kribbetje aan het voeteneind...... Die kon zij niet verraden, ook niet voor Joost......
Vreemd, dat zij nu Joosts verlangen voelen kon. Zeker was hij bij zijn vader thuis, ver weg op het Sas, waar het water in de sluiskolk bruiste en de dwalende zeevogels riepen, zeilend over schorren en slikken. Ook hij lag in bed en dacht aan

haar. 't Was net of zijn verlangen in golven op haar toedeinde over afstand en door muren, en haar huid raakte in een warme prikkeling...... Voor het eerst sinds lange, lange tijd spraken haar zinnen...... Wat had hij gezegd ?
„Ge zijt toch ok een meins...... een vrouw...... Ge kun toch 'eel je leve nie alleen blijve......"
Zo strak en stram had zij al die tijd geleefd met haar gedachten bij het ene, dat het leven de moeite waard maakte, dat zij vergeten had een vrouw te zijn...... Bart had het niet meer in haar kunnen wekken, met al zijn smeken en aandrang niet. Het had haar koud gelaten als ijs. Niets had zich ooit in haar geroerd, dat leek op verlangen naar de lust...... En nu was het wakker gestoten door Joost met zijn herinneringen en zijn driftige drang naar het hart. Het bewoog zoetjes als een kleine pijn, die niet onaangenaam was...... Als hij nu onverwacht hier binnen kwam, zou ze niet......
Verschrikt remde zij haar schuldige gedachten. Dat mocht niet...... En met Joost eerst recht niet...... Hij meende het zo dodelijk ernstig en zou haar niet meer loslaten als hij haar eenmaal zover gekregen had...... Hoe kwam ze op de dwaze inval ?...... Daar had ze toch mee afgedaan ?
Met de grote Bart was het anders geweest, een ontzaglijke vervoering, een hemelvaart, een zweven boven de wereld, zo mooi en gedachteloos, een los worden van zichzelf en van de aarde. Later met haar man kon ze daar alleen soms de schijn nog van benaderen, als ze de ogen sloot en zich dwingend voorstelde, dat ze in de armen lag van de ander. Meest deed het haar niets of gaf een grove zwijmel van wellust, waardoor zij zich later bevuild voelde en bedrogen, gekweld door weerzin en een vreemd schuldbewustzijn......
Hoe kon ze dan nu innerlijk tegemoet komen aan het verlangen

van Joost, die een volslagen vreemde was, buiten elk verband met de grote droom, die haar leven getekend had en richting gegeven ?...... Het schokte haar met een beklemmende schrik en een starre verbazing, waaruit zij zich niet bevrijden kon...... Met alle kracht, die in haar was, verweerde zij zich tegen het zachte zingen van haar bloed, maar het wou niet zwijgen. Het maakte haar nerveus en woedend, zij kneep de handen in elkaar tot de nagels zich pijnlijk in de palmen boorden, maar zij voelde hoe haar borsten spanden tegen de deken en kreeg een afkeer van zichzelf. Zij stond op, liep op haar blote voeten over de plavuizen vloer naar de regenbak en dronk een schepje koud water. De koelte deed haar goed. Zij kalmeerde langzaam, kroop huiverend van de nachtkilte weer in bed en sliep vermoeid in met de gedachte, dat zij waakzaam moest zijn...... zich niet laten overrompelen door een drang, die alleen maar moeiten kon brengen en op gevaarlijke dwaalwegen voeren...... Maar Joost komt terug. Soms in de stille middaguren, als zij alleen in de herberg is. Zij dankt de hemel, als er iemand anders binnen doolt of de winkelbel haar naar achter roept. Zo lang mogelijk houdt zij de klanten aan de praat, om niet alleen te hoeven zijn met Joost, wiens ogen haar nooit loslaten, wiens opgekropt verlangen haar als een mist omvloeit en haar machteloos dreigt te maken. Elken avond is hij daar. De mannen komen om hem uit te vragen over Indië en de oorlog in Atjeh. Hij vertelt en drinkt. Hij vertelt goed en drinkt beter. De toehoorders worden er opgewonden van. Ze zingen van :

> „En Toekoe Oemar, die moet hangen !
> Hiep ! hiep ! hoera !"

Joost spreekt zelden en ongaarne over zijn eigen oorlogsda-

den, maar tovert ze woeste taferelen voor ogen van wilde bruine vechters, die met klewang en kertjong uit het dichte woud te voorschijn springen, woeden als duivels en weer verdwijnen, afschuwelijk verminkten achterlatend. Bestormingen van bentings in de wildernis, speren en kapmessen tegen kanonnen en geweren, ijzingwekkende bloedbaden, gevechten, waarin kwartier gevraagd noch gegeven wordt.
Maar altijd dwalen zijn sterke, blauwe ogen naar Koos Kar en zeggen :
,,Ge wit woar a'k 'ier vor gekommen zijn...... ik loat je toch nie los......"
De hare weren af, weigeren, vluchten, maar er is een zwakheid in haar, die haar verwondert en schrik aanjaagt en haar zichzelf verachten doet. Want zij weet heel sterk, dat ze hem nooit trouwen zal, dat ze alleen wil blijven met Bartje en hem maken tot wat hij worden moet. Maar haar zinnen bewegen, willen niet zwijgen en maken haar ontzettend moe. Haar weerstand brokkelt af in de zwoele uren als ze in de bedstee ligt en de golven van verlangen op haar toekomen, haar beroeren, haar omvangen in al wilder drang. Zij bijt de tanden opeen, verzet zich met gebalde vuisten, angstig en hardnekkig...... Zij weet, dat het tot niets kan dienen en slechts ongeluk brengen...... Het mag niet, het is slecht, het is verraad, zij wil niet...... Zij is te trots om te bidden...... Zij kan wel om gunsten vragen aan het onbekende, maar geen steun in deze moeilijkheden...... ze wil het alleen uitvechten......
Bartje is verwonderd om Moekes heftigheid. Zij drukt hem zo vast tegen zich aan, dat hij zich loswringt, schreeuwend :
,,Oe mije !...... ge doe me zeer !......"
Ze lacht.
,,Moeken 'ouw zo veul van jou, m'n engeltje !......"

Zij zoekt bescherming bij Bartje, maar het kind loopt ongeduldig bij haar weg naar Joost, klimt op zijn knie en commandeert:
,,Vertelle van de bruine kinnekes !"
Joost houdt zijn hand om de smalle rug en vertelt van de kleine inlandse jongetjes uit de dessah en hoe ze de grote buffels berijden, ze met een twijgje sturen, en hoe de grote zwarte koeien met hun machtige, achteruit gebogen horens als hondjes gehoorzamen. En van de aapjes, die door de bomen duikelen, en de bonte vogels met alle kleuren van de regenboog schitterend in hun veren......
Bartje is dol op ,,Nonkel Joos" en schreeuwt kwaad, als hij bij hem weggehaald wordt en naar bed gebracht...... In plaats van een bondgenoot is hij een vijand geworden. Als hij wakker wordt, wanneer zij te bed gaat, vraagt hij :
,,Is Nonkel Joos d'r nog ?"
,,Neeë, manneke, die is noar 'uis......"
Hij dreint, en dat is de stem van haar weerbarstig verlangen.
's Morgens is zijn eerste vraag :
,,Is Nonkel Joos d'r al ?"
Het mat haar af en plots weet zij niet meer waarom zij zich zo heftig verzet. Wat doet het er allemaal toe ?...... Zij wil Joost niet...... Hij kan en zal geen deel aan haar leven hebben, niet aan het leven, dat zij zich gekozen, dat zij zich bevochten heeft...... Zij wil niet door hem gebonden worden... Maar hij kan deze onrust, deze druk en drang van haar wegnemen...... Wat is dit ten slotte ?...... Een zwijmeling van honger, die verzadigd worden wil...... een dorst, die moet worden gelest...... Zij is een mens, een vrouw...... ze kan niet eeuwig alleen zijn...... Hij heeft gelijk gehad...... Het was beter geweest, als hij deze woorden niet gezegd had...... of als een ander ze gezegd had...... dan zou ze erom gelachen hebben......

Uit zijn mond hadden ze een andere betekenis gekregen......
Waarom ?...... Waarom toch ?...... Om het dwaze, kinderachtige verleden ?
Het had alles geen zin.
Redeneren met jezelf hielp niet.
Zij gaf het op. Zij zou hem toelaten.
Maar toen zij dat besloten had, sprong naast haar onstelpbaar verlangen een felle vastberadenheid recht, een toorn vol wraakzucht...... Zij bezweek niet voor zijn verlangen, maar voor het hare...... Hij zou haar niet hebben, maar zij hem. En als de storm voorbij was, moest hij gaan......

Toen Rokus voor een week met zijn borstels en bezems het Zeeuwse land in trok, gaf ze Joost zijn zin. Stil liet ze hem de achterdeur in, bracht hem in de zijkamer, waar het bed van Rokus was en stelde haar voorwaarden : geen kind, en niet praten over trouwen. Hij was te verwonderd, even ontnuchterd. Dan meende hij te begrijpen : ze had gelijk, ze moesten nog wachten...... de rouwtijd was nog lang niet om...... een schandaal wou hij ook niet.
In alle heimelijkheid vierden zij hun feesten. Voor Joost was dit de bekroning van jarenlang smachten. Hij was zijn ontroering niet meester. Hij huilde, het hoofd tegen haar borst gedrukt. Zij streek met de vingers door zijn verwarde, blonde haren, glimlachte boven zijn schokkend hoofd. Wat die grote kerels een kinderen waren...... Hij begreep niets...... Hij nam het als de grote vervulling...... beefde in de waan, dat dit nooit meer eindigen zou...... Hij geloofde niet, dat het haar ernst was geweest...... Als je dit met een man beleefd had, meende hij rechten op je te hebben, voor altijd...... Op haar zou niemand ooit meer rechten hebben. Hij had dit in haar gewekt......

hij mocht het weer in slaap sussen en dan heengaan......
De laatste nacht wou hij haar belofte : zouden ze nu het volgende jaar samen trouwen. Hij speelde met haar losgevallen haren, die in dikke golven rond haar naakte schouders hingen. Lachend keek hij naar haar donker gezicht in de flauwe schijn van het nachtlichtje. Haar zwarte ogen leken holen in de diepe kassen.
,,Da' wilde nou toch wel, 'ee, Koos ?"
,,Neeë, jonge."
Het klonk zo rustig en weloverwogen.
Ongelovig zei hij :
,,Da' meende nie......"
,,Ik zèg je : d'r komt niks van in...... Da' wieste van tevore......"
,,Moar nou is toch alles aanders ?"
,,Woarom ?"
Verstomd bleef hij naar haar kijken. Waarom vroeg ze ?...... Waarom ?...... Was ze nu dan niet zijn vrouw ?...... Onzeker zei hij :
,,Moar liefke...... Oach...... ge deink meschien a'k weer weg mot ?...... Moar ik mag in 't laand blijven a'k wil...... Eén kommede joar kan 'k uit dienst...... mee pensioen......"
,,Da' moak gin verschil, Joost...... Ik trou nie meer...... Mee jou ok nie...... G'è nou je zin g'ad...... Gin meins 'ee me zo wijd gekrege...... Zij nou tevreje......"
Hij was niet tevreden. Hij wou niet geloven, dat het haar ernst was. Hij kon er geen reden voor bedenken...... Ze was zo lief geweest, zo goed...... zo'n laaiend vuur...... Hij bedelde, hij smeekte, hij wond zich op, hij vloekte. Zij bleef kalm, schudde het hoofd...... Het kon niet...... Ze wou niet.
Zij schoof hem opzij, stapte het bed uit, begon zich aan te kleden.

,,Allee...... scheert er nou over uit...... 't Is tijd om weg te goan, 't woord oonder'aand dag."
Verstard lag hij naar haar te kijken.
,,'Ouwde nie van me, Koos ?"
,,Da' witte wel : nie zo a'gij bedoelt...... Nie om mee je te trouwe......"
,,Moar wel om mee me noar 't nest te kruipe !...... Ge zijd' een......"
Geschrokken hield hij het vreselijke woord in.
Koos lachte.
,,'Oere vroage geld, is't nie ? Wij 'emme mekoare mee gelijke munt betoald...... Moar a'ge wilt, kunde nog geld toekrijgen, 'or......"
Hij werd krijtwit. Hoe hij haar haatte !...... Genoeg om haar op slag te vermoorden...... Was dat een vrouw ?...... Grote God, waar had hij zich op verslingerd ?...... Wat was ze dan ? Wat was ze dan ? Een duivelin ? Een slang ? Wat ging er om achter dat gladde voorhoofd ?
Driftig sprong hij op de vloer, kleedde zich aan met wilde bewegingen.
,,Ge mot nie zo lillik tege me doen, Joost...... Woarom motte me nou as kwoaje vriende scheie ?......"
,,Ik weet nie, wa' gij d'r vor een zijt," stotterde hij. "Ik kan d'r mee m'n kop nie bij !...... Stoade me voor de zot t'ouwe, Koos ?...... Meende 't ammoal aanders ?...... Joa, ee ?......"
,,Neeë, Joost...... Ik meen 'et net a'k 'et gezeed 'em...... nou één van de week...... Ik 'em je niks beloofd, da'k nie g'ouwen 'em, is 't wel ?"
Het was waar. Maar wie kon zoiets geloven ?...... Als het huis boven hem ingestort was, kon hij niet meer geschrokken zijn...... Een week had hij in de hemel gewoond en gedacht,

dat het voor de eeuwigheid was...... nu trapte ze hem terug in de hel, dieper dan hij er ooit in gelegen had...... Maar iemand, die de hemel gekend had, kon de hel niet meer verdragen...... Tranen stroomden over zijn gezicht. Haar ogen bleven droog.
,,Is da' je leste...... je leste woord, Koos ?"
,,Joa, Joost."
Struikelend over een opgeschoven matje, ging hij naar de deur.
,,Gifde me gin 'aand, Joost ?"
Hij kwam terug, stak zijn hand uit, sloeg dan plotseling de armen om haar heen en kuste haar woest op de mond. Toen hij haar losliet was haar gezicht nat van zijn tranen. Zij keek hem na, hoe hij als een blinde tastend de deur uit ging, de nacht in, die aan de Oosterkim begon te verbleken. Met een kinderlijk gebaar veegde zij over haar natte wang en zuchtte diep......
Voorbij......
Dwazen, die mannen...... Hij had zich toch weer illusies gemaakt......
Joost kwam niet meer terug. De volgende dag was hij weggereisd. Een kameraad vertelde, dat hij gauw weer naar Indië ging : overgeplaatst op een ander oorlogsschip......
Koos had moeilijke dagen. Zij verweet zichzelf haar zwakheid...... Ze begreep het niet...... Hoe was het zo over haar gekomen ?...... Nu het voorbij was, kon zij zich niet meer voorstellen, dat zij het gedaan had...... Het leek zo vuil en overbodig...... Maar haar zinnen lagen loom in haar, als een verzadigd beest. Spoedig sleet het vage zelfverwijt. Zij voelde zich rustiger, sterker...... Het was misschien toch wel goed geweest, dat zij zich had laten gaan...... Verder nu...... Wer-

ken, geld verdienen voor Bartje...... die eens een grote Bart zou zijn......
Een jaar later stond er een groot artikel in de krant uit de stad : Joost was in Atjeh gesneuveld...... Onze streekgenoot...... grootse wapenfeiten...... heldenmoed...... overval van verzetsmannen op een bivouac...... stand gehouden tot de laatste man...... lans door de keel...... overdekt met roem...... Militaire Willemsorde eerste klas op de lijkwade...... troost vòòr de bedroefde familie...... de kameraden zorgen voor de wraak over de dood van toean matjan, de tijger : schrikwekkende bijnaam vol eerbied, hem door de inlanders verleend...... Eervol einde van een eervol leven...... Janmaat bleef, beschermer van de vlag in de verre, schone landen, die zich daar slingeren om den evenaar als een gordel van smaragd......
De mannen lazen het elkaar voor in de herberg. Zij kwamen er niet over uitgepraat. Joost, dien zij zo goed gekend hadden !...... Arme flikker !...... Toch was 'et mooi, zó in de krant geprezen te worden...... De oude veldwachter Kelders streelde zijn witgeworden baard, waaraan hij geen mannen meer rond biljarts droeg...... Zijn roem als oud-Indisch militair was ver overvleugeld...... over hem hadden nooit artikelen in de krant gestaan...... maar hij was ook niet gesneuveld......
Midden in de verwarde discussie stond hij op en riep :
,,Zwijgd'es een moment één gedeinkt den dapperen 'eld zoa't voegt......"
Plechtig bracht hij zijn jichtige, blauwgeaderde hand naar zijn kepi voor het militair saluut. De mannen keken hem eerbiedig aan en zwegen : ten slotte was hij ook een van de helden, die in dat gloeiende land gevochten hadden...... Zij betaalden een borrel voor hem, lieten hem vertellen, voerden hem voor de zoveelste maal dronken tot hij droeve tranen schreide om de

dood van zijn jongen wapenbroeder, dien hij zelf de weg naar de roem gewezen had...... zowaar als hij hier voor hen zat. Koos stond met een strak gezicht achter haar buffet...... Het had haar toch hevig aangegrepen...... Nu had hij de dood gevonden...... een gruwelijke dood...... de ijzeren punt van een lans in de keel, geslacht als een varken...... Ze kon die witte keel zien, waar haar mond tegen gerust had...... wreed open gestoken door een wilden Atsjinees...... Als zij één woord had willen spreken, zou hij hier nu levend gezeten hebben als kastelein in „De Landbouw"...... Zij had het niet gewild, niet gekund...... Zij had spijt voor Joost...... hij was een goede jongen geweest, altijd, en ze zou nog vaak aan hem denken...... Maar zij had hem niet in haar leven kunnen halen. Zij moest alleen verder en als anderen daarvoor sterven wilden, moesten zij dat weten...... Mannen waren net dwingende kinderen...... Joost ook. Waarom kon hij niet tevreden zijn met wat zij hem geven kon ? Jammer. Hij was de aardigste geweest van allemaal en een beetje aan haar verwant...... Nu was hij dood. Gestorven omdat hij zijn eigenwijze zin niet kon doordrijven... Spijtig...... maar zij moest verder......

De seizoenen wisselden, de jaren gleden voorbij. De kinderen werden groter, gingen naar school, kregen mazelen en waterpokken, groeiden er doorheen. Vader Rokus stierf, Nonkel Nol stierf, veldwachter Kelders kreeg zijn plechtige begrafenis met zijn medaljes op de lijkwade en een toespraak aan het graf. Sjo Nollebart stierf en het was niet nodig een kist te maken in de vorm van haar haaks gebogen lijf, zoals zij spottend voorspeld had, want toen zij dood was, strekte haar lichaam zich gelijk het in haar jeugd geweest was. Koos Kar

had de praktijk van Sjo Nollebart overgenomen, leverde zalven en balsems, dranken en kruiden, verbond wonden en zwerijen aan handen en benen, legde de kaart en had een grote naam om haar kunde. Zij was achter het geheim gekomen van „het pintje", dat tot nu toe alleen beheerst werd door een oude kruidenvrouw, de kanten van St. Annaland uit. Het was een busje met een inhoud van onbekende samenstelling. Als iemand, die een zwerende vinger of fijt had, niet zelf komen kon, bracht men een lapje, waar etter aan zat uit het gezwel. Dat lapje ging in het pintje. Het pintje werd achter op de kachel gezet en lauw verwarmd. Van dat ogenblik af verdween de pijn bij den patiënt thuis, en een pot bruine, uittrekkende zalf deed de rest. Als het pintje koud werd of te heet, kwam de pijn terug. Een ongelovige boer, die in de herberg luidkeels gespot had met deze zotte bijgelovigheid kon er van meepraten. Hij woonde een uur van het dorp achter in de polder. En toen hij fijt kreeg aan zijn duim, en helse pijnen leed, had hij toch de knecht maar gestuurd met een lapje voor het pintje. Koos Kar had gedaan, wat gedaan moest worden, maar om den boer een lesje te geven, had zij twee uren later het pintje op het deksel van de kachel gezet, zodat het aan de kook geraakt was. De boer, die eerst plotseling van alle pijn verlost was geweest, kwam nu, brullend als een dolle stier, van zijn hoeve naar het dorp gerend, stampvoetend van de ondragelijke pijnen. Toen had Koos het pintje laten afkoelen en naarmate het zakte naar de voorgeschreven temperatuur, waren de pijnen geminderd en ten slotte verdwenen. Sindsdien was het lachen den boer vergaan en de faam van Koos Kars pintje onaantastbaar geworden. En velen begonnen haar met een tikje vrees te beschouwen : daar was toverij in het spel......
Koos' zaken gaan goed. De hypotheek is afbetaald. Ze heeft

geld over. In het rozenhouten kistje, dat ze uit de erfenis van den groten Bart Verhagen heeft meegenomen, hopen de gouden tientjes zich op. Ze weet niet precies, hoeveel het er zijn, maar het is voor duizenden guldens. De notaris heeft haar gevraagd of ze geen geld te beleggen heeft, hij zal haar graag met raad en daad bijstaan. Maar hij krijgt haar geld niet. Ze denkt aan den groten notaris Molijn van Warmshoven, zijn zelfmoord, het faillissement van het oude, rijke huis, de ruïne van kleine boeren, renteniertjes en spaarders. Geen notaris krijgt van haar een cent in handen om er den gebraden haan mee uit te hangen. Ze kan het zelf wel bewaren voor later, als er voor Bartje veel nodig zal zijn...... Ze leent wel eens wat geld op rente aan mensen, die ze vertrouwen kan, voor het aanschaffen van kleren of een meubelstuk, om een harde winter door te komen, om een big te kopen of een geit. Dat is veilig. Ze kent haar mensen. Het komt in de goede zomermaanden terug, mèt de rente, en zij bindt ze als klanten aan haar winkel. Het geeft haar ook macht over de vrouwen, en dat vindt zij prettig. O, ze hoeft er geen gebruik van te maken, maar bij de minste vriendelijke toespeling ziet ze de schichtige blik, de onrust...... Doch ze heeft geen neiging om het iemand lastig te maken : het gaat haar goed, zij is tevreden, Bartje groeit voorspoedig op, een mooi jongetje, schrander, vrolijk, sterk, een beetje brutaal, gewend zijn zin te krijgen.

Bartje is de koning in huis. Moeder heeft bijna alleen oog voor hem. Van de andere twee ziet ze alleen de ondeugende streken, houdt ze met straffe hand binnen de perken. Bartje heeft al haar liefde en toegevendheid. Zij lacht, als hij kattekwaad uithaalt, verontschuldigt hem, en als het te erg wordt, krijgen de ouderen de schuld, ze hadden beter op moeten letten, het

moeten verhinderen, werden ze dan nooit wijs ?...... Ze kregen de straf en Bartje ging vrij uit, werd aangehaald :
,,Kom, moar 'ier, manneke, die groote battroave loate jou moar betije......"
De kleine Drieka liep rond als een nieuw Poeske, een donker zigeunerkind, eigenwijs, heerszuchtig, maar tegelijk goedhartig en uitbundig vrolijk. Zij was wild als een jongen, speelde ook het liefst met jongens en hing met grote liefde aan het jongste broertje, wat haar een schreefje voorgaf bij de moeder. Zij hielp hem verwennen, beklaagde zich nooit, als hij voorgetrokken werd en vloog zonder aarzelen grotere jongens aan, die hem plaagden of bedreigden. Ze had het heftige karakter van haar moeder, maar werd nooit gekweld door het gevoel van vreemdheid, dat op dezer leven gedrukt had. Een kleine flap-uit, waar iedereen van hield.
Rokus, de middelste, was anders, met zijn blonde hoofd en blauwe ogen, zijn vierkante schouders en grove beenderen. Zwijgzaam en in zichzelf gekeerd en onrechtvaardigheid moeilijk verdragend. Met plotse uitvallen van drift en buien van uitgelatenheid. Hij was de sterkste onder de kameraadjes van zijn leeftijd en wist zich te doen respecteren. Van de drie leerde hij op school het moeilijkst, maar hij was geduldig en ijverig, rustte niet eer hij wist waar het om ging, en was altijd een der beste leerlingen, de lieveling van Mesjeu Lanen, de nieuwe bovenmeester. Rokus hield niet van zijn broertje Bart, bemoeide zich zo weinig mogelijk met hem, was jaloers op de grote liefde van zijn moeder voor den ander, plaagde hem waar hij kon en nam met een nors gezicht de straf in ontvangst, overtuigd, dat hij onrechtvaardig behandeld werd.
Als Koos Kar Zondags naar de kerk ging met haar drie blinkend gepoetste kinderen, keurig in hun mooie kleren, zijzelf stem-

mig, maar sierlijk en duur gekleed, wekte zij bewondering, goedkeuring en een tikje afgunst. Zij sloeg er zich goed door met haar drie spruiten, zonder man, alle respect. Ze had zware klappen gehad van het leven, maar zich niet ter neer laten slaan. Niemand wist iets op haar te zeggen, alles blonk er aan huis van zindelijkheid. Een pront wijf, die de handen uit de mouwen wist te steken...... Maar ze had ook geluk, goed beklante zaken, ze kwam niks te kort. Een knappe jonge weduwe kon van elke herberg een goudmijn maken...... Hoewel op haar fatsoen niets af te dingen viel.

Een tijdje was er opwinding rond Koos Kar.

Jantje Baks' ziekelijke vrouw was eindelijk gestorven en na korte tijd praatte iedereen erover, dat hij de beste klant van „De Landbouw" werd. Hij verwaarloosde zijn eigen zaak, die hij aan de meiden en de knecht overliet en was bij Koos Kar of moest er komen. Zijn buik hing nog kwabbiger over zijn broekriem dan vroeger, zijn kop was nog paarser aangezwollen, hij snoof bij de minste inspanning als een bruinvis door zijn half dichtgegroeide neusgaten...... En die zat achter de kleine, kittige Koos aan !...... Een mooi span !...... Maar hij had een grote zaak, handelde nu ook nog in fourage, hij had huizen in de stad en barstte van de centen...... Best mogelijk, dat ze hem toch nam...... En waarom ook niet ?...... Ze moest hem maar trouwen met een testament op de langst levende, en hem dan de eerste nacht doodkietelen...... dat kon zo moeilijk niet zijn...... hij kapte toch vandaag of morgen om met een beroerte......

Jantje dofte zich op met nieuwe pakken, smeerde pomade in z'n peper-en-zout haar en knevel, kwâtongen vertelden, dat hij binnenkort een corset ging dragen...... Hij stuurde geschenken, een ham, een paar hazen, een kist fijne Franse wijn, speel-

goed voor de kinderen. Koos nam het aan met haar heimelijk glimlachje, beknorde hem om zijn verkwisting.

,,Wa' nukt da' nou," bromde hij verdrietig, ,,wad'edd' oan geld a'ge zo'n eenzoam leven 'ed ?"

,,Ge mot oan je kinders deinke, boas."

,,Gij mee je boas...... zèg toch Jan...... ge zij nou zellef boazin......"

,,Eens boas, altij' boas......"

,,'k Wou a'k zo'n boazin bij mijn in de zoak 'ad' Koos......"

,,Een meins kan nie op twee plekke gelijk zijn......"

Jan Baks pufte aan zijn dure sigaar, vloekte binnensmonds en snoof vervaarlijk. Zij stond spotachtig naar hem te kijken. Hij durfde niet met zijn vraag voor den dag komen...... Hij wreef met zijn rode zakdoek over zijn zwetende speknek.

,,'Edde 't warm, boas ?"

,,Ik stik bekaant, Koos."

,,Da's oarig...... ik stoan te bibbere van de kou......"

Hij stoof op :

,,Stoade me weer vor den oap t'ouwe ?...... Zèg et moar oprecht : g'èt de ju oan me gezien !"

,,Oan jou ?...... Doar zijde toch een vuls te goeie vènt vor...... 'k 'Em j'w altij gère meuge lije, boas."

Zij meende, wat ze zei. Ze vond hem zo aandoenlijk hulpeloos in zijn brutale zinnelijkheid. Een echte man. Hij stelde zich aan als een geweldenaar, vrat als een wolf, zoop als een walvis, speelde de bullebak, zat achter de rokken aan als een ritsige reu...... maar je kon hem om je vinger winden, onder een hoedje vangen, als je wist, hoe je hem aan moest pakken...... en zolang hij je begeerde.

,,Was 't moar woar," bromde hij mokkend. ,,G'è me-n-altijd b'aandeld as een 'oond."

„As een goeien 'oond......"
Hij keek haar vragend aan. Zij schaterde.
„Kwoai 'oonde krijge meet den bezemsteel!"
„Oach, gij!...... Lùster nou es, Koos......"
Hij begon haar uit te leggen, hoeveel geld hij wel verdiende in zijn ondernemingen en hoe weinig plezier hij ervan had...... Want wat had ie nou aan zijn leven? Hij zou eerlijk zijn. Hij was een volbloedig man met veel gevoel. En wat had hij in het leven getroffen? Een ziekelijke vrouw met helemaal geen gevoel, maar mudden vol jaloezie, mudden vol!...... Zo was ie aan 't dwalen geraakt, had gekke dingen gedaan, had elders gezocht wat hij thuis niet vond. Kon ze hem volgen?...... Maar hij was eigenlijk een trouw mens...... Kijk es aan: hoeveel jaren was het al geleden, dat Koos bij hem diende, en hij op haar verlekkerd raakte?...... En dat was nou nog net zo...... Met een vrouw als Koos Kar zou hij zo trouw en zoet zijn als een huishondje. Hij was wel een jaartje ouder dan zij, maar waarachtig een kerel, die er zijn mocht en als hij gauw afknapte kon ze zoveel te eerder in zijn centen zwemmen...... Hij was het zat om in allerhande bedsteden te klauteren uit balorigheid en wou eindelijk wel eens een rustig huiselijk leven hebben met een vrouw, die ook bloed in d'r donder had en geen water-en-melk......
„Moar zoekt dan toch zo'n vrouw, boas!"
Verbluft staarde hij haar aan.
Toen sloeg hij met de vuist op de toonbank, dat de glaasjes opsprongen en de presenteerblaadjes rammelden. Zijn rood dooraderde ogen puilden gevaarlijk naar voren en hij schreeuwde schor:
„Moar, potverdomme! Begrepte dan nie a'k jouw bedoel?"
„Mijn?"

Maar zij kon zich plotseling niet meer bedwingen. Zij moest zo lachen, dat ze schuin tegen de buffetkast leunde en de handen in de zijden drukte. Nog nagierend steunde ze :
„Oe mijen, een meins zou 'et bestareve !......"
„Wad' is doar nou mee te lache ?" vroeg hij nijdig. „Zèg, gaddomme, joa of neeë, moar mekker nie as een stomme geit... Deinkt a'ge 't nie goed bij me zou 'emme ?"
„Ik kan zo 'aard nie loope," gierde ze.
„Wad'aard loope ?...... Wie proat er nou van 'aard loope ?"
„Om j'w uit al die bedsteeë weg te slepe doar a'g'in klautert uit baloorig'ed !"
Hij keek haar suf aan en zij begon opnieuw te schateren.
Toen werd hij eindelijk goed kwaad. Hij blafte :
„Verrekte gij, sallemaander'oond !"
Struikelend van haast liep hij naar de deur. Lachend riep zij hem na :
„'Eila ! ge vergit te betoale ! 't Is 'ier een arrebaarg......"
Half stikkend van woede haalde hij een rijksdaalder uit zijn broekzak en gooide die naar haar toe. Zij ving hem behendig op.
„Ge kreg nog geld vrom."
„Stikt er moar in !"
En weg was hij.
Toch kwam hij na een poosje terug en begon opnieuw te pleiten en te bedelen...... Tot hij de risée werd van heel het dorp en de kinderen hem nariepen :
„'Ei, Jan Kar...... Koos vroagt of a'ge nie een bietje komt buurte ?"
Een ander riep er achter :
„De klienk van de deur is al gloeiend !"
Toen gaf hij het eindelijk op en zocht zijn vertier in de stad,

waar hij bleef hangen aan de weduwe van een sergeant-majoor. Ze was volbloedig genoeg en had den bulderbastigen kastelein binnen de maand onder de pantoffel tot groot vermaak van het dorp, dat de krasse staaltjes van haar huiselijke tirannie nog profijtelijk overdreef.

Er kwamen meer pretendenten : een knap wijf, goed voer en een warme stal. Koos wees ze rustig, maar beslist af. Als ze te veel aandrongen, lachte zij ze in hun gezicht uit en maakte ze zo belachelijk, dat ze niet meer terug durfden komen.
Toch werd er verteld, dat ze er van tijd tot tijd minnaars op nahield. Er werden namen gefluisterd, maar niemand wist er het rechte van. Haar bewonderaars zeiden smalend, dat het praatjes waren van wraakzuchtige teleurgestelden. En wie in haar tegenwoordigheid een toespeling waagde, probeerde het geen tweede keer, want de woedende blik uit haar zwarte ogen bezorgde ook aan de brutaalsten een koude rilling : of je aangekeken werd door een serpent !......
Dan berustte men er in, dat Koos Kar weduwe wenste te blijven. De mannen begrepen het niet : ze kon kiezen onder de besten. De vrouwen gaven haar gelijk : de beste vent deugde nog de duivel in zijn achterste niet ; een vrouw, die een eigen bestaan had, was goed af en zou wel gek zijn een kerel de kans te geven haar te ruïneren.
Koos liet ze praten, keek naar haar Bart en was tevreden. Met ieder jaar werd hij meer een echte Verhagen. Oudere mensen, die den groten boer van zijn jeugd af gekend hadden, merkten het op en zeiden :
,,Da's, gaddekke, z'n grootvoader op een 'oar !"
En tegen zijn moeder :
,,'Ouwt 'em in de goate, Koos, den dieë !...... At ie noar den

oard ok zo op den ouwe lijkent, kund'er nog wa' mee te stellen 'emme !"

Zij glimlachte geruststellend : hij had geen fortuinen te verdoen.

Hongerig loerde zij op uitingen van zijn grootvaders karakter. Hij deelde onder de kameraadjes rustig de lakens uit, en zij volgden hem blindelings. Hij zou een heerser zijn...... de jongens hielden van hem...... hij commandeerde zonder hardheid, zeker gehoorzaamd te zullen worden...... zo was haar Bart geweest...... Hij was edelmoedig, had een gulle hand, vond het plezierig te geven en verlangde niets terug...... Zij zag den boer, die zijn rentmeester wegjoeg, omdat hij de kinderen wou beletten aren te lezen, en hen daarna volle garven deed voorwerpen...... De meisjes bedelden om door hem geplaagd te worden en hij deed ze dat plezier, vlot en met een veroverende lach...... Vrouwen zouden hem aanbidden, zoals zij den groten Bart gedaan hadden......

Toen hij het einde van zijn schooljaren naderde, vroeg zij hem :

,,Wa' zouwde wille woore, Bartje ?"

,,Smid."

,,Smid ?...... Zo'n vuil ambacht ?...... Wilde gin boereknecht woore ?......"

Hij trok een lip.

,,Zeker koeiwachter net as Rokus ?......"

,,Moar loater ploegen één zaaien één nog loater : boas op een eigen 'oef...... Zoude nie gère boer zijn op een eigen 'oef ?......"

De jongen dacht na. Het was schemeravond. Zij zaten dicht bijeen in de vertrouwelijkheid van het lage achterhuis. Hij keek door het kleine venster de tuin in, waar de bloeiende vruchtbomen vaag wolkten tegen de verduisterende hemel.

,,Neeë, moeke...... ik wil liever smid woore."
Koos voelde zich teleurgesteld.
,,Boer is toch veel mooier......"
,,Oach, da' gevroet in de groond...... én altij mee stroont oan je kloompe...... één ze proaten over niks aanders as't weer...... A'de zon schijnt wille ze regen 'emmen, één a't mooi weer is motte 't regene...... Ik vin ze vervelend......"
Zij moest even lachen : hoe luisterde zo'n jong zo goed ?
,,Moar...... lùsterd'es, Bart...... smid is toch ok moar smid...... Altij zwart een smerrig...... Ge kun toch zo goed leere...... Wilde nie deurleere ?...... Wilde mesjeu wooren...... of wad' aanders...... dokter of avvecoat...... Moeke 'ee gespoard...... ze kan 'et betoale...... A'ge's op studie gieng ?......
Bartje snoof minachtend.
,,'k 'Em niks meet de school oonder de pet," zei hij eigenwijs. ,,Eén erreges aanders wi'k 'eenmoal nie noar toe...... 'k Wil bij jou blijven één bij de smid in de leer."
'k Wil bij jou blijven...... 'k Wil bij jou blijven......
Het zong zachtjes door haar hart...... Het was zo heerlijk dat te horen...... Uit de kinderlijke woorden te merken hoe ook hij de grote verbondenheid voelde...... Hij wou bij haar blijven...... Alles was goed, als hij maar bij haar wou blijven. Zij trok hem zacht naar zich toe. Hij leunde tegen haar schouder. Met haar arm om hem heen voelde zij de warmte van zijn stevig jongenslijf...... Hoe jammer, dat hij niet meer klein was, op haar schoot klom, met de armpjes om haar hals haar de dingen afvrijde, die hij hebben wou. Dichter trok zij hem naar zich heen. Hij gaf toe aan haar drang, kwam zijdelings op haar schoot zitten. Dan lei hij de armen om haar schouders. Zijn blank gezicht schemerde vlak bij het hare.
,,Mag ik smid woore, moeder ?"

,,Joa, m'n jongeske, van eiges...... Ge wit toch wel a' moeken alles vor j'w over 'eet...... Eén dan koop ze loater een eige smis vor jou...... Is da' goed ?"
Onstuimig drukte hij haar tegen zich aan, kuste haar overal op haar gezicht en zij kuste hem terug, hield hem vast in haar armen. Het was zo heerlijk zo......
Het was jammer, dat jongens zo snel van je weggroeiden, niet meer aangehaald wilden worden...... Hoe lang was het al geleden, dat hij zo bij haar op schoot gezeten had, en wanneer zou het weer eens gebeuren ?...... Misschien nooit meer......
,,Zijde blij, Bartje ?"
,,O, moeke !"
,,'Ouwde veul van moekes ?"
,,'t Meeste van ammoal...... Ge zij zo lief, gij, één zo mooi......"
,,Mooi ok al ?"
,,Veul mooier as aandere moeders...... Hu ! al die papperige wijve...... Ge zij net een meske...... één zuk mooi 'oar as gij 'eet er gin een......"
,,'Oor nou zo'n flikflooier...... Doar meend' ommes toch niks van ?......"
Ze wou het zo graag nog eens horen.
,,Wezelijk, moeke...... Eén a'k nou bij de smid kom, krij'k dan zo'n leere schootsvel van je ?"
,,'t Mooiste dat er te vinnen is...... A'm'n manneken iets gèren 'eet mot 'ie 't moar zège...... A-t-ie moar veul van me bleft 'ouwe."
De bel van de winkel ging. De tover brak. Snel, als betrapt, sprong de jongen van haar weg.
,,Doar is vollek......"
Koos' vingers beven, als ze in de winkel de lamp opsteekt en haar hart bonkt in haar borst. Het bonkt nog, als ze alleen

in het schemerige achterhuis zit : Bart is weggelopen, zeker naar een kameraadje om te vertellen, dat hij smid wordt en later van zijn moeder een eigen smederij krijgt...... Boordevol geluk is haar bonkend hart...... Zijn kinderlijk vleiende stem is aan haar oor...... Ge zij zo mooi...... ge zij net een meske...... zuk mooi 'oar as gij 'eet er gin een......
Een schrik was door haar heen geslagen......een schrik van verlammende vreugde...... Hoe kwam hij aan die woorden, die diep in het verleden verborgen lagen, diep in haar geheime herinnering, gesproken door een andere, donkerder stem, waarop de zijne spoedig zou gaan lijken...... een verliefde buiging was er in de strelende woorden...... Het was toch de moeite waard om te leven, als je de dingen zo naar je toe kon dwingen...... O, Bartje was zijn zoon, niet zijn kleinzoon...... zijn eigen kind, zijn vlees en bloed, zijn opstanding...... Zijn levend evenbeeld...... zijn nieuwe zelf...... Nog luttele jaren en hij zou als een man naast haar gaan...... Hij vond haar de mooiste...... zo moest ze blijven in zijn ogen...... Zij beefde van geluk en keek met brandende ogen door het venster...... Een grote gele maan stond achter de bloeiende bomen, stukjes goud glinsterden tussen de warreling der bloesems, de grote perenboom droeg een nimbus van zacht uitvloeiend licht...... Het was dezelfde maan, waar zij naar gekeken had door de vensters van de hoge kamer op de Hagenhorst, zijn arm om haar lijf, haar hoofd op zijn schouder en dezelfde ster van toen lachte van de hemel om hetzelfde meisjesgeluk...... Een gevoel van tijdeloosheid doorvloeide haar...... Alles was er altijd geweest...... niets veranderde...... dat leek maar zo...... al wat was, was altijd geweest en zou altijd zijn...... Haar hart was altijd vol geweest van één man, van dezelfde man en zou dat altijd blijven. Door een ander heen had zij zich aan hem alleen

gegeven, van hem had zij dit kind ontvangen en in het kind beminde zij hem weer, altijd hem, alleen hem...... Alles bleef, zoals de maan in de eeuwige sterrenhemel...... Het geluk bleef...... als je het maar met sterke handen vasthield, het leven je wil opdrong...... zij zou het hem zo leren en hij zou een gelukkig mens zijn...... een groot, wild, heersend, koninklijk man...... boer, dokter of smid, wat deed het ertoe, als het leven maar een speeltuig was in je hand, de mensen rondom werktuigen voor je welbehagen...... Zo had de andere Bart Verhagen geleefd...... zoo zou deze zijn......

De jaren schoven weg, vergleden in de nacht van het verleden, kropen traag naar het gloren van de toekomst. De kinderen groeiden op, Drieka was een mollig zwartje, dat de ogen van de mannen in de herberg in gloed zette, Rokus werd een reus, die op de boerderij werk deed boven zijn jaren, een ernstige jongen, die in aanzien stond. Bart een aankomende smidsgezel, die zijn moeder liet voelen, hoe zijn armspieren zwollen en hard werden als het ijzer, waarmee hij omging.

Koos Kar aanvaardde de aanwezigheid van de twee oudsten, maar was zich van hun leven nauwelijks bewust. Zij zag niet, hoe Drieka heupwiegend langs de mannen ging, de jongens tartte met een lonk uit haar flikkerende zwarte ogen, het hoofd een beetje achterover, de spannende jonge borsten in het moderne bloesje uitdagend te pronk droeg. Zij zag niet, hoe de grote Rokus op zijn lome en toch vastberaden wijze als een verongelijkte langs haar ging, die de enige was, waarop zijn kracht en jonge bekwaamheid geen indruk maakten. Zij zag alleen de onstuimige, watervlugge smidsgezel, die het huis vervulde van zijn lach, zijn schallend gezang, zijn overmoedige streken, zijn behendigheid in alles wat hij deed. Op zijn zeventiende jaar was er niemand, die nog een partij biljart van hem

winnen kon, hij dreef de pijlen bij het schuttersspel dicht bijeen in de roos, hij reed de paarden, die hij beslagen had, naar huis alsof hij bij de huzaren gediend had, hij zong onder de tenoren in het kerkkoor en je hoorde hem boven allen uit in onbedwingbare overmoed. De meisjes draaiden om hem heen als verliefde kippen, hij plaagde ze wreed, maar hield ze geringschattend op een afstand, zwalkte rond met een stel wilde kameraden, die overal, waar ze kwamen, de boel op stelten zetten. Koos' hart groeide.

Zij verzon boodschappen om langs de smidse te komen en hem aan het werk te zien. Als een kind gefascineerd stond zij te kijken naar het flitsende rondspatten der vonken onder de daverende slagen van den smid en haar Bart op het gloeiende ijzer. Ze smeedden spaden, ploegscharen, hoefijzers, zwaaiden de zware hamers alsof ze geen gewicht hadden, de spieren op hun blote onderarmen bolden als koorden onder de huid, hun borst stond gewelfd als een pantser, zweet parelde op hun verbrand gezicht, Barts zwarte haar viel in een wilde golf tot ver op zijn voorhoofd, de ogen flikkerden wit en woest in de beroete en bestoven tronies, het leken duivels in een bezetenheid van werkdrift. De flakkerende gloed van het kolenvuur, waarin de leerjongen, trekkend aan de blaasbalg, een nieuw ijzer verhitte, scheen door de smidse vol ijzer, tangen, hamers en allerlei gereedschap ; het leek een heksenkeuken, waar foltergerei gereed stond...... Zij begreep de hartstocht van den jongen voor dit wrede, fantastische werk. Hij kon er zijn driftig bloed op uitleven, zijn kroppende kracht op botvieren, zijn wilde aard moest erin genieten......

De smid van der Wiel was zeer op den jongen gesteld. Hij had zelf geen zoons, alleen vier dochters. Het stond allang vast, dat Bart de smederij over zou nemen en de smid hoopte, dat

hij met zijn jongste dochter zou trouwen, die van zijn jaren was. Hij had Bart naar de stad gestuurd, om de winteravondcursussen te volgen, tekenen te leren en begrip op te doen omtrent de verschillende landbouwmachines, die meer en meer in zwang kwamen. De jongen had een vlug hoofd, leerde spelenderwijze wat hij wou en kende de koortsachtige werkdrift, die ook den smid in het bloed zat. Hij had kracht te over voor het zware vuurwerk, maar was ook aan de bank een vlug en handig arbeider. In de verloren uren leerde hij hem het kunstsmeden. Want Van der Wiel was een meester in zijn vak en de fraai gedraaide stangen van uithangborden, met de uit- en weer inkrullende kurketrekkers waren tot in de verre omtrek van zijn hand. Ook het monumentale hek voor de nieuwe villa van de notaris kwam uit zijn smederij. Maar hij kon meer. Bladdun klopte hij het ijzer uit, vormde er rozen en lelies van, met stelen en blaren, wonderen om te zien. Rijke mensen bestelden ze voor grafmonumenten of lieten hem lampen en windvanen smeden voor hun huizen, versierd met loofwerk en figuren. Dat was zijn lievelingsbezigheid en hij wijdde Bart in de geheimen van deze edele kunst in. De jongen genoot ervan. Samen maakten ze ontwerpen en de smid stond verbaasd over de snelle vorderingen van den knaap, wiens lenige vingers spoedig fijner vormen in het ijzer dwongen dan hij ooit gekund had en die onuitputtelijk was in het bedenken van nieuwe motieven.

Van der Wiels enige grief tegen Bart was zijn al te grote belangstelling en liefde voor machineriën...... Natuurlijk, je moest met je tijd mee. Hij wou ook weten, hoe die dingen in mekaar zaten, want je moest ze kunnen repareeren bij voorkomende gelegenheden. Maar Bart dreef het te ver. Die zat altijd met zijn neus in boekjes over allerlei machines gebogen,

boekjes, die hij te leen kreeg van een leraar aan de avondschool, die overdag opzichter was op een kleine machinefabriek in de stad. Boekjes met ingewikkelde tekeningen, figuren met letters en cijfers, vreemde formules en diagrammen, spul waar de duivel nog niet uit wijs kon worden en waar die aap van een jongen boven zat te piekeren tot z'n ogen traanden. Dat ging te ver......

Het ging zelfs zo ver, dat Bart, toen hij negentien jaar was, aankondigde, dat hij bij Van der Wiel weg ging : hij kon op de fabriek komen als machine-bankwerker. Dat was het vak van de toekomst...... Misschien was de opdringerige houding van de jongste smidsdochter niet geheel vreemd aan zijn besluit : zij deed alsof zij rechten op hem had en hij kon haar niet uitstaan.

,,Eén de smis dan ?" vroeg Van der Wiel ontsteld. ,,Edde gin zin meer in de smis ?"

Bart wuifde lachend met de hand.

,,,,Da' kom loater...... Tijd genog...... Eest wil ik da' vak goed leere, da' komd' altij van pas, 'ier net zo goed, let moar es op, boas......"

De baas was kwaad en sputterde.

,,Da' jong volk mee z'n eigewijz'invalle...... A'g'eenmoal in die verdomde stad zit, komd'er nie meer van los. Ge zij zot...... Je moeder moes j'w een pak voor je bloote koont geven in plek van je je gang moar te loate goan...... Z'ee j'w altij bedorreve......"

Hij voelde zich te kort gedaan. Hij had een prima smid gemaakt van dien snotjongen. Als ie met Neel trouwde kon ie over een jaar of vijf de smederij overnemen, een bloeiende zaak, waar z'n kostje mee gekocht was : Van der Wiel ging toch ook over een jaar of wat stil leven van wat ie overgehouden had...... Nou

ging ie naar de stad, naar een fabriek, een arbeider tussen honderd anderen, een niks, een nul voor het cijfer, een schalmpje in een ketting......

,,Ge zul 'et je te loat berouwe, jonge......"

,,Moar ik kom vrom, boas...... A'k da' vak eest moar in m'n viengers 'em."

,,Kloote, Bart...... kloote !...... Da' ken ik. Noar zo'n febriek is oonze smis je te naauw...... Afijn, 'k em je gewoarschouwd, ge mot 'et zellef moar wete......"

Diep beledigd nam Van der Wiel een andere knecht, een beer van een kerel, waar Neel binnen het jaar een kind van krijgen moest. Hals over kop werd er getrouwd, maar de schoonzoon eiste de zaak op : voor twee gezinnen bracht die niet genoeg op, en met de dood in het hart moest de smid gaan rentenieren...... Alles ten gevolge van Barts krankzinnige ideeën en zijn hondse ondankbaarheid......

Bart bleef bij zijn moeder wonen. Hij had zich zo'n nieuwerwets vehikel aangeschaft, een ,,filesepee" en reed ermee heen en weer naar de stad. Een luxe, die een arbeidersjongen zich niet kon permitteren, maar hij was het verwende zoontje van een moeder, die dik in het lood zat.

Koos liet hem gaan. Ze vond het wel jammer, dat ze hem niet meer in de smidse zou zien, maar hij had gelijk. Een jongen als hij moest vooruit in de wereld. Natuurlijk wou hij wat anders en beters leren dan het boerenwerk op een dorpssmederij...... Hij zou altijd wat anders en beters willen...... dat zat in z'n bloed, in zijn aard......

Rokus was toen onder dienst, ingedeeld bij de veldartillerie, voor twee jaar onder de wapenen. Hij betreurde het werk op de boerderij, maar vond troost in zijn omgang met de paarden. Veel zagen ze hem niet en als hij overkwam, zei hij wei-

nig, was meest op de hoeve en boemelde verder op zijn rustige manier wat rond met een paar kameraads van gelijke geaardheid.
Drieka werd belegerd door vrijers, maar zij scheen geen keus te kunnen maken, ging telkens met een ander en hield ze allemaal voor de gek. Ze had geen al te beste naam, maar trok er zich niet veel van aan, ging lachend en onbezorgd door het leven, met af en toe een zwaarmoedige bui, die spoedig over dreef of een uitbarsting van dolle drift, die ze eveneens spoedig weer vergat.
Koos had er geen oog voor. Noch voor Rokus, noch voor Drieka. Ze hadden kleren, de kost voor het eten en geld voor hun dorpse pleziertjes. Wat wilden ze meer. Een gemakkelijke moeder, die ze niet op de vingers keek en niet knibbelde op een kwartje zakgeld meer of minder.
Koos leefde voor Bart. Iedereen wist, hoe ze hem verafgoodde. Er werd goedig om gelachen en de wijze mensen met een diep inzicht en een hoog moreel gevoel, die men kwaadsprekers noemt, vonden het een beetje ergerlijk, dat de jongste zoon zo openlijk en schaamteloos boven de twee anderen werd voorgetrokken...... dat liep nog eens verkeerd af...... Bart ging gekleed als een meneer, deed wat hij wou, ging overal op af, altijd flink geld in de zak, royaal met tracteeren, een zorgeloze kwant, die graag gezien werd, overal waar hij kwam. Een knappe jongen met zijn fijn zwart snorretje, z'n brede schouders, z'n felle grijze ogen, z'n lachende mond en rechte, trotse houding. Hij vrijde de hele meisjesbevolking af, maar hij was al net als zijn zuster, het ging niet diep bij hem, het waren maar losse bevliegingen.
Als hij thuis was, hield Koos geen oog van hem af. Iedere beweging van hem was haar een genot. Zijn heldere, klank-

volle stem deed haar trillen, als hij een lied zong, scheen de zon over een wereld van geluk, als hij slecht gehumeurd was, verduisterde de dag. Maar hij was zelden slecht gehumeurd. Hoe zou hij ook ? Hij was een gelukskind, alles liep hem mee, iedereen wilde zijn vriend zijn, vrouwen zochten zijn blik. Zijn leven zou worden zoals Koos Kar het zich gedroomd had : een triomftocht. Haar enige angst waren de meisjes. O, zij gunde ze hem. Hij mocht ze allemaal hebben...... als hij zijn vrijheid maar bewaarde. Op perfide manier probeerde zij hem het huwelijk tegen te maken. Quasi argeloos sprak zij minachtend over de vrouwen, die allemaal een vrijen jongen aan de haak wilden slaan om geborgen te zijn. Wat had een kerel van het huwelijk ? Last en zorgen en anders niet. Een bedillerig wijf en een stel opvreters van jong aan de slippen van zijn jas...... Uit met het zorgeloze leven onder kameraads...... mondjesmaat met alles, een kwartje in de week te verteren en een builtje kwaje tabak...... Zolang de meisjes je niet in de kevie hadden, waren ze poeslief en aardig en meegaand, maar ach, lieve heer, als je eenmaal vast zat !...... Dan geneerden ze zich niet meer, keerden hun ware karakter naar buiten, zaten een man op z'n kop, zanikten om dit, jankten om dat, en als je 't een beetje goed trof, bedrogen ze je nog met den buurman, je vrind of een vlotten koopman in blinkende prullen, die bereid was met gesloten beurzen handel te drijven...... O...... zijn moeder kende de geschiedenissen van heel wat huwelijken...... ze had niet voor niets een winkel en een herberg en legde de kaart...... de meeste waren een hel...... De jongens dachten, dat ze op de meisjes jaagden, maar 't was net andersom : zij werden gejaagd door die slimme dingen, die van haar zogenaamde zwakheid een kracht maakten, waar de jongen niet tegen op kon...... Hou ze in de gaten...... neem er

je plezier van...... laat je niet strikken...... Je zult het nooit en nergens zo goed hebben, als in het vrije leven bij je moeder thuis......

Bart luisterde lachend naar haar uiteenzettingen...... Ze was toch maar een moeder uit duizenden !...... Zij wist wat een jonge kerel toekwam, probeerde niet de kwezel te spelen en ze had meer verstand dan de meeste vrouwen...... Nou, zij behoefde zich voor hem niet ongerust te maken !...... Hij vond de meisjes allemachtig aardig speelgoed, maar zin om in de klepkooi te vliegen had ie niet...... De paar van zijn kameraads, die hals over kop getrouwd waren, benijdde hij niet. Zijn moeder had schoon gelijk...... ze waren compleet gekortwiekt...... Hij bleef maar liever gezond......

Dan lachten ze samen...... Ze waren het altijd eens.

Dit soort gesprekken over meisjes en huwelijken en de verhouding tussen man en vrouw gaven haar een eigenaardige, zwoele voldoening, waarvan zij de oorzaken niet peilde. De ongewone, diepe vertrouwelijkheid, tussen moeder en zoon ongebruikelijk, drong zich zo ver en innig in zijn leven van jongen man, dat het haar vreemd verwarde, dat hij iets anders dan een zoon begon te lijken in die ogenblikken van bijna brutale openhartigheid. Op een of andere wijze voelde zij hem zo bedwelmend dicht bij zich, zo warm en hecht aan zich gebonden, zo lijfelijk een met hem, als was de navelstreng nooit tussen hen doorgesneden. En ook Bart wist zich aan haar verbonden door een liefde als hij tussen zijn vrienden en hun moeders niet zag. Misschien, dacht hij, kwam dat, omdat hij geen vader gekend had en zijn kinderliefde geheel op haar moest bot vieren.

Als hij in de herberg biljartte, kaart speelde of met vrienden praatte, dwaalde zijn blik af en toe naar zijn moeder en altijd

ontmoette hij haar blinkende zwarte ogen, die naar hem lachten, hem dankten, hem herinnerden aan duizend dingen, die zij samen alleen wisten. Zij fluisterde graag even met hem, dingen, die ze even goed hardop konden bespreken. In uitgelaten buien stoeide hij met haar, greep haar onder de armen en zwaaide haar rond, of nam haar onverwacht op en droeg haar op zijn arm als een kind. Protesterend hield zij de armen om zijn hals, riep :

,,Pas op, groote sloeber, loat me nie vallen, or !"

,,Mot da' klein mesken Oons Lieven 'eerken es zien ?" schaterde hij en hief haar hoog boven zijn hoofd.

Haar muilen kletterden over de vloer, zij gilde.

Lachend zette hij haar neer. Zij leunde tegen hem aan, hield zich aan hem vast, hijgend en duizelig. Het geluk werd haar bijna te veel.

Eens, toen hij met een paar vrienden en meisjes in de herberg was en zijn moeder bij het buffet fluisterend wat geld afzette en haar als dank even met de schouders tegen zich aandrukte, zei een van de kameraads spottend tegen een meisje, dat tot over de oren op Bart verliefd was :

,,G'è gin kaans, Joantje...... die 'eget weg van z'n moeder !"

,,Eén zij van 'um !" snibde het meisje driftig, plots met tranen in de ogen.

Koos verbleekte onder het onbekommerde gelach. Met een strak gezicht kwam zij achter het buffet vandaan, pakte het meisje bij haar arm en trok haar omhoog van haar stoel.

,,D'r uit, schandoal !" snauwde zij, ,,gaauw...... één ge zet 'ier nooit meer een voet over de vloer !"

Bart kwam tussenbeiden.

,,Moar moeder......"

Jaantje was al huilend naar buiten gelopen.

Er viel een pijnlijke, verschrikte stilte. Een der jongens zei verlegen :
„Moar Koos...... da' was toch moar leut !"
Haar gezicht stond strak als een grimmig masker. Zij keek den jongen aan met een paar ogen, waar hij bang voor werd, en zei met van woede trillende stem :
„Jullie motte leere wa'ge zègen één zwijge mot......"
Dan ging zij terug naar het buffet.
„Kom, manne, me goan een dùrke wijer," zei Bart bevangen.
Verwonderd gingen zij heen : hoe kon Koos Kar een schertsend woord zo zwaar opnemen ?
Koos was blij, dat ze alleen achterbleef. Zij voelde zich onpasselijk van schrik en woede. Haar hart bonsde en een pijnlijke spanning knelde om haar voorhoofd. Dat jaloerse serpent had met brutale woorden aan haar diepste heimelijkheid geraakt. Het was natuurlijk niet zo...... Niet zó als die meid het uitgebriest had...... Maar toen ze het zo venijnig uitriep, waren alle beelden plotseling door elkaar geschoven, wat gescheiden moest blijven, was dooreengelopen, twee gezichten waren één geworden...... Nu moest zij zien ze weer uiteen te krijgen...... Zo'n vuile sloerie, om te durven roeren aan wat geen mens mocht aanraken, waar niemand weet van had dan zij alleen...... Zij worstelde tegen haar verwarring en razende opwinding. Het duurde dagen eer zij het overwonnen had en weer als van ouds de zoon durfde omkoesteren met de warmte van haar dringende liefde. En iets in haar bleef op zijn hoede tegen de vijandelijke buitenwereld, die haar gespleten tong had uitgestoken naar wat diep in haar verborgen lag en blijven moest...

Er kwam een klein circus voorstellingen geven op het dorp. Het sloeg zijn tenten op vlak bij de herberg van Koos Kar

in de Riethoek. De directeur, dierentemmer en kunstrijder, was een zwierige veertiger met puntige, zwarte snorren, een haviksneus en een indrukwekkende manier van spreken met een grappig accent. In de herberg raakte hij aan 't vertellen. Een Pool was hij met adellijk bloed, door een liefdesroman op drift geraakt. Paarden waren altijd zijn hartstocht geweest en zo was hij in het circusleven gekomen. Vreemde bestemming voor een cavalerieofficier van adel. Maar hij had er geen spijt van gehad. Een opwindend leven. Grootse avonturen over de hele wereld. Zwerven door alle landen...... Hoe hield iemand het uit, zijn leven lang op hetzelfde kluitje grond te zitten wachten tot hij dood ging!...... Koos Kar luisterde glimlachend. Oude, vage dromen kwamen aanzweven, wolkten weer weg...... Die magere zwetser !...... wat wist hij ervan, welke opwindende avonturen mensen beleven konden, die hun leven lang op hetzelfde kluitje zaten...... hoe oneindig wijd een klein wereldje kon uitkoepelen...... welke onafzienbare ruimten een mens in zijn ziel kon hebben...... Zij gunde hem zijn blinde zwerven over de wereld, zonder doel, zonder zin......

Drieka zat naar hem te luisteren, de hand onder de kin, grote, glanzende ogen, even open mond. Het leek haar of die man met zijn mager, scherp gezicht voor haar alleen vertelde. Ze dronk de woorden van zijn lippen, trilde mee op alle wendingen van zijn verhaal...... Wat een leven die mensen hadden !......

Het circus bleef drie dagen en had uitbundig succes. Heel de omtrek stroomde toe om de wonderen te zien.

Toen het in de nacht van de vierde dag afreisde, was Drieka 's morgens verdwenen. Zij had geen boodschap achtergelaten. Het bloed, dat in haar gistte, had te luid gesproken en zij was de stem gevolgd.

Koos Kar klemde de lippen opeen. Er zou een geweldig spek-

takel van kletspraat losbreken. De winkel zou dagenlang niet leeg zijn, ze zou het druk hebben in de herberg.
De mensen beklaagden haar. Een vrouw, waar niet dat op te zeggen viel. Die zichzelf weggecijferd had, voor haar kinderen weduwe gebleven was. Zo zie je, wat kinderen zijn...... als ze klein zijn, trappen ze op je kleed, groot trappen ze op je hart...... Die Drieka had trouwens nooit gedeugd...... daar konden heel wat jongens gezellige verhaaltjes van vertellen !... Geen wonder, dat ze nooit aan den man gekomen was, dat hete dierage...... Maar voor een moeder was 'et een heel ding...
„Moar ik liet ze trug'oale, Koos !"
„Z'is meerderjoarig...... ze kan d'r eige zin doen......"
„Zo'n stroontjong toch !...... Ze doen moar oan tegewoorig......"
„Tegenwoordig" is altijd een periode geweest vol slechtheid, eerbiedloos optreden, ontuchtig leven en ondankbaarheid tegenover de ouders en de andere mensen, die in „de goeie ouwe tijd" opgegroeid zijn, toen alles zoveel beter en eerbiedwaardiger was......
Koos Kar toonde de wereld een strak en onbewogen gezicht, waarachter de mensen een grote, nobel bedwongen droefheid vermoedden.
Maar zij was niet bedroefd. Zij was ook niet boos. Haar hart begreep Drieka, de kleine, zwarte Drieka, die zo bedriegelijk veel op haar moeder leek. Zij waren van hetzelfde ras. Een onbekend geslacht van zwerversvolk, dat Koos hier achtergelaten had en dat in Drieka zijn oude leven hernam. Had zij zelf die drang niet gekend en er eenmaal aan gehoorzaamd, toen ze nog een kind was ?...... Een maal ?...... En was dan haar gaan naar de Hagenhorst ook niet een vlucht geweest uit het geregelde leven naar de wildernissen van het onbekende, waar het geluk was ?...... Als Bart Verhagen een cir-

cusrijder geweest was of een woeste ketellapper...... zou ze hem niet gevolgd hebben ?...... Een mens ging, waar zijn hart hem riep...... De kleine Drieka was geroepen en zij had gehoorzaamd. Misschien zou zij ongelukkig worden, ergens ver weg eenzaam onder vreemden sterven, zoals de onbekende moeder, die haar hier achter gelaten had...... Wat was eraan te doen ?...... Voor het eerst voelde zij iets heel warms voor haar dochter, maar het was geen moederlijke liefde, eer een zusterlijk gevoel van lotsverbondenheid...... Zij waren van hetzelfde bloed en als de dag kwam, dat dit bloed begon te spreken, raakten zij los van alles en gingen de weg naar het onbekende, waar geluk of verschrikking wachtte...... Daar viel niets aan te veranderen...... Zij hoopte voor Drieka, dat zij het niet al te slecht zou treffen......

Bart was woedend.

Hij was zeer op zijn zuster gesteld. Hij wou haar niet zo maar opgeven.

Hij vloekte en sprak ervan dat circus achterna te gaan, die luizige Pool de nek om te wringen en haar terug te brengen.

Koos praatte het hem uit het hoofd. Drieka wist wat ze deed, ze was geen onervaren kind meer. Ze had het recht om te doen wat ze wou met haar leven. Het hielp niet als je zulke naturen dwingen wou...... Ieder bloed had zijn wetten...... Als ze haar met geweld terug haalden, zou ze toch weer weglopen, achter die Pool of een ander aan...... Ze moesten maar afwachten, tot ze uit zichzelf terugkwam...... Maar zij wist in haar hart heel goed, dat Drieka nooit terug zou komen......

Bart was verbaasd over haar kalmte en haar mildheid...... Zijn moeder was toch een ongewone vrouw...... Zij lamenteerde niet, schreeuwde en schold niet...... Ze keek de dingen onder de ogen als een man, trok haar conclusies, neep een rimpel

tussen de ogen, die de dikke zwarte wenkbrauwen nader bijeen bracht, en rekende ermee af...... Je wist eigenlijk nooit precies wat er in haar omging...... Het kon best zijn, dat haar hart toch kromp van verdriet om Drieka...... Maar ze liet het niet merken...... ze glimlachte, een beetje strak en onwezenlijk, maar volkomen beheerst...... Zijn moeder was een kerel...... een kanjer van een kerel......

Ontroerd sloeg hij zijn arm om haar schouders, drukte haar tegen zich aan, gaf haar een harde kus op de wang en zei :

,,Allee...... dan mot 'et zo moar...... Wij zullen 'et soame wel rooie, wa'gij, moeke ?"

Hij voelde haar beven. Ze had het toch zeker meer te kwaad, dan ze toe wou geven...... Maar hij keek in een paar stralende ogen, toen zij opgewekt antwoordde :

,,Da' deink 'ok wel...... Zo lang a'wij soamen één lijn trekke, kan d'r niks gebeure......"

Waarom kusten die grote kerels hun moeder zo zelden ?......

Een paar jaar later gebeurde dat met Rokus.

Hij kwam op een lenteavond bij haar binnen. Een door-de-weekse avond. Er was niemand in de herberg. Zij zat in het achterhuis de krant te lezen.

,,'n Oavend, moeder."

Onrustig keek hij rond.

,,Is Bart er nie ?"

,,Neeë, die is koart goan speule bij Teeuw Nollebart."

,,Da' tref goed...... ik wou j'w alleen spreke."

,,Wa' doet er op ?"

,,Ik goan noar Canada."

,,Is 't j'w in je kop gesloge ?...... Wa' motte zo wijd goan zoeke ?...... 'Edde 't 'ier nie goed ?"

,,Neeë...... 'k 'em er genog van. Ik 'ouw 'et op d'oef nie langer uit. Dad' eeuwig geruzie van die gierige grenspens meet de vrouw één da gefit op alles één nog wad' ang me de keel uit......"
Opmerkzaam keek ze hem aan.
,,Wa' roak jou die ruzie tusse de boas één de vrouw ?...... Loat ze."
,,Ge mot er 'eel den dag moar tusse zitte. Vandoag of morrege sloan 'k 'em d'asses in, die verdommelieng......"
,,Wel ! wel !...... ge rij nog al van je peleis......"
Zenuwachtig stopte Rokus zijn pijp. Het lucifervlammetje beefde in zijn grote hand.
,,Ik trek er van oonder."
,,Zoekt een aanderen boer !"
,,Neeë...... 'k goan 't laand uit. In Canada kunde groond krijge vor zo goed as niks. 'k 'Em g'infermeerd. Goeie groond. En ge woor g'ollepen a'ge d'r wilt goan boere......"
,,Die ver'oaltjes 'oor ik in d'arrebaarg alle dag...... D'r zijn d'r al een stuk of drie van oonder Steenbarge mee een zotte kop vertrokke. Zouwde nie es wachte tot a'g'oort wat doarvan terechte gekommen is ? ..... Veul beloven één weinig geve doet de zotten in vreugde leve...... da' witte toch ok wel ?"
,,Scheert er moar over uit, moeder, ik goan toch."
,,Wel, jonge, ge mot 'et zellef wete...... Goa mee God, dan 'edd'een goeie leidsman......"
Zoveel gaf ze om hem, dacht hij bitter...... Hij zou naar het andere einde van de wereld gaan en zijn moeder had alleen maar te zeggen : ,,goa mee God, dan 'edd' een goeie leidsman......" In alle gemoedsrust...... Ze had nooit wat om hem gegeven. Alles was voor Bart...... Als die met dezelfde boodschap kwam, zou je wat anders beleven !......

„'k 'Em geld noodig, moeder."
Koos schoof haar krant opzij, kwam rechtop in haar stoel. Haar ogen schitterden strijdlustig.
„Geld ? Geld ?...... Eén ge kregd' alles vor niks !"
„Da's abuis, moeder...... Moar al was da' zo, dan moes ik toch geld 'emme...... 'Oe meer geld a'g'over d'aand 'ed, 'oe beter a'ge j'w eige doar in kunt richten één 'oe eerder a'ge d'r bovenop zijt."
„Da's mooi geredeneerd. Eén 'oeveul geld wouwd' emme ?"
„Een duzend gulden of drie, vier......"
Zijn moeder begon schel te lachen.
„Aanders niks ?...... Ge kun net zo goed 'oonderdduzend zège...... Da' sprik z'n eige net zo makkelijk uit."
Rokus fronste de wenkbrauwen.
„Wa' meende, moeder ?"
„Wa'k meen ?...... Da's nogal glad !...... 'Oe mot ik oan drie, vier duzend gulde komme ?...... Zijde zot gewoore ?"
Hij bedwong zijn lust om te gaan vloeken, blies een grote rookwolk uit en antwoordde na een kort zwijgen, kalm, maar op dreigende toon :
„G'è mee gin kind te doen, moeder...... Ik zijn bij de notoaris gewiest. 'k Em recht op m'n voaders versterf, al joare...... Da's mee renten op rente van m'n meerderjoarig'ed af minstens vier duzend gulde. G'èd' oons altij overal buite g'ouwe, moar ik weet ok wel zo'n bietjen 'oe de zoake stoan. Ik vroag nie meer as woar a'k recht op 'em, moar da' mot ik nou 'emmen ok."
Geschrokken viel zij in haar stoel terug...... Naar den notaris geweest !...... Zo'n gluiperd !...... Zo'n gemene rover !...... Zo'n bandiet om zijn broer het geld af te stelen !......
Heftig riep ze :

,,G'è toch zeker wel een spoarpotje ? 'k 'Em j'w altij j'w 'uur loaten 'ouwe...... Woar 'edde' al da' geld geloate, lillike weggooier ?"
Tartend kalm tegenover haar uitschietende woede zei hij :
,,'k 'Em een spoarpotje, joa, moar da's nie genog."
Zij bleef zich verweren :
,,'k 'Em ommes zoveul geld nie lègen, 'oe komd' er bij ?...... 't Zit in de zoaken, in d'uize......"
,,Dan nimde moar 'ypeteek, moeder...... Ik môt da' geld 'emme ! Ge zij verplicht om 'et me te geve...... Eén a'ge 't nie gift, loat ik 'et invordere."
,,'k 'Em 'et nie," hield ze vol, en, hopend hem af te schrikken, loog ze : ,,D'r stoad' al 'ypeteek op d'uizen één op de groond... van de brouwerij...... Wa' deinkte wel ? A't geld 'ier mee schoppen in 'uis gegooid woort ?"
,,Ge zit te liege, moeder," antwoordde Rokus rustig, ,,moar al was da' zo, m'n geld mot ik tòch 'emme...... A't noodig was, liet ik de boel bove je kop verkoope, eer' ad alles noar de jongsten alleen goat...... D'r zijn gelukkig nog wetten in 't laand..."
Loerend en geschrokken zat ze naar hem te kijken.
Ze haatte hem.
Hoe kwam hij aan dat onverzettelijke gezicht en die harde ogen...... het blauw leek wel donker staal nu ?...... Hij was toch de zoon van de zachte, meegaande, sullige vader...... die blonde, trage, lijdzame boer...... Maar plotseling dacht ze aan het afscheid van haar man in die felle nacht...... Toen had hij ook zo voor haar gestaan, hard en onbuigzaam, beledigd, zeggend, dat hij niet terugkwam eer ze hem riep...... Hij was niet gekomen, hoewel hij brandde van liefde voor haar...... en ver weg was hij gestorven...... Toen hij afscheid nam was hij niet ouder dan Rokus nu en hij had dezelfde snor, dezelfde

weke slag in het blonde haar...... maar Rokus was nog breder van borst en schouders...... Waar kwam die onverzettelijkheid bij die langzame blonde mensen ineens vandaan springen ?...... Hadden ze toch een Verhagenhoekje in hun meegaande natuur ?......

Zij was eensklaps moe ; en bang als voor een dreigende klap uit het donker.

,,'t Is goed," zei ze gelaten. ,,Ik zal 'et geld bij mekoare zien te kraauwe......"

,,'Oeveul ?"

,,Ge zul je volle vierduzend 'emme...... ge moog es deinken a'je moeder je bestool......"

Hij negeerde de hatelijkheid.

,,Wanneer kan 'k ze krijge ?"

,,Wanneer motte z'emme."

,,Gaauw."

,,Kommede week een Zoaterdag ?"

,,Akkoord...... Ik kom ze wel 'oale."

Hij stond op, rekte zich uit en lachte voldaan.

Ze keek naar zijn ontspannen gezicht.

Toen zei hij :

,,Eén dan goan me doar in Canada een nieuwen 'Oagen'orst opbouwe...... nog grooter at die van grootvoaders ooit gewiest 'eet...... 'n Oavend, moeder......"

Hij was weg.

Verbijsterd keek zij voor zich uit in de gele schijn van de lamp......

Een nieuwe Hagenhorst opbouwen ?...... Ze wist niet, dat in dit trage hoofd ooit een gedachte aan de Hagenhorst was opgekomen...... Zij had nooit de naam genoemd...... Dan moest ze plotseling lachen...... Hoe kwam die grote aap erbij ?...... Hij

wist niet eens waarover hij sprak...... Bij een Hagenhorst hoorde een Verhagen...... Rokus was een Ouwenhuis van top tot teen...... Misschien bracht hij het tot een boerderijtje, maar waarschijnlijk zou hij zijn geld kwijtraken in onhandig probeersel en weer knecht bij een ander worden of met de kous op de kop thuiskomen...... Als Bart nou zoiets zei...... Als Bart maar eens zoiets zei !...... Een angstige onrust wou zich baan breken in haar hart, maar zij beet de lippen op elkaar en drong die met alle kracht uit haar weg...... Ze hitste zich op tot een witgloeiende woede tegen Rokus, de hebzuchtige bullebak, die het gewaagd had een bres te slaan in het geld, dat zij voor Bart bijen schraapte...... de bandiet !......

Het werd spoedig bekend, dat Rokus zich ook gek had laten maken en naar Canada trok. Bart zocht hem Zondags op de boerderij op. Hij vond hem in de stal bij de paarden. De boerin had hem juist een kop koffie gebracht en ging weg, toen Bart binnenkwam, een jonge, rijzige vrouw, niet mooi, maar die zich goed bewoog. Ze was even blond als Rokus, ze had een vriendelijk, wat verdrietig gezicht en een zachte stem.

,,Ge stoa nogal in de pas," lachte Bart, ,,'a de boerin je zellef 'ier koffie komt brenge...... 't is oan, 'or !"

Met plezier zag hij, dat Rokus bloosde.

,,Oach," antwoordde deze, ,,'t was weer kerremes binne meet dieën oonverdroagelijke nijpnèers...... De meid 'ad een dubbeltje verloren één 'ij vloekte ze stijf. Toen kwam de vrouw d'r tussen één zee a'zij 'et wel bijpasse zou. Eén toen begon ie tegen 'eur...... da'ze soame spande meet de dieve, die-t-'em rinneweerden één zo. Ik vroog of 'at ie mijn doar ok oonder rekende één toen was 't 'eemoal scheef...... ik wou 'em in z'n doonder neme, moar de vrouw 'ee me tege g'ouwen één toen zijn 'k 'ier noar toe gegoan...... Dan woort ie bang één 'ij stuurt

de vrouw mee koffie om te vroagen of a'k binnen een borrel wil drienke. Moar 'ij kan verrekke...... 'k Goan mee noar 't dùrp, allee, kom."

,,Ge goat er tussen uit, 'ee, Rokus ?" zei Bart, toen ze tussen het groene koren op het dorp aan stapten.

,,Joa, 't woor me-n-ier te benaauwd...... Ik mot es wa' meer rùmten om m'n kop 'emme."

Bart keek over de wijde velden.

,,'Edde nog gin rùmte genog ?" vroeg hij lachend. ,,Me dunkt a'g'ier j'w arreme wel uit kunt sloan."

,,Oach...... 't is 'eel 't leven 'ier...... Iederendeen kend' iederendeen...... ze weten alles van mekoare...... Ze leve bekaant bij mekoare op schoot...... Ik woor d'r broerd van...... Eén dan da' gesodemieter op d'oef...... 'k 'em er m'n buik van vol."

Bart keek hem aan, peinzend.

,,Ge zij veraanderd sins a'g'uit dienst gekomme zijt," zei hij dan.

,,Da' kan best," bromde Rokus.

,,'Oe lang is da' nou weer al ?"

,,Drie joar ruim."

,,Eén ge zij drie joar op dezelfd' oef gebleve......"

,,Meer as lang genog."

Hij bleef staan, keek om zich heen, rekte de armen uit.

,,'k Zal blij zijn a'k es wad' aanders te zien krijg...... 'Ee moeder je wa' verteld ?"

,,Over die cènte ?...... Nou...... doar zwaaide wa' !"

Hij lachte onbekommerd.

,,'t Komt me toe," bromde Rokus.

,,Da's nogal glad...... G'è groot gelijk...... Vor mijn mag ze 't nog wa' bewoare tot a'k een eige zoak begin......"

,,Gij zul nie te kùrt komme."

Het klonk onvriendelijk. Geprikkeld antwoordde Bart :
,,A'ge moar nie deinkt a'k jou te kùrt wil doen......"
,,Gij nie, neeë...... moar a' moeder 'et em lappe kan, zal ze 't nie loate."
,,Toe, toe ! Schel nou nie op moeders."
,,Moeder ?...... die is zo 'aard as glas...... die 'ee gin 'art, da' zèg ik je."
Bart keek hem verbaasd aan, te verrast om die dwaze uitval.
,,Moeder ?" zei hij dan. ,,Ge zij zot, man !...... Moeder is zo goed ad'een meins moar zijn kan ! 'Oe komde doar nou bij ?"
,,Vor jou, joa...... Moar vor een aander ?...... Wad 'is ooit gewiest voor Driekoas één vor mijn ?......"
,,Z'ee jullie nooit te kùrt gedoan," zei Bart driftig. ,,Ge kon nie goed meet 'er onderweg, moar 't 'ee j'w oan niks gemekeerd...... Net zo min as mijn......"
,,B'alleven oan een bietjen 'artelijk'ed...... Doar kreegde gij zoveul van 'at er vor oons niks overschoot...... Afijn, loat oons doar nou moar gin ruzie meer over moake...... Meschien zuld' et ok nog wel es oondervinne...... Moeder is-t-er een, die ge pas goed leert kennen a'ze tege j'w is...... zij moar verzichtig......"
Bart lacht zijn klaterende, zorgeloze lach. Het idee leek hem zo onzinnig als iets maar zijn kan. Zijn lach wekte aanstekelijk. Rokus lachte mee, maar toch zei hij :
,,Joa, lacht er moar om. Ge zul nog es oan me deinke......"
,,A't zo wijd is, kom ik j'w achternoar noar Canada."
,,Doet da'...... ge zijd' altij wellekom......"
Hij sloeg Bart op de schouder. Hij mocht hem eigenlijk niet lijden, maar kwam altijd weer onder zijn bekoring, als hij in zijn gezelschap was...... Eigenlijk kon hij er ook niets aan doen, dat Koos Kar hem zo beestachtig voortrok...... En het naderende afscheid maakte hem verzoeningsgezind. 't Was ten

slotte z'n enige broer, en een verdomde aardige kerel.
,,Allee, doar zijn me bij Jantje Baks. Me goan een pintje pakken......"
,,Bij oonze stiefvoader," grinnikte Bart, want zij wisten van de heftige werfpartij, ,,es kijken of-t-ie nog nie geborsten is......"
,,Da' magt ie nie van z'n wijf," lachte Rokus en schaterend stapten zij ,,De laatste Stuiver" binnen, waar Jantje Baks, zo grijs als een duif, gezwollen als een vat, maar volkomen gekalmeerd, braaf een potje zat te kaarten. Achter de toonbank, honderdtachtig pond vel en benen, stond dreigend de sergeantmajoorse en hield met kille, strenge ogen toezicht...... Bart beweerde, dat het bier zuur werd, als ze er onder het inschenken naar keek, en daarom bestelden ze een borrel : die kon er beter tegen......

Een maand later was Rokus vertrokken, en met hem de vrouw van zijn boer.
,,Zo'n verdommese stiekeme Judas !" vloekte Bart, toen zijn moeder het hem vertelde bij zijn thuiskomst uit de stad. ,,Doar 'eet ie me niks van gezeed...... Doarom moog ik 'em naturelijk nie noar de boot brenge...... Wel, dedju, dad'ar ik nie achter 'em gezocht...... Wad' een slampaamper !"
Hij lachte goedkeurend.
,,Joa, nou motte nog lachen ok," zei Koos ontstemd. ,,Me krijgen een mooie noam zo."
,,Oach, moeder, 't is dien stommen boer z'n eige schuld...... Da' wijf 'ad gin leve bij 'em...... Net goed vor die misselijke vrek...... 'IJ was nog te gierig om een kind te koope !......"
Zij trok haar mond smal...... Mooi was 'et...... Ze zouden aardig over de tong gaan...... Eerst Drieka en nou Rokus...... Maar de boer liet haar terughalen, zeiden de mensen.

,,Dan mot ie d'r achter oan zwemme," spotte Bart, ,,want ze zitte al midden op zee......"
,,Schandoale," bromde Koos.
Maar in haar hart kon het haar niet veel schelen. Nu kwam Rokus zeker niet terug. Ze had het rijk alleen met Bart. De twee dwarskijkers en meeëters waren weg...... Ook de ratelende kletscampagne liet ze langs haar koude kleren afglijden. Zij trok een beledigd en verdrietig gezicht tegenover de vrouwen in de winkel en praatte verontwaardigd met haar mee over die sloerie van een boerin en die zedeloze verleider van een Rokus...... Wie zou dat achter die stille gezocht hebben ?...... Ze was er kapot van. 't Was haar eigen zoon, maar ze hoopte, dat ze nooit meer iets van hem horen zou...... ze wou niks meer met hem te maken hebben.
In het dorp werd diep gegraven naar de verklaring van het geval. Koos Kars onbekende afkomst werd opgehaald. Het wilde leven van de grote verkwister, boer Verhagen, die dan toch maar de grootvader was...... ook zo'n bamboezjeur en bij geen vrouw te vertrouwen !...... Kwaad bloed !...... Zigeuners en roekeloze doordraaiers, daar waren ze uit voortgekomen...... Je zag de gevolgen...... Die zwarte meid was de bree veertien opgegaan...... De oudste zoon was gevolgd...... Wonder, wat er met de jongste zou gebeuren !...... Die was ook niet zuiver op de graat...... De jonge meisjes werd nog eens goed op het hart gedrukt, voorzichtig te zijn met dien sinjeur. Zij zuchtten en knikten, maar de meesten hadden meer lust ònvoorzichtig met hem te zijn......
De boer deed geen poging zijn vrouw terug te laten halen. Cynisch zei hij, dat het een opluchting voor hem was...... blij haar kwijt te zijn. Van hem kreeg ze het heilige kruis na !...... Het geld over de balk gooien en ruzie maken, dat kon ze......

Hij was blij : een ander had voor haar te zorgen en hij hield de centen in zijn zak, die ze hem meegebracht had......

Koos Kar genoot van het leven met Bart samen in huis met volle teugen. Hij bleef meer thuis dan vroeger, zat in boeken over machines te lezen, die hij meebracht van een cursus in de stad. Zij maakte het hem gezellig, voorzag hem van lekkere koffie, zat bij hem in het achterhuis en keek over haar breiwerk naar zijn hoofd boven het boek...... Wat leek hij op zijn grootvader...... Zijn snor was dikker geworden en hij droeg net zo'n nijdig sikje aan zijn onderlip...... Vaak moest zij zich bedwingen om niet op te vliegen en de armen om hem heen te slaan in de vervoering van de onbedwingbare herinnering. Ze was zo oneindig dankbaar, dat ze hem gekregen had...... Er waren ogenblikken van grote verwarring, waarin zij bijna niet meer wist, of de man, die daar zat, haar zoon was of de boer, die ze aan de arm van Mevrouw Molijn op de dijk was tegengekomen en die tot haar teruggekeerd was in de bloei van zijn mannelijke jaren...... Vreemde, stuipachtige hallucinaties, die het bloed in wilde golven door haar lijf joegen...... Zwijmelende vervoeringen, waarvoor geen naam mocht zijn en die zij zichzelf nauwelijks durfde bekennen...... Hij scheen kalmer te worden, iets van zijn uitbundigheid te verliezen. Het bracht hem nader tot haar. Van meisjes merkte zij weinig meer...... Gelukkig...... Het gaf haar toch altijd een steek in het hart, als hij met een mooie jonge meid kwam aangezwierd — en met andere dan de mooiste had niemand hem ooit gezien — en hij veroverend deed, en zij moest aanzien hoe zo'n verliefd creatuur hem met haar ogen zat op te vreten, verlangend om weg te komen naar de dijk of de eenzame slingerpaadjes tussen het koren en daar godweet wat met hem uit te halen...... Misschien had hij dat voorgoed achter de rug en zou altijd bij haar blij-

ven om haar de gelegenheid te geven heel haar van liefde brandend hart voor hem uit te putten...... Als zij ouder werd zou ze haar zwakheid overdrijven en aan zijn arm lopen, steunend op zijn sterke lijf...... Maar dat was nog ver, ze was nog geen vijftig, vlug als een eekhoorn, glad van huid en zonder een grijs draadje in haar zwarte haren......

Twee jaar na Rokus' vlucht met de boerin kwam er een brief met een grote, vreemde postzegel en veel stempels, aan Bart geadresseerd. Ontstemd keek Koos toe, terwijl hij zat te lezen. Waar was het goed voor, dat die brief kwam ? Kon hij niet doen als Drieka, die nooit iets van zich had laten horen ?
Wat voorbij was, moest maar wegblijven. Zij herinnerde zich nog nauwelijks, dat ze behalve Bart nòg twee kinderen gehad had. Het leven was afgerond door hun samen zijn. Aan iets anders had ze geen behoefte.
Bart stak haar de brief toe. Ze schudde het hoofd.
„Vertel 'et me moar......"
„Wel, ze moaken 'et goed...... 't Is moeilijk gewiest, moar z'emme nou een groot stuk groond ontgonne. Ze woonen in een 'outen 'uis. Van 't joar oogste ze vor 't eest één 't stoat er prachtig voor, schrijft Rokus...... Z'emmen een kind ok, een zeun...... die 'eet Bart, noar voaders...... Gadvergeme, ge zij grootmoeder, zèg, één ik zijn oom...... Nonkel Bart......"
Lachend streek hij zijn knevel op.
„Een onecht kind...... 'IJ zal gin Ver'oagen 'eete...... Vertel 'et moar tege gin meins, aanders begin 'et geklep weer van vorren af oan."
„G'è gelijk, onechte grootmoeder !...... Moar ik zal 'em trug schrijve. Ik wil wel es op d'oogte blijve van wa'ze doargunter sjouwe......"

Die winter begon Bart weer uithuiziger te worden. Vaak kwam hij laat thuis van de fabriek. Soms stapte hij Zondags na de mis op de fiets en reed het dorp uit.
Koos' scherpe intuïtie sprong wakker. Er was iets. Ze rook gevaar.
Zij had nooit de gewoonte gehad, Bart rekenschap te vragen van de manier, waarop hij zijn tijd besteedde. Hij moest vrij zijn, aan niemands leiband lopen. Eigen baas over eigen leven. Thuis had hij altijd dezelfde moeder gevonden, lachend, zorgend, niet nieuwsgierig, wachtend tot hij iets vertelde, dan volop meelevend, maar nooit aandringend op mededelingen, die hij liever voor zichzelf hield.
Nu maakte zij zich ongerust.
Zij verweet het zichzelf, probeerde zich ervan te overtuigen, dat het dwaasheid was. Wat kon er zijn ?...... Niets ongewoons. Vrienden of meisjes, zoals altijd...... Hij was wat bedaarder, zat soms een beetje dromerig te kijken, glimlachte onverwacht zonder dat er reden voor was. Ze wou hem niets vragen. Er kon ook niets zijn...... Wat moest er nou zijn ?
Toch bleef de vage onrust knagen, groeide tot een angst, die haar midden in de nacht deed wakker schieten...... Bart gleed van haar weg...... Iets onbekends bedreigde haar, trok aan Bart, lokte hem weg van haar hart...... ze kon duidelijk een schrijnend plekje voelen, alsof ergens in haar borst een scheurtje was ontstaan...... Er moest toch iets zijn...... Ze kon het hem alleen niet vragen.
Toen vertelde een klant in de herberg haar losjes, dat hij Bart nog al eens in de stad met een meisje zag lopen.
„IJ'ee gin slechte keus, zèg...... Potverdomme, wa'n poasblommeke !......"
Ineens wist ze : dat was het...... Bart had het te pakken.

Haar lach had een onnatuurlijke klank, toen ze antwoordde :
,,Da' zal mijn tijd ok weer wel dure......"
,,Nou, moar 'ij keek er aanders noar of 'at ie Oonze Lieven 'eerzellef zag...... 'IJ liep me bekaant van de stoep, moar m'n kop eraf a-t-ie me gezien 'eet......"
Dat was het.
Eindelijk was hij serieus verliefd geworden. Hij hield van dat onbekende meisje. Wie zou 'et zijn ?...... Wat zou 'et er voor een zijn ?...... Een locht stadsmadammeke, dat tòch geen jongen van een boerendorp wou en maar een beetje gekheid bedoelde...... ? Als Bart het dieper meende, zou ze hem lelijk verdriet aandoen en Koos zou haar daarom kunnen verscheuren, maar haar hart zou haar zegenen als voor een weldaad : het zou hem leren, dat hij maar van één echte trouw en toewijding kon verwachten...... van zijn moeder...... God, laat 'et zo'n floddermeid zijn en laat ze op zijn trotse hart trappen...... laat ze hem zo beledigen en wonden, dat hij huilend troost komt zoeken bij zijn moeder !...... ik zal hem koesteren en genezen en hij zal bij mij blijven...... Hij mag wel meisjes hebben, want hij is een man en kan er niet buiten...... ik gun hem alles, alle genot, alle weelde...... maar geen vrouw...... niet zo...... ik kan hem niet delen met een ander, zijn hart niet...... Niemand kan hem zo groot en gelukkig maken als ik...... niemand wil zich voor hem wegcijferen, voor hem in stukken laten kappen...... ik alleen......
Met sombere ogen beloerde zij hem. Er was iets om hem heen als een glans van zacht geluk...... Het grijs van zijn ogen zweemde naar blauw...... Vroeger als hij wat met een meisje had, blonk het, hel en triomfantelijk, als gepolijst staal...... Hij was in gevaar...... en zij met hem...... Hoe kon ze hem redden ?...... Hij leek precies een slaapwandelaar, liep met dro-

mende ogen zijn ongeluk tegemoet...... Wat had die meid uit de stad hem aangedaan ?...... Wat leerde zij hem, dat hij zo diep zichzelf verloor ?...... Hij wist toch alles wat meisjes geven konden... Wie weet wat voor loeder hij in handen gevallen was, met wat duivelse ontucht zij hem begoochelde. Hoe kon zij hem terugbrengen van deze dodelijk gevaarlijke dwaalweg ?......

Zij tooide zich op met haar mooiste sieraden, droeg haar beste kleren. Hij merkte er niets van. Zij kookte zijn liefste kostjes, diende ze op in haar beste servies. Hij at onverschillig, alsof hij roggebrood kauwde, glimlachte verstrooid, de dom-beate glimlach van gelukkige mensen, die zij haatte, omdat zij wist, dat zij hem niet te voorschijn geroepen had. Zij was zorgend om hem heen, opgesierd als voor een feest, zij probeerde hem aan te raken, streelde zijn haar, pakte hem driftig bij de arm, hem tot stoeien lokkend, maar hij reageerde niet meer dan een stenen beeld gedaan zou hebben.

Een wanhoop kroop door heel haar wezen. Zij voelde zich als een minnares, die geen vonkje van het oude vuur in den minnaar wekken kan, die de nieuwe liefde van zijn eindeloos bemind gelaat leest en zich machteloos voelt wegglijden in het graf der vergetelheid...... Nu eerst recht drong het tot haar bewustzijn door hoe heel haar leven gespannen was op de liefde voor dit kind, dat man en minnaar voor haar vervangen had. Al haar gedachten voor hem, al haar werk en gesloof, al haar zorgen en listen voor hem, al die jaren door...... alle dagen en nachten, van de eerste slok melk, waarmee zij hem voedde tot het met bittere spanning bereide feestmaal, dat hij zonder aandacht naar binnen zat te werken.

Een doffe razernij vertroebelde haar ogen. De vork viel uit haar hand, sloeg klinkend op de rand van haar bord. Zij raapte hem niet op......

Bart schrok wakker uit zijn stil gedroom en keek haar aan. Hij lachte, en zei :
,,Ge ziet er uit of a'ge noar een bruiloft mot, moeder, één ge kekt of a'ge noar een begroafenis goat......"
Zij antwoordde niet, keek hem strak aan met haar doffe, zwarte ogen.
Het maakte hem ongerust.
,,Wa' doet erop, moeder ?...... Zijde nie goed ?"
,,Ik zijn goed genog."
Het was de stem, waarmee zij anderen toesprak, die haar ergerden, en waarvoor de ruwste herbergklant met de ogen knipperde. Zo sprak ze nooit tegen hem. Hij werd opmerkzaam.
,,Toch zied'er slecht uit, moeder...... j'w ooge stoan zo 'ol......"
,,Een woonder, a'ge doar nog oandacht voor 'ed......"
Verbaasd zat hij haar aan te kijken. Waarom was ze zo hatelijk tegen hem ?......
,,Wad' is't, moeder ? 'Em ik wa' misdoan ?"
,,Ik vroag m'n eigen af wad' ik misdoan 'em......"
Verschrikt stond hij op, kwam naar haar toe, lei de arm om haar schouder, bracht zijn gezicht vlak bij het hare en zei met zijn vleiende stem :
,,Allee, moeder, sprikt op...... wad' is-t-er oan d'aand ?"
Zijn haar beroerde haar voorhoofd. Zijn ogen keken met kinderlijke onrust van vlakbij in de hare. Zijn arm drukte op haar hals. Iets hards smolt weg in haar borst. Een weekheid dreef het vocht naar haar ogen. Zuchtend antwoordde zij :
,,Oach, jonge, da' wit ommes net zo goed as ikke......"
Hij schudde even haar schouder, trok de wenkbrauwen op, keek haar vragend aan.
Op mokkende toon ging zij voort :
,,Ge zie me-n-ommes nie meer stoan...... Ik kon net zo goed

een stoel of een toafel zijn...... Eén ge zèg niks...... A'g'erreges over te kloagen 'ed, zèg 'et dan......"
,,Moar, moeken, 'oe komde doar nou bij ?......"
,,Wad' is-t-er dan ?...... Ge wou me toch nie wijsmoaken a'ge gewoon doet ?"
Bart richtte zich op, strekte de rug en lachte.
,,Meschien 'edde gelijk," zei hij. ,,Moar ik voel m'n eigen ok nie gewoon."
,,Wad 'edde dan ?"
,,Wa'k 'em ?...... 'k 'Em een meske......"
Het was er uit. Hij begreep zelf niet, waarom het hem zoveel moeite gekost had, het zijn moeder te vertellen. Maar in alles wat dit meisje betrof, bond een onbegrijpelijke schroom zijn tong.
Koos dwong zich tot losse onverschilligheid. Spottend zei ze :
,,Is dad' alles ?...... Wel ! wel !...... Nou, 't is 't eeste nie één 't zal 't lesten ok wel nie zijn......"
,,Da' weet ik nog zo net nie, moeder...... Ik zijn da' gezwalk beu...... 't Woor tijd a'k es een eigen 'uis'ouwen op goan zette."
Het klonk luchtig, maar er was iets in zijn toon, dat haar bewees, hoe vast zijn besluit genomen was.
,,'k Zou moar een bietje pioano oandoen," zei ze, korzeliger dan haar bedoeling was. ,,'Angen 'ee gin 'oast...... Wie is da' meske ?"
,,Z'eet Neleke. Neleke d'Oas."
,,Een uit de stad ?"
,,Neeë...... van de kleermoaker van de Meule. Moar ze diend' in de stad bij den bùrregemeester."
,,O......"
,,Wa' doede nou lillik, moeder !...... Stoaget je nie oan ?...... Ge ken ze gin eens !"

Nu kon Koos zich niet meer bedwingen.
,,Wad' edde nou in eens te goan trouwe ?...... Ge zij zot !...... 'Edde 't nie goed 'ier ?...... Zal een aandere vrouw 'et je beter geve ?...... Wa' goad' in 't 'uwelijk zoeke ?...... Zùrg één arremoei...... G'ed een leven as een prins...... ge leef moar uit de kùrf zoonder zùrg...... Deinkt'a'ge dad' in je trouwdag ok zult kunne ?...... 'k Zou m'n eige nog moar es twee keere bedeinken eer a'k m'n oongeluk inliep...... Blefde gij moar as vrijgezel bij je moeder...... Ziede nie 'ad'al je getrouwde kammeroads sjeloers op je zijn ?......"
Bart werd niet boos. Hij lachte om de opgesomde bezwaren.
,,'t Is nou eenmoal de bestemming van een meins, 'ee, moeder ?...... Ge schel nou wel, moar g'egget in je tijd toch ok moar gedoan...... Eén a'ge Neleke ziet, smelt j'w 'art, da' weet ik zeker...... Za'k z'een Zoondag es meebrenge ?"
Wat hielp verzet ?...... Dan gooide zo'n stomme lummel de kont tegen de krib en alles werd nog veel erger...... Ze begreep de taal van die glanzende ogen maar al te goed.
,,Breng ze moar mee...... 'k Wil wel es zien wa'vor woondervis a'ge doar opg'oald 'ed."
Bart greep haar onverhoeds onder de armen, zwaaide haar rond, zette haar duizelend weer op de voeten, danste met haar door de kamer. Zij verzette zich. Toen hij haar losliet, streek ze met een boos gezicht het haar glad. Hij lachte luid, zei :
,,Kek nou wa'n gezicht van ouwe lappe !...... Ge meent er ommes toch niks van !...... A'ge ze gezien 'ed, zulde wel aanders piepe...... A'Bartjen iets 'emme wilt, kregt ie 'et ommes toch van moekes...... 'Ee, moeke ?"
Hij hield haar handen vast en dwong haar hem aan te kijken. Zijn kinderlijke intonatie ontroerde haar. Half lachend, half kwaad antwoordde zij :

„Doar rekende gij altij moar op, lilleken doerak...... Je leve lang 'edde moekes alles afgestroafd...... Moar doar komd' eens een ènd oan, or."
„Moar nou nog niet, 'ee, moeke ?...... Pas over 'oonderd joar......"
Haar hart beefde in scheurende pijn. Waarom deed hij nu ook nog als toen hij een kleine jongen was ?...... O, wat konden mannen wreed zijn !... Wat was een moeder voor een zoon ?... Eerst zoog hij de melk uit haar borsten, later het bloed uit haar hart...... Genadeloos...... Gedachteloos...... het hoorde zo...... Ze zeiden, dat ze liefhadden en ze vermoordden je...... Nu gaf hij haar, voor 't eerst na lange tijd, weer een kus...... Dat beteekende : verzet je maar niet meer...... buk je hoofd maar onder de bijl, ik heb 'er plezier in het af te kappen...... leg je hart maar onder mijn hiel, het is mijn goed recht er op te trappen...... Nee, m'n jongen, zo gaat dat met Koos Kar niet !...... Die vecht om je voor haarzelf te behouden, omdat je 't overal elders slechter zult hebben...... Ze geeft je niet af...... niet zolang ze nog slaan kan...... niet zolang ze nog adem heeft...... Nooit in haar leven heeft ze iets afgegeven, dat ze vast wou houden...... Zou ze dat dan doen met het liefste wat voor haar op de wereld leeft, het dierbaarste, het kostelijkste bezit van haar hart ?...... Nooit, m'n jongen, m'n lieve jongen, nooit...... liever sterft ze...... liever moordt ze...... voor jou......
Als Bart Zondags met het meisje komt, weet Koos Kar bij de eerste oogopslag : dit is de vijandin. Zelden heeft ze zo'n mooi meisje gezien. Ze is bijna even groot als Bart, slank en toch gevuld, met kleine, mooi gevormde handen. Ze is donker van haar, maar de ogen zijn blauw, met gouden puntjes in de iris. Haar voorhoofd is hoog, mooi gewelfd en zilverig blank. Haar hele ovale gezicht is zeer blank, en mat als een rijpe perzik

binnen de witte omkapping van de smetteloze plooimuts...... Maar het grootste gevaar ligt niet in haar schoonheid. Er is iets anders in dit meisje, dat Koos Kar de zekerheid geeft van een taaie strijd met een hardnekkige vijandin...... Ze heeft in de hoogste mate de kracht, die gelegen is in de specifiek vrouwelijke zwakheid. Zij zal in een conflict met Koos Kar altijd de onderliggende partij zijn, maar juist daardoor zal Bart met al zijn kracht aan haar kant staan, de slagen voor haar opvangen, haar verdedigen tegen alles en iedereen, onvermoeibaar... Deze soort vrouwen binden een man onherroepelijk, haar zwakheid trekt aan zijn kracht, haar weerloosheid dwingt zijn weerbaarheid altijd waakzaam te zijn en die waakzaamheid is zijn lust, haar lijdzaamheid zweept hem tot daden, haar zachte armen omstrengelen zijn leven in zoete gevangenschap en hij zal nooit pogen zich los te rukken, omdat die gevangenschap zijn geluk en zijn trots is. Haar stil naar hem opziende afhankelijkheid maakt hem tot een heerser, een beschermer, een koning in eigen leven. Een koning, die als een slaaf gebonden ligt aan de liefelijke zwakheid van een vrouw. Maar daar heeft hij geen weet van. Z'n waan verblindt hem tot een heersersdroom...... Bart zal tussen haar en dit meisje staan en het met zijn lichaam dekken. Hij zal tussen haar en alle kwaad staan en het van haar weghouden...... als hij kan. Koos Kar weet, dat het een moeilijke en taaie strijd zal zijn, als ze er niet in slaagt hem in de eerste slag te winnen...... Ze kent de mensen en hun drijfveren. Ze heeft een scherpe intuïtie en het leven heeft haar ontstellend veel geleerd. Een kaartlegster krijgt misschien meer te horen dan een biechtvader, want bij haar komen ze niet gebroken door schuldgevoel en bevend van behoefte aan vergiffenis, maar geharnast in hoogmoed, zwellend van alle begeerten, hongerig naar het leven, hijgend naar de

toekomst, die ze open willen breken om haar te kunnen beheersen door de tovermacht van weten en willen. Zij kent de geheimen van talloze huwelijken, ze heeft geleerd door de verschijnselen te zien naar de oorzaken, vele raadselen kunnen haar zwarte ogen ontcijferen en veel wat voor anderen gehuld blijft in de mist der onbegrijpelijkheid leest zij uit de enkele voorhanden gegevens als uit een open boek. Het leven heeft weinig geheimen voor Koos Kar. De mensen luisteren verschrikt, als zij, gebogen over de kaarten, met eentonige stem dingen aanroert, die zij zelf alleen menen te weten, nooit hebben durven uitspreken, tegenover zichzelven nauwelijks bekend. In bijgelovige vrees zien zij voor toverij aan, wat niet anders is dan in lange en zeldzame ervaring opgedane kennis van het leven der mensenziel. Koos Kar kan door de ogen der mensen in hun ziel kijken, door hun gezichten hun karakters raden en ligt niet ieders toekomst grotendeels bepaald door zijn karakter ?...... Nele de Haas' open gezicht heeft voor haar geen geheimen. Zij kent Bart door en door. Zij weet wat haar te wachten staat, als zij er niet in slaagt een wig te drijven tussen deze naar elkaar neigende levens......
Neleke is geschrokken van Koos Kar. Ook zij heeft de vijandin aangevoeld. Maar zij begrijpt het niet. Een hardheid is haar tegemoet gekomen uit de onverschillig vriendelijke woorden. De koolzwarte ogen hebben een dreiging naar haar uitgestuurd, een onheilsboodschap. Haar vrouwelijk instinct heeft gewaarschuwd : wees op je hoede ! Maar waarom ? Zij is toch niet gekomen met kwade bedoelingen ?...... Bart houdt van haar. Zij houdt van Bart. Zij is ook bereid Barts moeder lief te hebben. Waarom ontvangt deze haar als een vijandin ?...... Achter haar rustige woorden voelt zij valsheid, een verborgen opwinding. De beangstigende, koolzwarte ogen laten af en toe een priemen-

de blik los, die steekt als de angel van een wesp. Er is gevaar. Maar hoe dan en waarom ? Vindt de moeder haar geen geschikte vrouw voor haar zoon ? Te lelijk ? Te arm ?...... Zijn ze zo rijk in ,,De Landbouw" ?...... Ach neen, als zij er over nadenkt, weet zij, dat er iets anders is, waar zij niet achter kan komen...... De koffie smaakt bitter. De boterkoeken kleven tegen haar gehemelte. Het zoete borreltje brandt in haar keel. Zij is verlegen, kan niet uit haar woorden komen, kleurt en wordt weer bleek, voelt zich een onbeholpen gans, zou het liefst een deuntje huilen, het gezicht weggedrukt tegen de schouder van Bart...... Als zij eindelijk weggaan en zij op enkele meters van de deur zich half omwendt om naar het huis te kijken, treft haar onder het opgelichte gordijn uit een blik zo vol vernietigende haat, dat haar hart er koud van wordt en haar knieën beven. Het is maar een seconde. Het gordijn valt neer, maar de haat blijft steken en kwellen...... En daar naast de onopgeloste vraag : waarom ?......
Aan haar oor de stem van Bart :
,,Oe vonde moeders ?"
Rustig, vrolijk, met een halve lach.
Hoe kan hij dat zo vragen ? Heeft hij de afweer, de haat niet gevoeld ?......
Voor ze het weet heeft ze het al gezegd :
,,'k Zijn bang van d'r."
Bart kijkt haar van terzijde aan, verbaasd, begint dan hard te lachen.
,,Jou kleine zottin, wa'zumme nou 'emme ?...... Bang ?...... Ge zij nie goed boemel !...... Zo'n goei meins !"
Neen, zegt haar instinct...... dat is geen goed mens...... Maar dat kan ze niet tegen Bart zeggen...... het is zijn moeder......
,,Ze keek me zo zwart oan."

„Da's nog al glad ! Ze kan je moeielijk blaauw oankijke meet'er zwart'ooge. Ze was toch vriendelijk genog ?...... Z'ad nog al nie uitgepakt......"

Ja, ze was vriendelijk genoeg en ze had royaal uitgepakt...... Bart had niets gemerkt van haar ontsteltenis, niets van Koos Kars felle haat. Hij was vijf jaar ouder dan zij...... Maar hij was een man. Mannen hadden nooit erg in wat er tussen vrouwen voorviel.

Hij nam haar arm, drukte die tegen zich aan, lachte vergoelijkend.

„Ik begrijp 'et wel, or...... A'ge d'r nie oan gewend zijt, is moeder wa' zwart van opzicht, streng één wa' kùrt-af in d'r proate. Moar 't is een best meins. Z'ee veul tegeslag g'ad in der leve. D'r man vroeg verlore, overal alleen voor gestoan, drie kinders groot motte brengen één dan de wienkel d'r bij één d'arrebaarg...... A'ge'r oan deinkt, stoad'r versteld van...... zo'n klein wefken één dan zo veul kunne verzette...... Toen 'eed oons Driekoa 'em gekletst...... da' goad' een moeder ok nie in d'r kouwe kleere zitte...... Eén loater weer da' geval mee Rokus, da' was ok zo mooi nie......"

Hij praat door, verklaart, legt uit, vertelt van haar goedheid en toegevendheid, praat zich warm als een groot mens, dat een kind moed in spreekt, het van een dwaze angst wil bevrijden. Nele luistert. Ze wil het zo graag geloven, dat ze een verkeerde indruk gekregen heeft. Maar iets in haar weigert, waarschuwt voor de onverzoenlijkheid, die ze in de onheilspellende ogen gezien heeft. Toch wil ze Bart geen verdriet doen. Ze wil hem ook niet verliezen. Het lijkt haar of ze in korte weken aan hem vastgegroeid is. Nog nooit heeft iemand zo'n warmte in haar kunnen wakker roepen. Ze heeft het gevoel, dat zij zou moeten sterven, als ze hem verloor. Dus antwoordt ze zacht :

,,Meschien 'em ik abuis. Gij ken ze beter as ikke......"

,,Bel joat, meid ! Ge zulde's zien : over een tijdjen ouwde net zo veul van d'r as ikke...... A'ze 't op je stoan 'eet, kund' alles van d'r gedoan krijge......"

Thuis vraagt hij opgeruimd :

,,Nou, moeder, wa' zède van d'r ? Is 't gin beeldje ?"

Koos heeft zichzelf weer in de hand. Ze glimlacht, toegevend als tegen een dwaas kind.

,,Lillek is ze zeker nie, maanskèrels zijn 'ammoal net eender... Kinders...... Loat z'een mooi stukske spullegoed zien, één ze vroage nie, wa' ze d'r mee doen kunne......"

,,Wa' bedoelde doar mee ?"

,,Oach, Bart, da's toch gin vrouw vor jou...... D'r zit gin moed of troef in...... gin kracht...... een lief beksken, één dan 'edde 't g'ad...... Da's gin vrouw vor een 'uis'ouwe, gloof mij nou...... Ge kunt er tien betere krijge...... één die nog wa' meebrengen ok...... Want z'ee naturelijk gin luis om dood te doen......"

Bart staat verslagen naar haar te kijken. Hoe komt ze zo botweg aan zo'n vernietigend oordeel ? Geen moed of troef ?...... Neleke, die altijd lacht en zingt ?...... Geen vrouw voor een huishouden ?...... Nele, die alles doet in het huis van den burgemeester en waar Mevrouw de mond vol van heeft ?...... Tien betere ?...... Geen een op de hele wereld !...... En meebrengen hoeft ze niks...... Al krijgt hij haar in d'r hemd, dan is ie nog goed af......

Hij zegt haar dat alles, op afgebeten toon.

Zij lacht minachtend.

,,Ge zij verblind, jonge. 't Is te weinsen a'j'w oogen ope goan eer 'at te loat is...... Ze kan gin eens ordentelijk proate, zat doar moar t'akkelen één te zeevere......"

Ondanks haar zelfbeheersing schiet de haat even door haar

woorden en haar toon. Hij merkt het niet op in zijn ijver om het meisje te verdedigen.

,,Ze was wa' verlege, wad' overstuur...... Ze was een bietje bang van je gewoore...... Ge zult ze wel leere woardeere...... 't is al goed één lief wat er oan is, wezelijk...... Ik begrijp niet 'oe a'ge zo over d'r kunt deinke...... Iederendeen is meet er ingenome......"

,,De tijd zal 't leere...... Me zulle wel zien......"

Bart is ontevreden en ver van gelukkig. Hij had er vast op gerekend, dat de twee vrouwen, waarvan hij zoveel houdt, dadelijk goed op zouden schieten. Ze hielden toch ook van hem ?... En nu was de ene bang voor de andere, en de andere kon de ene niet uitstaan !...... Verdomme, wat maakten ze 't 'em lastig !...... Vrouwen hadden altijd iets op mekaar af te geven, verrekt als 't niet waar was...... Balorig dronk hij een paar borrels, bromde een half onverstaanbaar welterusten en ging naar bed...... 't Was een pestdag geworden, maar enfin, 't kwam wel in orde...... z'n moeder was een goed wijf en Neleke was een engel...... ze zouden mekaars hart wel veroveren...... daar hoefde hij niet bang voor te zijn......

Koos zat nog op en keek strak naar een punt in de ruimte, in grimmige gedachten verdiept. Ze was bang voor haar, dat bleke kakmamselleke !...... Nou !...... Ze had er reden voor...... Want Koos Kar zou niets verzuimen om dat huwelijk te verhinderen...... Ze was er van overtuigd, dat het niet gemakkelijk zou gaan, want 't scheen aardig diep te zitten bij Bart, en dat zoete bagijntje was totaal weg van hem...... Maar Koos Kar had een sterke wil en wat ze werkelijk wou, was haar altijd gelukt...... Ze zou hier al de kracht van haar harde wil op samentrekken...... Ze zou dat ding zo bang maken, dat ze niet eens meer aan trouwen durfde denken...... En Bart kreeg

ze ook wel om...... Hij zou gauw genoeg begrijpen, dat z'n heil hier lag en nergens anders...... Moeke alleen kon hem gelukkig maken, hem aan alles helpen wat hij nodig had...... Ze gaf hem niet af, haar heerlijke Bart Verhagen...... Hij was van haar...... wee degene, die de handen naar hem uitstak...... Eenmaal had de dood hem van haar weggenomen...... tegen de dood kon niemand op...... Maar zij had het leven gedwongen hem haar terug te geven...... nu gaf ze hem niet meer af, aan niemand...... Wat dacht zo'n jong ding, dat Koos Kar de buit van een heel leven, een smartelijk en moeilijk leven, zonder verzet af zou geven ?...... Zo'n kieken, dat pas kwam kijken... ...Ze zou het haar wel leren......

Dan dacht zij aan haar eerste indruk : een gevaarlijke vijandin...... Haar zwakheid zou Bart tot haar bondgenoot kunnen maken tegen zijn moeder...... Dan zou het een bittere strijd worden : zij zou zich tegen beiden moeten keren om hem terug te winnen...... Maar triomferen zou ze. Het was niet denkbaar, dat zij in deze strijd het onderspit zou moeten delven. Ze kende het leven beter dan deze twee jonge mensen...... Ze wist hoe je gif in een ziel kon druppelen en hoe vatbaar mensen waren voor een invloed, die niet afliet, een twijfel, die bleef vloeien, die sleep en knaagde als een trage rivier aan zijn oevers......

Zij vocht.

Zij vocht met alle middelen ; met het open geweld van woedeuitbarstingen en schennende woorden ; met krijgslisten en gefleem, toespelingen en wederzijdse stokerij. Zij forceerde een breuk en verzoende zich weer. Ze was lief en vriendelijk voor Nele, gaf haar geschenken, zocht haar vertrouwen, waarschuwde haar moederlijk voor de mannen, vertelde van de wilde grootvader, waarop Bart zo sprekend leek en die met vrou-

wenharten gespeeld had als een wrede, onnadenkende jongen met meikevers ; fluisterde van haar vrees, dat Bart hetzelfde bedorven bloed had, noemde de meisjes, waarmee hij verkeerd had en die hij luchtig weer had verlaten zonder zich om haar tranen en verdriet te bekommeren, hij leek nu gekalmeerd, maar zo'n aard sleet niet, dat kwam terug...... arme vrouw, die met zo een trouwde...... Nele luisterde, beefde, huilde wanhopig, als ze alleen was, bleef zwijgzaam bij Bart, tot ze op een driftige vraag van hem uitbarstte, hem alles vertelde, het gepraat van zijn moeder, haar dodelijke angst voor de toekomst. Innerlijk razend kalmeerde hij haar, lachte haar uit om haar dwaze vrees...... hij had het een en ander achter zich, natuurlijk, welke vent van zijn leeftijd had dat niet ?...... Maar nou had hij haar gevonden, keek naar geen ander meer om, dacht er niet aan...... Vertrouwde zij hem niet ?...... Natuurlijk vertrouwde zij hem...... Maar het was zo vreselijk, die dingen te moeten aanhoren, het maakte je zo moe, zo angstig, zo verdrietig...... Waarom vertelde zij haar dat, zij, z'n eigen moeder ?...... Alleen om haar bedroefd te maken, om haar een tegenzin te geven, om haar van hem af te halen...... Zijn moeder haatte haar, ze voelde het aan alles...... ze was jaloers op ieder ogenblik, dat ze samen waren......

Bart maakte zijn moeder een scène. Zij blafte terug. Over die klappaai, die overbriefde, wat ze in een vertrouwelijke bui gezegd had, maar er niet bij vertelde, wat ze er zelf aan had toegevoegd. Haar glinsterende ogen sproeiden haat, hij werd er bijna bang van, maar hij schreeuwde en vloekte er tegen in, het huis daverde van het geweld...... Ten slotte huilde zij, een vloed van tranen, die hem verschrikte, hij had haar nooit zien huilen. Snikkend hield ze hem voor :

,,Nou ziede wat er van komt !...... M'n 'arren 'et zo goed

soame...... 'Emmen ooit kwestie g'ad ?...... Die meid zet je tege me-n-op...... Ge zijget leste wa'k in de wèreld 'em één nou motte me zo tege mekoare stoan !......"

Als een hoopje ellende zat ze in haar stoel tegen de tafel gezakt, niet meer zijn sterke, flinke, bedrijvige moeder, een machteloos, gemarteld klein wijfje, jammerend van trillend verdriet en zenuwen. Er kwam een brok in zijn keel. Hij stond bij haar, legde een hand op haar schouder ; moeilijk zei hij :

,,Allee, moeder...... toe nou......"

Zij leunde tegen hem aan, klemde zich aan zijn arm vast, hief haar betraand gezicht naar hem omhoog :

,,Geef 'et op, Bart...... loat er loope...... ge wit nie wa'ge me-n-oan doet......"

Haar gezicht leek vervallen, vermagerd. Groeven tekenden zich af van haar neusvleugels naar de mondhoeken. Haar lippen waren blauwig. Rimpels lijnden over haar voorhoofd.

,,Da' kunde me niet vroage, moeder......"

,,Je moeder vroag 'et je...... Moak 'et af...... 't is nie goed...... ge zuld' oons alle drie oongelukkig moake......"

Zijn hart brak bij het zien van haar rampzalig gezicht.

Hij rukte zich los en liep naar buiten.

God, wat was hij moe...... Hoe anders had hij het zich allemaal voorgesteld !...... Hij had gedacht, dat hij zo de hemel zou binnenzweven en hij was midden in de hel terecht gekomen. Aan weerskanten een jammerende vrouw, die aan hem trok, Ieder een kant uit...... waarom konden ze zich niet rustig houden ?...... Wie was de oorzaak ?...... Ze gaven elkaar de schuld... Dat verdomde geklets...... die jaloezie...... het verpestte je leven, je had geen gerust uur meer......

Hij schreef het af.

Het gelukkige, vredige gezicht van zijn moeder boezemde hem

afkeer in...... Zij had haar zin, liep weer neuriënd door het huis...... Bart was diep rampzalig. Zijn hart voelde als een beurse peer...... Hij stelde zich Neleke voor. Hij zag haar zitten op haar kamertje...... hij kon haar snikken horen...... Lieve God, wat was het leven moeilijk...... Na veertien dagen kwam hij tot de slotsom, dat hij Neleke niet missen wou, niet buiten haar kon. Hij zocht haar op. Ze viel hem huilend om de hals. Hij vergoot ook een paar tranen. Toen lachten ze tegen elkaar. De wolken waren weggewaaid, de zon scheen volop.

Koos Kar voelde al het bloed naar haar hart trekken, toen Bart haar met een strak gezicht vertelde, dat hij het weer aangemaakt had, omdat hij het zonder Nele niet uithield. Ze zei niets, keek langs hem heen. Een ogenblik werd hij bang van de woede en de wanhoop in haar ogen...... de blik van een gek, die op het punt stond in razernij los te breken.

Als verdoofd door de slag liep Koos Kar door het huis.

Verloren...... Ze had het toch verloren......

Die meid met haar lijdzaam gezicht had haar verslagen...... Ze had het wel goed gezien die eerste dag...... een gevaarlijke vijandin......

Bart liep fluitend rond...... Hij durfde fluiten...... Hij kon vrolijk en gelukkig zijn terwijl z'n moeder kromp van pijn, heel haar lijf zeer deed en zij niet meer wist waarvoor zij eigenlijk op de wereld was.

's Nachts lag zij wakker en luisterde in het donker. Zij hoorde hem zacht snurken in de kleine kamer, waar hij sliep. Dan gooide hij zich om en het werd stil...... Hij had geen last van slapeloosheid...... Hij had liggen woelen, toen die miserabele verkering uit was...... En toen had zij zich op dons gevoeld en was glimlachend ingeslapen... Ze waren vijanden geworden... Zij leefden als vreemden met tegengestelde belangen...... Als

de een blij was, moest de ander verdriet hebben...... Als de een gelukkig was, voelde de ander zich rampzalig...... Hij was jong, hij wou het geluk met al de onstuimigheid van zijn gistend bloed, en hij zag het geluk in dat wicht met haar blanke vel...... Zij moest hem afstaan...... en ze kon niet...... Ze kon het niet...... Ze moest voor hem vechten...... Ach...... kon ze die meid maar uit de weg krijgen...... Zwarte gedachten dwaalden langs de grenzen van haar bewustzijn...... Er kon een ongeluk gebeuren...... Ze kon iets drinken en dood neervallen...... Er waren sappen uit planten, die overal groeiden, en die feilloos deden sterven...... Maar iemand moest ze mengen en wie ze mengde zou weggehaald worden, bij Bart vandaan... Het was alles nutteloos......

Het was alles nutteloos.

Waarom ?...... Waarom dan ?

Zwarter woelden de gedachten, drongen roekelozer...... Zij wist wel waarom...... Bart hield van haar, maar van Nele hield hij anders...... Koud van ontzetting voelde zij de gedachte aankruipen, dat zij verzuimd had, Bart op die manier van haar te laten houden...... Ze was toch ook een vrouw...... Ze was jong gebleven, haar vlees vast, haar huid glad...... Nog kwam er gloed in mannenogen, die haar taxerend opnamen...... Moeder en zoon ?...... Daar mocht je niet eens aan denken...... dat was zo diep en zwart van gruwelijke zonde...... daar gilde de duivel zijn schrilste lach bij...... En waarom ?...... Kwam het in de natuur niet alle dagen voor ?...... Huiverend kroop zij dieper onder de dekens. Het waren schennende gedachten, waarvoor je zou worden uitgebannen onder de mensen...... Ineens schoot de zekerheid in haar hoog, dat dit niet de eerste maal was, dat ze zo aan Bart dacht...... Het was geen moederlijk gevoel geweest, dat haar doorstraalde, als hij haar vast

greep, met haar ravotte, haar rondzwaaide met de handen om haar borst...... geen moederlijke ontroering, als ze op zijn arm zat en haar armen om zijn hals hield, de wang tegen zijn haar...... neen, zo liefelijk als het anderen moest lijken, was dat niet geweest...... Ze wist het, ze bekende het zichzelf in de diepst verborgen heimelijkheid van haar gevoel...... het was ook zo natuurlijk...... want hij wàs niet alleen haar zoon...... ze kòn niet alleen aan hem denken als aan haar zoon...... hij was voortgekomen uit haar wanhopigste verlangen, en uit het kind was de man opgegroeid, waarnaar haar hart smachtte, de minnaar van haar jeugd, de afgod, die haar ziel vervuld had van zijn zaligmakende aanwezigheid en er niet meer uit weg te branden was...... In troebele gedachtenassociaties hadden de beelden zich vermengd, in zwoele gevoelsverwarringen waren de gewaarwordingen dooreengelopen, in verlammende dromen had een gestalte zich over haar gebogen, wiens gelaat zij niet had durven aanschouwen...... Nooit hadden deze dingen het gewaagd helder tot haar bewustzijn door te dringen...... Nu stonden ze voor haar en vroegen rekenschap : heb de moed, wees oprecht, aanvaard ons, wij zijn de diepste waarheid van je leven......

Het was vreselijk......

Ontzetting perste het zweet uit haar hoofdhuid......

Het kon niet zijn. Het mocht niet. Het was tegen alles...... Behalve tegen haar eigen hart, haar wilde, hardnekkige, oproerige natuur.

Toch wou ze er niet aan denken in de ontstellende beelden, waar de fantasie naar grijpen wilde.

Maar zij dacht er toch aan in de vernietigende woede, waarmee zij de voorstellingen uiteensloeg van Bart, stoeiend met Nele, levend als man en vrouw met Nele. Ze kon het niet verdragen.

Het dreigde haar krankzinnig te maken...... Zij moest dit huwelijk verhinderen......
Zij kon het niet verhinderen. De ijzeren kracht van haar boosaardige wil faalde tegenover de gloed en de onweerstaanbare drang van de liefde der jonge mensen. Het leven in huis werd een hel. Tot Bart razend uitbarstte en schreeuwde, dat hij een kosthuis in de stad ging zoeken en nooit meer een voet over deze vervloekte drempel zette. Koos Kar werd klein en smeekte, beloofde en berustte.
De datum van het huwelijk werd vastgesteld.
Koos sprak er over, hoe gezellig het in huis zou worden, als ze samen bij haar inwoonden. Nele verbleekte. 's Avonds vertelde Bart, dat zij besloten hadden apart te gaan wonen. Koos voer uit:
,,Woar is da' goed vor ?...... Geld weggooie vor niks !"
,,Neleke dùrf 'et nie oan. Z'ee gelijk...... doar zou niks van kommen as ruzie één dol."
,,Da' sprikt...... Nelen 'eed altij gelijk...... A'ge moar wit, da'k je niks mee kan geve... Rokus is mee al de cènte goan strijke... Ge kregd' een bed één 't 'uisroad uit de zijkoamer één ge zie moar a'ge 't rooit."
,,Me-n-emmen een spoarpotje. Me kloaren 'et wel...... 'k 'Em een 'ùsken op 't oog oan den Achterweg......"
,,Ge doe moar...... Ge loat je moeder moar in de steek...... Z'eed 'eel d'r leve vor j'w opg'offerd, nou loate ze moar alleen verrekke...... Doar brengde kinders vor groot......"
,,Brom nou zo nie, moeder...... ge meent er toch niks van...... Ge gun je Bartje toch z'n geluk wel ?......"
,,'Oor nou zo'n snotpiek...... Da' proat van geluk...... den trouwdag !...... Ge wit nie wa g'opgift, jonge...... Afijn, da's wèrelds loop...... Me motten 'ammoal mee schoai één schaande wijs woore...... Eén dan is 't net te loat."

Bart lachte op zijn onbezorgde manier.
„Da' zal wel schikke...... Loat oons moar betije......"
Het was een vrolijke bruiloft, die gevierd werd in „De Landbouw". Neles ouders, broers en zusters, Barts beste vrienden met hun vrouwen of meisjes. Er werd feestelijk gegeten, de dampende schotels werden met gejuich begroet, het bier schuimde uit de kruiken, dan kwam de wijn, die ze niet lekker vonden, maar met hemelse gezichten dronken, omdat hij duur was en zeldzaam en bij grote feesten hoorde. Ten slotte gingen de tafels aan de kant, er werd voorgedragen, er werd gegierd om de gekruide toasten, er was muziek, er werd gedanst en gesprongen. Koos Kar zat er bij met een ondoorgrondelijk gezicht. Af en toe lachte zij mee, praatte opgewekt met die en gene, zorgde, dat de glazen niet leeg bleven staan. Dan zat ze weer zwijgend te kijken, met saamgenepen lippen en donkere blik...... Men begreep haar stemming : de laatste zoon, die het huis uitging...... Een ouder gunde zijn kind het geluk natuurlijk, maar het was altijd een pijnlijk ogenblik, als je ze af moest geven...... Niemand had er enig vermoeden van wat zij leed......
Toen het bruidspaar naar de nieuwe woning gebracht was, en het gezang van de laatste feestgangers in de nacht verklonken, zat Koos Kar alleen in de grote gelagkamer tussen de resten van de bruiloft, de kleurige snippers van het strooisel, de verlepte bloemen in de papieren slingers, de lege flessen en glazen, de grijze slierten verwazende tabakswalm in het lamplicht. Het rook naar stof en zweet...... Het rook naar dingen, die voorbij waren, onherroepelijk voorbij...... Er hing een kerkhoflucht...... Dit was het kerkhof van alles, wat haar leven glans en waarde gegeven had...... Nu was alles voorbij...... voor goed voorbij...... Bart was getrouwd...... hij had een vrouw...... hij

was met zijn vrouw naar zijn huis gegaan...... op dit ogenblik lagen zij samen in bed, de haastig afgegooide kleren door elkaar gevallen op de vloer ervoor...... ze lagen in innigste omhelzing, gingen samen op naar de hoogste lust...... Zij wist wat die zijn kon met Bart Verhagen...... Ze bracht de hand naar de keel om de grote schreeuw te bedwingen, die de nacht verscheurd zou hebben en heel de wereld in schrik gewekt......
Driftig stond zij op, liep gejaagd heen en weer, bleef staan voor de spiegel, die tegen de schoorsteen hing.

Een vreemd gezicht keek haar aan......

Was zij dat ?......

Een bruin, vervallen, verlept, wanhopig gezicht...... Rimpels tekenden het voorhoofd, kraaienpoten liepen van de ooghoeken naar de slapen...... De wenkbrauwbogen staken benig vooruit, de somber gloeiende ogen lagen er diep onder in hun kassen gezonken als kwade dieren in hun holen. Zakkerig plooide de huid, grauw en opgeblazen, onder de ogen.

Het vlees van de wangen verslapt, het vel van de hals aan 't vergrauwen......

Zij trok de lippen van de tanden weg...... het gebit was nog gaaf, maar het werd gelig, de tanden langer, het tandvlees, blauwig, trok langs de wortels op...... spoedig zouden ze gaan uitvallen......Het dons op de bovenlip was hard geworden, er glommen dikke, kromme stoppels bij de mondhoeken, een pikant moedervlekje op de kin was nu een wrat met drie stekelige haren er op. De rechtervleugel van de scherp uitstekende, neerkrommende neus droeg ook zo'n peperkoren......

Dat was zij dus......

Een vermoeide, snel verouderende, afgeleefde vrouw...... Het spook van wat zij eenmaal was...... Hoe het verdriet je kon wegknagen...... Anderhalf jaar geleden, toen Barts verkering

met die meid begon, was zij nog jong geweest, vol vuur en drift, met een fris gezicht, zonder een rimpel. De wanhoop, de machteloze woede om de naderende nederlaag hadden haar stuk gevreten, de ouderdom vliegensvlug nader gebracht......
Zij grijnsde grimmig tegen het vervallen gezicht in de spiegel......
Je hebt verloren, Koos Kar...... je bent verslagen door een jong, blank gezichtje met een perzikachtige huid, door een jonge vrouw, honderdmaal zwakker dan jij, en die jou door haar zwakheid overwon, zoals je voorzien had...... Je hebt met je staalharde wil bergen verzet, mensen geregeerd, in je verbeelding de dood overwonnen en het leven bedwongen...... als de grootste tovenares heb je de gestorven geliefde doen heropstaan en je gekoesterd in zijn warmte, die uit je eigen bloed was voortgekomen...... Maar je hebt een fatale fout begaan...... Je had een minnaar en je hebt verzuimd zijn minnares te worden, omdat hij je zoon was...... Toch wist je in het verborgen binnenste van je hart, dat hij je minnaar was, niet je zoon...... Je had hem niet opgeroepen om je zoon te zijn, doch je minnaar...... Bart Verhagen, de grote roekeloze, die God noch gebod, noch wet kende, die geroepen had naar jouw wilde, sterke natuur, met wie je een geworden was, onverbrekelijk en voor altijd...... geen God, geen gebod, geen wet erkennend dan alleen de wet van jezelf...... Je hebt de wet van de wereld en de mensen erkend...... Waarom ?...... Wat gaan jou de mensen aan, de erbarmelijke schijnheiligen, stinkend van alle zonden in de verborgenheid van hun bedorven, misvormde, gekreukte zielen, hunkerend naar de duistere lusten van al het verbodene, omdat ze in hun diepste wezen ook maar één wet erkennen : gelukkig zijn, genieten, zich teugelloos uitleven, opbranden als een laaiende fakkel...... Je hebt alles

gedurfd. alleen dat ene niet...... en dat is je noodlottig geworden...... Beken het maar...... je hebt het vaak begeerd...... je hebt het altijd begeerd...... je hebt niet anders begeerd...... maar je liet je remmen door de huichelachtige wet van de wereld...... Je hebt geworsteld met je bloed...... Je hebt maar eenmaal aan de drang toegegeven, toen herinnering je zwak gemaakt had...... Daarna heb je je zuiver gehouden, je hebt je lichaam gespaard, bewaard...... je honger bedwongen...... Waarvoor ?...... Omdat je niet zondigen wou ?...... En je kent het begrip zonde niet eens, het spreekt niet tot je ziel, je geweten...... Toch heb je niet willen zondigen, hoe de zinnen ook opspeelden...... Je hebt je bewaard...... Voor wien ?...... Voor den man, die nu in bed ligt bij Nele de Haas en met haar zijn eerste huwelijksnacht viert...... Beken het maar...... Daarvoor......

Nee...... ze wil die gedachten nu toch niet toestaan haar verder te ontredderen...... Dat was het niet, dat schandelijke is het niet geweest, waarvoor zij Bart bij zich wilde houden ten koste van alles...... Zij wilde hem alleen alles geven, een goed leven, onbezorgd, rijk en vol, het geluk ook...... Nu is hij het geluk gaan zoeken bij een ander, en daaraan zal Koos Kar te gronde gaan...... En als nu het geluk voor hem bestaat in wat die andere hem geeft, waarom heeft zij hem dan óók dit niet mogen geven ?...... Nee, nee...... niet weer terugkomen...... niet weer treiteren, zwarte gedachten...... Je wordt oud, Koos Kar, je durft tegenover je zelf de waarheid niet meer erkennen...... Nee...... ze wil niet...... het geeft toch niets meer...... het is allang te laat......

Zij steekt een kaars aan, dooft de lampen en sleept zich naar bed...... Naar haar eenzaam bed in het vereenzaamd huis. De nacht ligt zij wakker en staat hellesmarten uit...... Zij luistert

in het donker. Daar zijn de bekende geluiden...... de wind door de bomen, het ruisen van het oeverriet aan de Kreek...... het bescheiden gekluk van het water onder de vlonder...... Maar ook andere geluiden, een zacht gelach, gefluister, een onderdrukte kreet, een lange, kermende zucht......

Het is onmogelijk, ze kàn het niet horen, en toch hoort ze het, als was het hier in de bedstee...... Ze is bang, dat ze krankzinnig zal worden...... Dit is hartverscheurend...... Ze had nooit gedacht, dat een mens zo veel pijn kon verdragen...... Waarom stierf ze nu niet ?...... Nee...... nee, nee !...... ze wil niet sterven...... nog niet...... Ze heeft nog wat te doen...... Er moet nog een rekening vereffend worden...... Zo laat zij niet met zich spelen...... dit lijden moet betaald worden met lijden...... Een liefde is haar afgenomen...... zij laat de haat ervoor in de plaats treden...... Zij voelt zich tot barstens toe vol lopen met haat...... Giftige, naar daden snakkende haat. Ze haat alles en iedereen...... Ze wil alles en iedereen kwaad doen...... Allereerst Nele...... Niemand is onkwetsbaar. Niemand is onsterfelijk...... Als God nu eens gaf, dat Nele stierf...... als de duivel haar de keel eens af wou nijpen...... dan zou Bart bij haar terugkomen...... bedroefd en veranderd, maar toch Bart...... Weer in haar huis...... om haar heen, door haar verzorgd......

Een bittere glimlach geknepen in haar mondhoeken, doet ze de ogen dicht...... Maar ze slaapt niet...... Heel deze huwelijksnacht slaapt ze niet...... Als de morgen achter de glazen bloost, staat ze moeilijk op, als gebroken door overmatige arbeid...... Kreunend steekt ze de kachel aan en zet koffie...... Ze snijdt brood...... te veel brood...... Alleen zit ze aan de tafel, voor het eerst alleen, zonder Bart...... die is haar afgestolen......

Peinzend blaast ze in haar koffie...... de boterham smaakt als turf...... Een traan glijdt plots langs haar neus, een brandend

spoor achterlatend...... Zij wrijft hem weg met een bevende vinger...... Ook dit wurgende ogenblik zal betaald moeten worden...... Zij voelt haar hart zwaar in haar borst liggen. Zwaar, koud en hard. Als een steen. Onvermurwbaar......

De menschen vonden, dat Koos Kar erg veranderd was na het huwelijk van Bart. Ze trok het zich zeker erg aan. Ze had nu alleen aanspraak aan haar meid, en die ging 's avonds naar huis, want voor dag en nacht wou Koos er geen hebben. Ze was zwijgzamer en stug geworden. In de winkel liet ze de vrouwen kwebbelen, bekeek ze met een spotachtig lachje, als ze kwaad spraken van anderen, tot ze plots moesten denken aan eigen feilen, die haar uit het ironische bruine gezicht leken aan te staren...... op een of andere geheimzinnige wijze scheen die vermaledijde Koos Kar alles van je te weten...... Met een gevoel van onbehagelijkheid stamelden ze nog wat verwarde woorden, zwegen dan, namen de boodschappen in haar schort en gingen heen. Ze werd magerder, verzorgde zich niet meer zo goed, de zwarte haren slordig weggestopt onder de haakmuts, die ze vroeger alleen 's nachts droeg. De jukbeenderen staken uit onder de ogen, die diep uit hun kassen vinnig loerden. Haar kromme neus sprong als een snavel naar voren, de punt hing ver naar de mond. Haar kleine, eertijds mollige handen werden knokig, met gerimpeld vel over de kneukels. Het leken lelijke diertjes, spinachtig en beangstigend bewegelijk, als ze in razend tempo met een stukje krijt de rekening opmaakten op een zwart plankje, streepjes, een v voor een stuiver, een x voor een dubbeltje, een kruisje voor een kwartje en nulletjes voor de guldens. Het krijtje danste over het plankje, het was in een ogenblik gebeurd, de hieroglyphen verschenen

als bij toverslag en de rekening klopte altijd op een halve cent nauwkeurig...... het was griezelig om er naar te kijken nu de snelle hand een klauw leek...... In deze dagen sprak voor het eerst een slonzig wijf, dat beweerd had meer op haar rekening te krijgen dan zij had ontvangen, en door Koos aan de arm de deur was uitgezet met de mededeling, dat ze er nooit meer in kwam, van :

,,Die 'eks van de Riet'oek"......

Het werd in de loop der volgende jaren haar bijnaam : de heks van de Riethoek.

In de herberg was zij minder gezellig en voor allen zorgend. Het werd er rommeliger, de biljart grijs van stof en krijt, biljetten van al lang voorbije koopdagen gekreukeld of half afgescheurd aan de muur, de spiegel bestippeld met vliegenscheten, de vloer dagen lang niet geschrobd, het zand vuil gelopen en niet ververst...... De meid liet de boel in de lap hangen nu Koos' aandacht verslapt was. Tot ze eensklaps opstoof, de vuile slons de huid vol schold en haar opjoeg tot een algemene schoonmaak, die de gelagkamer zijn gewone properheid hergaf. Maar spoedig lette zij er weer minder op en zoetjesaan herbegon de verwaarlozing. Koos Kar zat meest met de vaste klanten te kruisjassen of te pandoeren ; zij speelde scherp, geen kaart ontging haar en de mannen verdachten haar ervan, dat zij knoeide met de kaarten : zij won bijna altijd, maar zij konden haar nooit op ongeoorloofde kunstjes betrappen.

Bart kwam bijna dagelijks even binnenlopen, vaak met Nele. Zij waren wel een beetje bespottelijk verliefd op elkaar, vonden de klanten, maar allà, dat jong getrouwde goed wist nog niet anders...... het zou wel beteren, als er eerst maar eens een paar kleintjes waren en het eerste strovuur uitgebrand. De verhouding met Koos was draaglijk. Zij dwong zich tot een vrien-

delijkheid, die wel nooit tot hartelijkheid werd, maar toch geen ruimte liet voor vermoedens van een gespannen toestand. Ze was bang, dat ze Bart de deur uit zou drijven, als ze Nele niet goed ontving en speelde haar comedie met de onbluschbare haat in het hart. Als Bart alleen kwam, schoot er een blijder glans in haar ogen. Zij vertroetelde hem, stopte hem lekkere dingen toe, verlokte hem tot een partij biljart of een spelletje kaart, probeerde hem zo lang mogelijk vast te houden, blij met elk uur van de illusie, dat hij nog bij haar in huis was. Als ze kon, voerde ze hem te veel borrels. Ze wist, dat hij er niet goed tegen kon, korzelig en twistziek werd om kleinigheden, en hoopte, dat Nele thuis last met hem zou krijgen. Iedere dag wenste zij de schoondochter alle denkbaar onheil, maar zij verborg haar nijd onder een mom van gepaste voorkomendheid.

Toen de maanden verstreken en er zich maar geen kind kwam aanmelden, begon een stille vreugde in haar te woelen. Een kinderloos huwelijk ?...... Dat was zeker niets voor Bart, die dol op kinderen was en al over zijn eerste zoon gesproken had, die naar zijn vader moest heten, en zijn eerste dochter zou hij Koos noemen. Zoetjes begon zij het vuurtje te stoken, informeerde vriendelijk of het nog niet zo ver was en op het ontkennend antwoord, deed zij meewarig en bezorgd.

,,Ge mekeer toch niks, Nele ?"

,,Nie da'k weet, moeder...... Wa' zou ik nou mekeere ?"

,,Da' witte nooit...... 'Oe lang is 't nou al ?...... Zeuve...... acht moande ?...... da's toch vremd......"

,,Oh, 't zal wel kommen, or !" zei Bart, gemaakt luchtig. ,,Me-n-emme de tijd...... kumme nog wa' langer van oonze vrij'eid geniete, wa' gij, Nele, meid ?"

Hij zag haar zenuwachtig op de lippen bijten. Hij sloeg de arm

om haar schouder. Juist zoals hij vroeger bij zijn moeder deed......

,,'A't een joar is, zou ik toch maar es noar den dokter goan," ried Koos vriendelijk.

Nele keek geschrokken op.

,,Den dokter ?"

,,Beljoat, meid, meschien zit er iets verkeerd...... Meschien kant ie je meteen zègen of a'ge gin kinders kunt krijge......"

De jonge vrouw schokte in Barts arm.

,,Zèg, edde gin plezaantere bodschap ?"

Hij lachte, maar zijn wenkbrauwen fronsten zich in opkomende kwaadheid.

,,'t Kan oan jou ok lège naturelijk," antwoordde Koos met zuinig geknepen mond.

Het deed haar zelf pijn de mogelijkheid van deze blaam op haar zoon te leggen. Maar ze kon hun deze gedachte ook nog wel inblazen. Hoe meer innerlijke onzekerheid, hoe beter haar kansen. Bart schaterde luider, maar zijn lach had een valse bijklank.

,,Nou, a't nie gaauw lukt, za'k er den buurman es bij roepe," spotte hij ruw. ,,Die 'eet er al acht één 't negenden is oonderweg...... A't dan nog nie goat, lèg 'et oan jou, Nele."

,,'Ouw toch je moond, lillekerd, schoamde j'w eige nie ?"

Nele zag rood tot achter haar oren.

Koos lachte met Bart mee.

,,'t Is altij' te prebeere," oordeelde zij plagend. "Eén Flip Bosters wit er weg mee !"

Zij had een heimelijk vermaak in de schennende en voor Nele beledigende voorstelling en zou er graag nog wat op doorgegaan zijn. Maar Bart zag, dat Nele op het punt stond in tranen uit te barsten, en zei :

,,Allee, moeder, scheinkt de vrouw es een glaske beziejenever in vor de bibberoasie......"
En in Neles oor fluisterde hij :
,,Trekt er j'w eige toch niks van oan, zottin...... Van oavend lèg ik den eeste steen nog, doar kunde stoat op moake !"
Zij gaf hem een duw tegen zijn schouder, kleurde nog dieper en fluisterde terug :
,,Zwijg toch, oapekop, motte de meinsen 'et 'oore ?"
Hij keek haar lachend aan. Wat was ze toch een engel. Zoo kuis als een bagijntje en voor hem vuur en vlam.
Toch bleef er in beiden een onrust, en toen de zwangerschap maand na maand uitbleef, werden zij prikkelbaar. Koos Kar bemerkte het, stookte het vuurtje met voorzichtige moederlijke raadgevingen aan, speurde de onenigheid en de botsingen in de lucht en hield de onrust listig gaande. Op een winteravond kwam Bart met een verstoord gezicht binnenlopen, dronk zonder iets te zeggen twee borrels achter elkaar, speelde een partij biljart en bleef treuzelen en drinken, tot de laatste klant weg was.
Hij trommelde met de vingers een nijdige mars op de tafel, toen zijn moeder bij hem kwam zitten.
,,Wa' doet erop, Bart, motte nie noar 'uis ?"
,,Dad'eet de tijd......"
Hij trommelde verwoeder.
,,Wilde nog een borrel ?"
,,Wel joa, da' verzet de zinne."
Zij bracht hem een grote bel jenever.
,,Woorde g'ad, zeker ?"
,,Oach, die wijve !...... A-t-die 'et op d'r 'eupe krijge......"
Koos glimlachte.
,,Joa, jonge, 't kan alle doage gin rozegeur één moaneschijn

zijn...... 'k 'Em je genog gewoarschouwd...... moar ge wouw nie 'oore......"
Hij keek haar kwaad aan, dronk van zijn borrel, antwoordde niet.
,,Wad' is de kwestie ?"
,,Oach, z'eed 'een novene g'ouwen om een kind te krijgen één nou is 't weer niks...... Eén nou lèg ze te jaanken één te zeevere...... Ik kan d'r toch, nondesakkerju, ok niks oan doen ?...... Vor mijn is 't ok zo leutig nie, verdomme !"
Koos zat met half dichtgeknepen ogen naar hem te kijken. Hij sloeg met de vuist op tafel, haalde een sigaar uit zijn zak en beet er nijdig de punt af. Rustig zei ze :
,,Jullie, jonggetrouwde kèrels, wete nie 'oe ge mee een vrouw om mot sprienge. 't Woord 'oog tijd a'ge's loat zien wa'ge wèerd zijt...... eer a'ge d'r eemoal oonder zit."
Hij hief het hoofd op. Een lichte dronkenschap troebelde door zijn ogen. Met voldoening zag ze, dat hij in de juiste toestand was om beïnvloed te worden.
,,'Oe d'r oonder ?" vroeg hij agressief. ,,Ge deinkt toch zeker niet a'k bij Nelen oonder de petoffel zit ?"
,,Meschien nog nie," antwoordde ze met een toegefelijk, medelijdend glimlachje, ,,moar veul schil 'et nie, jonge...... 'k Wil gin kwoad van Nele zège, god bewoar me, 't is een proont wijf één g'ar et slechter kunne treffe...... Moar wij, vrouwe, zijn ammoal net eender...... me willen oons zin deur drijve...... mee mooie woore, mee geweld, me zoanike, mee fleeme...... moar de man mot er oonder deur...... Eén a-t-ie d'r oonderdeur gòat, is 't ok wer nie goed, want a't er op oan komt, wille me toch den boas voele...... Daarom zùrgd' een vènt, die een goei één een grust leve bij z'n wijf wilt 'emmen a-t-ie den boas blèft...... Jonge vrouwe zijn net as jonge père...... ze motte getemd woo-

ren één doar mot de zweep oan te pas kommen a't noodig is... Ge zij te week tege Nelekes...... doar komd' op den duur niks goeds van...... Ik zèg 'et vor jullie bestwil, gloof me...... Ze zège nou al a'g'oonder de plak zit...... 'IJ mag nie alleen uit...... afijn, ge wit wel 'oe da' goat......"

,,Neeë, da's gadvergeme......"

,,Joa, man, zo proate de meinse nou eenmoal...... 't Is j'w eige schuld...... Ge mot je taanden es loate zien...... da' wild' een vrouw...... één zeker een vrouw zoonder kinders......"

Bart ging dronken naar huis, vol bewondering voor de wijsheid van zijn moeder, vol verontwaardiging tegenover Nele, die, potverdomme, een Jan de Wasscher van 'em wou maken...... Maar dat zou hij haar eens even laten zien !......

Hij liet het haar zien.

Hij maakte een krakende ruzie, bonkte met de vuist op tafel, sloeg een dure vaas van de schoorsteen en trapte een stoel tegen het mooie, mahoniehout-geschilderde kastje, dat lelijk beschadigd werd.

Nele huilde de halve nacht, maar hij snurkte zijn roes uit.

De volgende dag schaamde hij zich dood, vroeg vergiffenis, kuste haar arme, rood behuilde ogen. Zij verzoenden zich, en moeder Koos was de schuld van alles. Hij bleef er volle veertien dagen weg, hoorde van anderen, hoe ze versomberde en ging er weer naar toe : 't was ten slotte zijn moeder...... 't Was treurig, dat die twee vrouwen zo slecht op konden schieten...... hij zat er maar bedonderd tussen......

Nele kwam er niet, vóór ze de zekerheid had, zwanger te zijn.

Bart jubileerde. Nele was boordevol geluk en straalde.

Koos Kars stemming werd nog grimmiger.

,,Je kleinzeun is oonderwege, moeder !...... Zijde nou tevreje ?"

Zij dwong een pijnlijke glimlach om haar mond.
„Da' kunde wel deinke...... 't Wier oonder'aand tijd...... Allee, me drienke d'r een op......"
Ze begon meer bij hen over de vloer te komen. Zij liep in de middag eens binnen om een kom koffie te drinken. Ze bracht lappengoed voor de luiermand. Ze keek lachend naar de popperige kleertjes, die Nele naaide, prees haar handigheid. Ze beloofde zelf te komen bakeren, de meid moest de winkel dan maar doen en ze zou de ouwe Nuyten in de herberg zetten zolang, die was wel te vertrouwen. Nele bleef nog altijd wat angstig voor haar, maar begon zich toch langzamerhand rustiger te voelen. Misschien werd alles wel helemaal goed, wie weet, als er kleinkinderen waren...... dat gaf toch een band...... ze zou het zo graag willen...... Ze wou graag de minste zijn, ze had geen trots of heerschzuchtig karakter...... Als moeder haar maar eenmaal aanvaard had.
Bart was best tevreden. Eindelijk was er rust. Met een lachje van voldoening zat hij te luisteren naar hun gepraat over kinderen, wiegegoed en hoe een zuigeling precies moet worden ingebakerd...... Zo ging het best...... 't Kwam allemaal in 't goede spoor...... Een gezellig leven onder mekaar...... Wat bliksem, waar diende al dat ruziemaken voor...... De mensen meenden het goed en om een verkeerd woord stonden ze ineens als leeuwen en beren tegenover elkaar...... De onzin !......
Dan gebeurde in de zevende maand het ongeluk.
Nele ging elke avond vóór ze in bed stapte eerst nog even naar het toilet. Dat was een primitieve gelegenheid, achter in het donkere schuurtje. Een bril boven een beerput. Voor de voeten een plankje, dat los op twee balken lag. Ze kon het schuurtje bereiken zonder buiten te komen, door een tussenliggend portaaltje. Er was ook nog een schuurdeur in de zijwand, aan

de kant van de tuin. Die was nooit gesloten. Niemand sloot ooit een schuurdeur af.
Een kwartier te voren was Bart nog ,,noar 't ùske" geweest en alles was in orde. Maar toen Nele in het donker de deur open trok en naar binnen stapte, vond haar voet geen grond. Zij sloeg voorover met haar gezwollen lichaam tegen de rand van de bril, gleed dan door, bleef met de armen op de drempel in de smalle opening hangen, oorverscheurend gillend.
Dodelijk verschrikt schoot Bart toe, trok haar in het donker omhoog en droeg haar op zijn armen naar binnen. Zij schreeuwde in een adem door van pijn. Buren kwamen ontsteld toeschieten, de meesten vrijwel of half in nachtgewaad. Ze vonden Bart krijtwit over Nele gebogen, die boven op het bed lag en gilde als een dier in stervensnood. Bloed streepte over haar kous.
,,Gaauw om den dokter !......"
,,'Oal moeders ok, Flip," stotterde Bart.
Onder het wachten kalmeerde Nele een weinig, maar ze bleef kreunen met af en toe een uitschietende gil, als de pijnen opnieuw vlijmden. Een paar buurvrouwen ontkleedden haar voorzichtig, fluisterend :
,,'t Is mis meet 'er......"
Koos Kar kwam binnen. Ze hadden haar uit haar bed geklopt.
,,'Oe is da' gekomme, Bart ?"
Hij keek haar verwilderd aan.
,,Z'is deur de plaank van 't ùske gezakt......"
,,D'r was gin plaank," kermde Nele.
Het was haar eerste bewuste reactie na de val.
Bart nam een kaars en ging naar het schuurtje.
Hij kwam terug met de plank in zijn hand, keek er verbluft naar.

,,Die stong tege de muur," zei hij, dwaas rondkijkend.
Dan drong plotseling de betekenis van het feit tot hem door.
Hij liet het plankje vallen en werd nog bleker dan hij was.
Een krakende vloek viel van zijn lippen.
,,Godver...... dad 'eed' iemes espres gedoan......"
,,Bende nou zot !" riep Koos.
,,'t Kan nie aanders...... 't stong tege de muur......"
Duizelend ging hij zitten, sloeg de handen om 'et hoofd.
,,A'k...... a'k die tusse m'n viengers krijg, moak ik 'em kepot..."
Er viel een stilte van ontzetting.
Een baldadige kwajongensgrap ?...... Een welberaamde misdaad ?
Het werd nooit opgelost.
Nele kreeg een miskraam, kwam op het randje van de dood.
Eerst twee maanden later kon ze opstaan, zwak en vermagerd.
Langzaam sterkte ze wat aan. Bart was vol tedere zorg. Hij had ontzettend met haar te doen. Een dader werd niet gevonden. Hoe jammer...... kwajongensgrap of misdaad, maar vermoorden zou hij hem...... Zijn zoontje was erbij ingeschoten, zijn Neleke bijna...... wat hadden ze moeten lijden...... Bandieten !......
Toen Nele zich weer geheel goed voelde, zei ze op een dag tegen hem :
,,Bart...... ik wil 'ier weg."
,,Woarom, liefke ?" vroeg hij verwonderd.
,,D'r is 'ier iemes, die 't op me verzien 'eet !"
,,Kom nou, meid, da's toch zotteproat."
Hij lachte, maar het ging niet van harte. Haar toon had hem getroffen. Ze was bang.
,,Ik weet 'et zeker. Z'arre de plaank wegg'oald...... Da' was vor mijn bedoeld."

,,'t Kan net zo goed vor mijn gewiest 'emme."
,,Gij wart er een ketier eerder gewiest."
,,Da's toch een toeval. 't Ar mijn net zo goed kunne treffe......"
,,'t Was vor mijn bedoeld."
Koppig hield ze vol. De angst lag op haar gezicht.
,,Moar wie zou jou nou kwoad wille, Neleke ?" vroeg hij na een poosje en streelde haar wang. ,,Ze meuge j'w ammoal eve gère lije...... Iederendeen 'eet er schaande van gesproke...... Ik zou niet wete, wie......"
,,Ik ok nie...... Eén toch zijn 'k er zeker van...... Ik wil 'ier weg, Bart. Ik zijn zo bang...... Loat oons op de Meule goan woone. D'r is een 'uis leeg gekomme vast neve voader één moeder...... Dan zijde dichter bij 't febriek ok."
Hij keek haar aan. Het leek hem de grootst mogelijke dwaasheid. Maar ze had zo veel uitgestaan, dat arme dier. En ze was bang. Daar kon je soms niks tegen doen......
,,Me zullen een Zoondag es goan kijke."
,,Wilde 't doen Bart ?"
De vreugde straalde uit haar ogen. Het ontroerde hem.
,,Moar, kinneken, a'gij 'et nou gèren 'ed, woarom nie ? G'egget broerd genog g'ad, ik mag je nou je zin wel es geve...... Eén a'ge doar bang woord, kunde wegkruipen achter de rokke van je moeder...... Die zijn d'r breed genog voor......"
Ze sprong op z'n knie, kuste hem.
,,Ge zij zo goed, Bart."
,,Vor bange meskes mott' een bietje goed zijn...... Moar scheert er nou uit, aanders goan 'k schreeuwe."
Nele hàd een verdenking, maar zij durfde er niet over spreken, er nauwelijks aan denken. Het was te monsterachtig om waar te zijn...... Zoiets mocht je niet denken. Je kon ervoor gestraft worden...... Toch kon ze het niet laten. In de dagen,

dat ze zo slecht lag en ook de dokter dacht, dat ze het niet halen zou, had ze meer dan eens een verschrikkelijke blik van triomf in de ogen van haar schoonmoeder gezien, als die naar haar zat te kijken en niet wist, dat Nele door haar oogharen naar hààr keek. Er lichtte een demonische vreugde in die zwarte holen, dat zou niemand haar uit het hoofd praten. Ze verlangde haar dood om haar zoon weer terug te hebben. Ze was tot alles in staat om dat te bereiken. Dat voelde Nele allang. Er was een soort krankzinnige jaloezie in haar...... Er waren veel vrouwen, die haar schoondochters niet konden uitstaan, omdat deze haar zoon hadden ingepalmd. Maar zo, als Koos Kar...... dat was niet menselijk meer......

Dan, in de lange dagen, dat zij bewegingloos op haar rug moest liggen, was langzamerhand een herinnering in haar opgekomen : op het ogenblik toen haar voet geen grond vond, in het onderdeel van de ontzettende seconde vóór zij met heel de zwaarte van haar zwangere lijf tegen de scherpe rand van de bril sloeg, had ze een kort lachje gehoord. En zij kende dat lachje...... Maar het was meteen verloren gegaan in de vliegende angst, dan in de verscheurende pijn en haar eigen schreeuw...... Duizelig van schrik had ze de herinnering afgeweerd, maar ze was telkens teruggekomen...... Het was een verschrikking geworden...... Ze bleef tegen zichzelf volhouden, dat het niet waar kon zijn, dat het verbeelding was, iets, dat later in haar was opgekomen door haar instinctieve angst en afkeer voor Barts moeder, maar zij kon het zich niet ontgeven en iets in haar hield hardnekkig vol, dat het zo was. Maar ze zou het nooit tegen iemand durven uitspreken. Ze wou proberen het te vergeten. Het was te erg iemand, een vrouw, de moeder van je man, van zoiets te beschuldigen. En toch...... Dat was haar angst...... Daarom wou zij weg, verhuizen naar

het andere dorp, dicht bij haar moeder zijn...... Ze had zo'n onoverwinnelijke angst......
Koos Kar nam de mededeling kwaad op. Ze mopperde van wispelturigheid en geld wegsmijten voor kinderachtigheden. Dat hele geval was natuurlijk een onvergefelijke baldadigheid geweest van de een of andere onnadenkende schendbrok, die waarschijnlijk zelf de grootste spijt had van z'n wandaad. Maar moest een volwassen mens zich daar nou zo door van streek laten brengen ?...... Angst...... Allemaal aanstellerij...... Ze wou bij haar moeder op schoot zitten, die mem...... En aan haar dacht niemand...... zij kon wel helemaal vereenzaamd achterblijven in dat holle, lege huis......
Maar Bart en Nele verhuisden.
Koos Kar voelde zich zwaarder beledigd nog, beroofd van de laatste resten, die haar van de vroegere rijkdom waren overgebleven, misdaan en verwaarloosd. De andere had weer gewonnen, zou altijd winnen ; omdat zij met de vangarmen van haar zwakheid Barts kracht omstrengelde, verlamde, tot hààr wil omboog......
Waarom mocht je zo'n weekdier, dat je kracht, je bezit, je leven van je wegnam, niet openlijk vernietigen ? Moest je je dan krankzinnig laten plagen door een wildvreemde meid, die zich in je leven drong en het leeg haalde, je ziel uitholde, je lichaam maakte tot iets, dat je niet genoeg verachten kon, een waardeloos geworden zak vodden en beenderen, waar niemand meer naar zou omkijken, niemand ooit meer de minnaar van zou willen zijn...... Dat dankte ze aan Nele, alles aan Nele...... O, ze zou er voor boeten, ze zou haar gestolen geluk duur betalen...... een rustig, onbedreigd geluk was het nooit geweest en zou het ook nooit worden...... Van de eerste dag af had Koos Kar er haar stempel op gedrukt, het getekend met het merk

van de onvolkomenheid en de angst...... Maar dat was niet voldoende...... Niets was voldoende zolang Bart niet weer hier aan tafel zat en zij 's nachts zijn ademhaling hoorde in haar bedstee...... Er mòcht voor hem geen geluk bestaan buiten en zonder het hare...... Waarom was die vreselijke verleidster niet gestorven aan de gevolgen van haar val ?...... Hoe kon een zwakke jonge vrouw zo'n verscheuring en bloedbad overleven ?......

Bart kwam trouw iedere Zondag zijn moeder bezoeken. Een enkele keer kwam Nele mee, maar dat waren onbevredigende dagen, gedrukt door verzwegen haat, verborgen vrees, bedorven door onder een mom van vriendelijkheid verdoken stekelige opmerkingen. Spoedig bleef ze geheel weg, omdat ze weer zwanger was.

Toen Bart en Nele twee kinderen hadden, twee jongens, die Bart en Frans heetten naar de beide grootvaders, verhuisden zij naar een grotere stad, verder het Oosten van de provincie in. Bart kreeg er de betrekking van meesterknecht in een machinefabriek op aanbeveling van zijn ouden patroon, die zeer op hem gesteld was. Hij verdiende er een mooi stuk geld en Nele was overgelukkig, dat zij zo ver van haar schoonmoeder kwam te zitten, geheel buiten haar bereik. Er waren toch vaak moeilijkheden geweest, want Koos Kar had nog altijd grote invloed op haar zoon, wist op onopvallende, geraffineerde manier zijn aandacht te vestigen op Neles fouten, ze in zijn verbeelding aan te blazen tot lelijke karaktertrekken en een bedreiging van zijn rust en mannelijke waardigheid. Dat gaf telkens aanleiding tot geprikkeldheid, onaangename woorden, bittere opmerkingen, een mokkende afzijdigheid, die dagen kon duren en die Nele ontmoedigde en verdrietig maakt van machte-

loosheid. Ze wist aan wie zij dit alles te wijten had. Maar zij wist ook, dat zij de uiterste voorzichtigheid in acht moest nemen, want Bart kon geen verkeerd woord over zijn moeder horen zonder aanstonds zijn stekels op te zetten. Die twee hingen aan elkaar met een gehechtheid, die haar abnormaal voorkwam. Vaak dacht zij erover na en zuchtte...... Bart was de goedheid zelf en hij hield zeker even veel en eerlijk van haar als zij van hem...... maar toch zou het misschien beter voor haar geweest zijn, als zij een andere man tegengekomen was...... Zij voelde zich bedrongen tussen moeder en zoon, bedreigd door de vreemd-hardnekkige gehechtheid, waartussen zij gekneusd werd, telkens en telkens weer, hoe omzichtig zij ook manœuvreerde...... Het was afmattend en ontmoedigend zo bij voortduring op je hoede te moeten zijn. Een deel van je geluk ging erbij te loor en van de rest kon je niet onbevangen genieten. Er was altijd een wolk. Er was een verre, nooit aflatende angst voor onheil.
Koos Kar leefde de eerste tijd na hun vertrek in een koorts van woede. Ze wou niet geloven, dat Bart dit vreselijke besluit genomen had, alleen om meer geld te verdienen met prettiger werk. Het was die vervloekte sloerie van een Nele, die dit had doorgedreven om haar nog verder van haar zoon te verwijderen en te vervreemden. Bij een van de laatste botsingen hier had Nele plotseling huilend tegen Bart gezegd :
„G'ad beter mee je moeder kunne trouwen as mee mijn !......"
Het had Bart diep gegriefd en haar had het schennende woord tot in haar diepste binnenste doen beven, als had iemand haar schande brutaal over de straat geschreeuwd, als had iemand haar alle kleren afgerukt en haar zo onder de mensen gezet...... Zij haatte Nele, en Nele, die haar geheim geraden had, moest haar haten met dezelfde onverzoenlijkheid...... Nele vocht met

haar eigen wapens, met tranen, met een huilerige houding van verongelijking, met klagelijke verwijten, met gefleem en een vals vertoon van weerloosheid. O, ze was zo sluw, zo geslepen !...... Ze wist zo demonisch handig haar zwakheid tot kracht te maken en Bart aan haar kant te krijgen...... O, Nele was slecht, achterbaks en gemeen...... Zij gunde haar geen aasje van de liefde, waarop zij recht had, die altijd onvoldoende zou blijven en waarzonder zij immers niet leven kon...... Het armzalige kleine beetje, dat er voor haar overgeschoten was na zijn huwelijk, wou zij haar ook nog afnemen...... niets mocht zij van Bart nog hebben...... Nu had ze hem ontvoerd naar een verre stad. Ze moest vele uren reizen om bij hem te komen...... Een paar keren per jaar zou zij hem hier zien, met Pasen en Kerstmis misschien...... Ze kon er zelf ook eens heengaan, maar dan zou altijd die dwarskijker erbij staan met haar Moeder-der-Smarten-gezicht en zij zouden niet eens onbevangen en vertrouwelijk kunnen praten.
Ze had ook reden om kwaad te zijn op Bart. Als man had hij vierkant moeten weigeren weg te gaan. Maar mannen waren zwak tegenover een vrouw. Tranen en het bed waren machtige wapenen om hun weerstand te breken. Maar enkelen waren daartegen opgewassen. De groten, de machtigen, de heersende mannen...... waartoe haar Bart toch ook moest behoren...... Een echte Bart Verhagen, die met zijn geweldig vuur een vrouw als een fakkel in brand stak, zodat ze in hem verloren ging, aan niets anders meer een gedachte of gevoel kon wijden...... Was het mogelijk, dat zij zich in haar Bart vergist had ?......
En deze overweging werd dan weer een nieuwe grief tegen Nele, die zelfs haar gedachten tegenover Bart vergiftigde...... O, als haar dag eens kwam !......

Zij verkocht de herberg en het huis, hield alleen de winkel aan en de kleine zijkamer. Dat was voldoende : er waren twee bedsteden in ; als Bart over kwam kon hij in een ervan slapen. Zij kreeg een vreemde voorkeur voor bonte, gebloemde stoffen, voor helle kleuren in haar kleren. Die contrasteerden schril tegen haar mager gezicht, dat donkerder werd en waarover een net van rimpeltjes zich begon te verspreiden. Dieper zonken de flikkerogen in hun kassen, als wilden zij van veilige afstand mensen en wereld beloeren en bij tijden verschrikken. Haar tanden begonnen uit te vallen, de lippen plooiden naar binnen, de punten van haar kromme neus en vooruitstekende kin bogen naar elkaar. Haar stem kreeg een krassende bijklank. De vrouw, die er op haar vijftigste jaar had uitgezien als vijf en dertig, leek tachtig, toen zij nauwelijks haar zestigste gepasseerd was. De kinderen waren bang voor haar. Steeds meer noemde men haar de Heks van de Riethoek. De gewone, eeuwenoude, steeds nieuw opduikende verhalen begonnen zich om haar te groeperen. Zij liep 's nachts rond in de gedaante van een zwarte kat. Ze vloog op een bezemsteel door de lucht naar een samenkomst van heksen, waar Joosje Pek de lakens uitdeelde. Zij kon je ziekten op het lijf jagen, alleen door je met haar flikkerend zwarte ogen kwaad aan te kijken, een meisje in de armen van een man te drijven, een man van zijn vrouw vervreemden, waarschijnlijk een bezem vrij door de kamer doen dansen. Als er hier of daar onverwacht een varken stierf, wou men Koos Kar kort voor het ongeluk in de buurt gezien hebben.

Zij wist dit alles. Het deerde haar niet. Zij had er eerder een boosaardig plezier in de praatjes nieuw voedsel te geven door geheimzinnige toespelingen, halve woorden, een grimmig lachje op zijn tijd. De groeiende angst voor het ondoorgrondelijke

om haar heen, deed haar goed. Zij kon wel niet toveren, zoals ze altijd gehoopt had eenmaal te zullen leren, maar als iedereen geloofde, dat zij het wel kon, was dat al bijna even goed. Haar practijk als waarzegster bloeide. Zelfs uit de stad kwamen vrouwen, soms deftige dames in een rijtuig en met een donkere sluier voor, om Koos Kar voor haar in de toekomst te laten kijken. Zij hoorde ze handig uit, haar grote ervaring had aan een half woord genoeg, aan een schichtige blik, een trilling van de hand, een plots verstommen ; en zij joeg de mensen een schrik door de leden met wat zij eensklaps zei over hun verleden, hun verlangens en de kansen van hun ondernemingen......

Maar diep in haar nooit verouderend hart brandde de pijn om het verlies van haar Bart. Zij achtervolgde het beeld van de verfoeide schoondochter met onheilswensen en machteloze bezweringen aan alle goede en boze machten om haar te kwellen en te vernietigen. Nele had veel verdriet. Zij kreeg ieder jaar een kind, maar had er zelden drie bij elkaar, altijd stierf er weer een, klein nog, meest aan ingewandsziekten. De weinige keren, dat Bart zijn moeder bezocht of zijzelf een weekje bij de kinderen kwam logeren, werden altijd gevolgd door een tijd van verwijdering, onenigheden, heftige geprikkeldheid tussen Nele en Bart. Koos zaaide het wantrouwen, de afkeuring, de tegenzin in beider hart, maar zo sluw, met zulke argeloze opmerkingen en blijkbaar goedbedoelde spitsheden, dat de onaangenaamheden er waren voor zij er erg in hadden. Een enkele klacht had tot gevolg, dat grootmoeder onverwijld begon te bemiddelen, maar zij deed het zo, dat de onenigheid giftiger weerhaken kreeg, dieper beet en moeilijker te overbruggen leek. Zelfs Nele doorzag vaak te laat de oorzaken van de twist en de doortrapte taktiek van de listige stokebrand. Aanvanke-

lijk beproefde zij Bart te overtuigen van haar ontdekking en inzicht, maar hij lachte haar uit of verweet haar korzelig :
,,Oach, gij 'ed altij' wad op moeders t'akke !...... Die wijven motten eeuwig 'oaken een ooge zoeke...... Loat me mee rust...... 't is nou toch weer goed......"
Zo leerde Nele zwijgen. Er was met Bart toch niets te beginnen als het om zijn moeder ging...... In elke brief, die Koos Kar in haar onbeholpen puntig schrift schreef speurde zij de poging om mogelijke grieven aan te blazen. Elke raadgeving was een verdoken aanval op haar huishoudelijk beleid en als het al te duidelijk werd en zij poogde, driftig geworden, het Bart toch weer aan zijn verstand te brengen, werd hij kwaad.
,,Beginde weer ?...... 'Ouwt er toch over op. Moeder meen 'et goed. A'gij 'et aanders doen wilt, motte gij da' wete...... Da' verdommes g'akketak altijd'......"
Spijtig hield zij haar mond. Waarom was ze er ook weer over begonnen !...... Nu was Barts humeur weer voor minstens een dag bedorven en het diende nergens toe...... Koos Kar had haar zin en zat haar in de verte uit te lachen...... die ouwe heks...... o, ze was zo slim en zo slecht !...... Hoe moest ze God danken, dat ze zo ver van elkaar zaten.

Toen kwam op een dag in de week Bart onverwacht bij zijn moeder binnenvallen. Haar hart sprong op. Was ie van Nele weggelopen ?......
,,Wa' komde gij 'ier sjouwe ?"
,,'k 'Em zoake mee je te bespreke, moeder......"
Hij schrok van haar vreemd, steeds meer vervallend uiterlijk. Het hoofd leek een bruine doodskop, waarin alleen de stekende zwarte ogen leefden. Ze had een gebloemd jak aan, dat, veel te wijd, om haar magere bovenlijf slobberde, en een helgroene

rok. Haastig pakte hij de meegebrachte geschenken uit, een lekkere kandijkoek met veel sukade, een zak chocolaatjes van de kinderen, een wollen doek voor de winter van Nele...... Aha...... van Nele...... die zou ze zeker nooit omslaan......

,,Wa' zijn da' voor zoake ?"

Moeilijk kwam het verhaal. Hij was in kennis gekomen met iemand, die een kleine fabriek had, een machinefabriek. Die fabriek kan meer werk krijgen, dan ze verzetten kon en moest uitgebreid worden. Nu zocht die persoon een compagnon, die wat geld in kon brengen. Bart had wel iets bespaard...... Nele was een pront wijf en wist van zuinig huishouden...... maar er was meer nodig, dan hij had...... Een mooie zaak, waar toekomst in zat...... wie weet slaagden zij erin er een grote fabriek van te maken...... En 't was een mooi aanbod...... de fabriek zoals die nu liep, was heel wat meer waard dan de som, die hij zou moeten inbrengen, en hij zou als compagnon gelijk op delen met meneer Koumans, die nou alleen de zaak dreef...... Hij had gedacht, dat zijn moeder hem wel zou willen helpen aan wat hij te kort kwam.

,,'Oeveul komde te kùrt ?"

,,Vijfduzend gulde."

Zij lachte hatelijk.

,,Vijfduzend gulde ?...... Woar deinkte da'k die vandoan mot 'oale ?"

,,Die 'edde toch wel, moeder ?...... G'ed d'arrebaarg ok verkocht......"

Ze zat naar hem te kijken. Hoe graag zou ze de hele fabriek voor hem gekocht hebben, als hij bij haar gebleven was...... Het hemd van haar lijf zou ze voor hem hebben over gehad. Maar hij had het zelf bedorven. Al wat ze nu gaf, kwam de vrouw ten goede, die hem van haar had afgestolen. Ze zou

gek zijn als ze hem hielp...... Later, als die Nele er eens niet meer tussen zat, kon hij alles krijgen. Nu niet.

,,Da's nog al tegegevalle...... Net genog om alle rekenienge te betoale."

,,Zo'n goeie zoak ?"

,,Zukke slechte tije......"

,,'Oord'es 'ier, moeder, da' motte mijn nie wijs moake...... Ik weet vuls te goed, a'g'altij goeie zoake gemoakt 'ed, en veul uitgegeven 'edde nie. D'r mot een oarig slodderke geld zijn......"

,,Gedroomd geld kunde nie uitgeve, jonge."

Ze keek hem strak aan, haar ingevallen mond tot een spleet gesloten, als een smal litteken van wang tot wang...... Hoe die gelijkenis met zijn grootvader van jaar tot jaar groter werd...... Het gezicht was strakker geworden, harder, het leven had er zijn lijnen in gekerfd...... Hij was niet meer de zorgeloze jonge vent, die hij had kunnen blijven, als hij haar niet verlaten had...... Haar had het vernietigd. Maar het was aan hem ook niet zonder sporen voorbij gegaan...... Die vrouw had aan hem gevreten. Niets als verdriet had hij ervan gehad. Zelfs levenskrachtige kinderen kon ze hem niet geven...... ze stierven als vliegen...... Twee zoontjes, een van tien, één van drie...... dat was al wat er over was, en er was niet eens een Verhagen bij...... Een zorgelijk man van achter in de dertig...... Haar kleine jongen...... Haar lieve kleine Bart...... Hoe anders had zij zich alles voorgesteld...... Jaja...... verslagen door een zwak vrouwtje-van-niets...... Wat zat hij daar nou bedrukt en verlegen te kijken met een norse trek om de mond...... Dadelijk zou hij voor den dag komen met zijn recht en de notaris, net als Rokus gedaan had...... Die Nele zou hem wel degelijk opgestookt hebben : ,,...... één as ze 't nie geve wilt, dan zède moar......" Nee, jonge...... dat zal moeder jou en haar zelf niet

aandoen...... Niet nog meer bitterheid...... Wat geven die centen ?...... Eenmaal krijg je ze toch...... Alleen jammer, dat die verdomde meid ervan mee moet profiteren.

,,Vijf duzend gulde...... 't is zo moar niks ok......"

,,Moar, moeder......"

,,Stil moar, Bart...... Ge zul z'emme...... Al mot moeder ze vor de poorte van d'el weg goan 'oale...... ge zul z'emme......"

Bart werd gloeiend rood en dan bleek. Hij pakte haar bij de schouders, schudde haar zachtjes, boog zich over haar heen en kuste haar op beide wangen.

,,Da' zijn dure kusse, Bart......"

Hij lachte. Iets van de oude onbezorgdheid klonk er in door.

,,Ge zij nog altij net eender," zei hij.

,,Da' deinkte moar," antwoordde zij bitter. ,,Moar ik kan jou toch niks weigere, da' witte wel."

,,Em ik er ooit misbruik van gemoakt, moeke ?"

,,Moar eene keer."

,,Wanneer was dat dan ?"

,,Zoekt da' zellef moar uit...... Wanneer motte da' geld 'emme?"

,,Zo gaauw mogelijk......"

,,A'ge tot een Zoondag blijve kunt, kredde't mee."

Een paar dagen samen met hem in huis...... dat moest ze er toch uit slaan......

Bart nam het geld mee en stond een maand later trots als compagnon in de eigen fabriek. Het was een aardig fabriekje en hij zou er zich boven opgooien om het omhoog te werken... Maar binnen twee jaar was het fabriekje failliet. De compagnon was een gewetenloze zwendelaar. Toen Bart in de zaak kwam, was er al niets meer aan te redden geweest. Het grootste deel van zijn ingebracht geld had meneer Koumans ten eigen pleziere aangewend. Meneer Koumans draaide de gevangenis in,

maar Bart was zijn geld kwijt en stond voor een groot bedrag in de schuld. Verslagen trok hij naar een nog verder gelegen stad en ging er als arbeider in een metaalfabriek werken.
Toen Koos Kar het hoorde, was zij razend. Die vrouw zou Bart tot de bedelstad brengen. Het was Neles schuld. Nele had fabrikantsvrouw willen spelen. Die had het altijd zo hoog in haar wapens gehad !......
Arme Bart...... Wat zou hij zich vernederd voelen...... Hij kon er niets aan doen. Die vreemde gevangenisvogel had hem bedrogen. Hij was zo edelmoedig en goed van vertrouwen...... Maar Nele had hem ervoor moeten bewaren. Een vrouw behoorde zoiets te voelen, alles te onderzoeken, haar man te waarschuwen.
Zij maakte de verre reis om hulp te bieden. Maar haar gevoel van triomf over die dwaze Nele, de stomme geit, die haar man niet wist te beschermen tegen zulk belachelijk ongeval, was haar te machtig. Er ontstond een zo verbitterde ruzie, waarin Bart tevergeefs poogde klaarheid en rust te brengen en ten slotte de partij van zijn vrouw koos, dat de schoonmoeder onmiddellijk het huis uitliep en zwoer, dat ze haar niet meer zouden zien, eer ze haar op de knieën smeekten weer terug te komen.
,,Da' za' wel loat woore," had Bart nors gezegd.
Het woord stormde door haar hoofd, heel de reis lang. De wielen van de trein ratelden het over de rails. Bij de wandeling van de stad naar huis joelde de najaarswind het door de boomen...... Dat zal wel laat worden...... Toen ze in bed lag hoorde zij het ruisen door het dorrende riet, de kleine stem van het water herhaalde het...... Dat zal wel laat worden...... In haar dromen werd het haar toegegild door duivels en spoken van alle kanten uit de lucht...... Dat zal wel laat worden......

Dat was Barts laatste woord geweest, toen zijn moeder dreigde met een afscheid voor goed...... Hoe wreed kinderen konden zijn !...... En dit kind, de weelde, de trots, de glorie, het doel en hoogtepunt van haar leven...... De zoon, die alles voor haar had moeten vervangen, man, minnaar, verwanten...... voor wien zij alles verwaarloosd en veronachtzaamd had, de andere kinderen, vrienden en mannen, die haar hadden gewild, al het bevende gehunker van haar hartstochten...... Op het beslissende ogenblik had hij alleen maar weten te zeggen : dat zal wel laat worden...... Hij had haar hand losgelaten, haar weggestoten naar waar het leeg en donker was...... buiten zijn leven......

Het beslissende ogenblik ?......

Neen !...... O, neen !......

Het beslissende oogenblik moest nog komen......

Zij had zich nog niet gewroken op de vijandin. Niet genoeg. Niet afdoende......

Ze had haar niet anders dan speldeprikken kunnen geven, haar een beetje verhinderen van haar gestolen geluk te genieten...... Ze had haar zo weinig kunnen treffen, dat haar zoon zich tegen haar gekeerd had, bondgenoot van de doodsvijand...... Het was een zware slag, en zij beefde eronder. Maar zij bezweek niet......

Zij had nog iets te doen......

Er kwam een brief van Bart. Een verlegen, stroeve brief. Ze moest het zo hoog niet opnemen. Ze waren door de toestand allemaal overstuur geweest, zenuwachtig en overprikkeld. Het was niet zo kwaad bedoeld geweest, van Nele niet, van hem niet, en van Moeke toch zeker ook niet ?...... Ze moest het maar vergeten en vergeven : een mens zei zoveel, als hij in beroerdigheid kwam en opgewonden werd......

Goeie Bart. Aan hem lag het waarlijk niet. Het vleiende zinnetje : Moeke toch ook zeker niet ? deed haar glimlachen in al haar verbittering. Maar toegeven deed ze niet. Zo gemakkelijk kwam hij er niet af. Hij was naast de vijand gaan staan. Hij zou ook onder het juk door moeten...... Op de knieën zouden ze haar smeken terug te komen, dat had ze gezworen, en dat zouden ze. Wacht maar...... het ogenblik van de grote afrekening zou wel komen......

Zij antwoordde niet op de brief.
Er kwam ook geen tweede.
Het leven versomberde. Elke dag kon zij de mensen minder uitstaan. De verdoken, huichelachtige, gebukt gaande wezens vol verborgen zeer en zonde. Zij kende ze zo door en door. Zij had niet alleen hun zwerende vingers en voeten gezien, maar ook hun zwerende zielen. Vroeger had het haar op grimmige wijze geamuseerd, nu wekte het alleen nog haar walging. Ze had er genoeg van. Ze sprak weinig, luisterde niet naar de belangwekkende relazen, maakte onverwacht met haar krassende stem een opmerking, een toespeling, die zonder verband en zinloos leek, maar die een gloeiende naald boorde in een of andere rotte plek, aan de toehoorster alleen bekend. De schrik van de getroffene vermaakte haar, de zwarte ogen flikkerden boosaardig in hun diepe kassen, zij schudde het hoofd, dat losse klissen van het onheilspellende, nooit grijs wordende haar om haar slapen beefden en zei zuchtend :
,,Joajoa...... 'ad een ouw meins net as ikken op een dag es alles zou wille vertelle wa'ze van de wèreld wit, zou meenigeen mee beschoamde koake stoan......"
Het klonk als een verholen dreigement en de vrouw tegen wie het gezegd werd, sloeg de schrik om het hart...... Die heks

leek tot alles in staat...... Ze keek met haar duveltjesogen dwars door je heen en las je geheimste gedachten...... Verlegen en vol vage vrees voor onheilen ging de klant heen en nam zich voor niet meer terug te komen.
Koos Kar verkocht ook haar winkel en ging in een klein huisje wonen. Twee kamertjes en een schuurtje. Enkele meters grond erachter en dan het zwarte water van de kreek. Een vlierstruik tegen de achtermuur. Een verbogen, verweerde, open gespalkte knotwilg, vermoeid en pijnlijk leunend over het eeuwig fluisterend riet, als luisterend naar de gefezelde geheimen van het leven rond deze plek. Broeiend, modderig leven, rot als overal elders, getooid met bedriegelijke sier, maar rot en duf stinkend in de kern, als het zieke, open gebroken lijf van de verminkte wilg, als de glibberige bodem, waarin het ranke riet wortelde, als het mompelend water vol gevaar en verterend afval...... Zij zat er tussen haar zalven en kruiden en flessen met vreemde brouwsels, die de goedgelovige zieken slikten die ze met duivels plezier zo bitter mogelijk maakte. Ze had een paar vleierige zwarte katten tot gezelschap en lei er de kaart aan nooit ontbrekenden, wier verlangen zo hevig was, dat zij de toekomst niet konden afwachten.
Zij koesterde haar wrok en haar ontgoocheling. Zij dacht aan Bart en over het ongeluk, dat hij aan deze vrouw had moeten ten prooi vallen. Hij was niet geworden wat hij had moeten zijn...... Neen, dat was hij niet geworden...... Nele had hem neergehouden. Ze was met haar volle gewicht aan hem gaan hangen. Ze had van de lichtende afgod een tobbend man gemaakt, dof en onzeker. Ze had zijn leven en dat van Koos Kar bedorven, het tegengehouden in zijn vaart, het gebroken en ontluisterd...... Als Bart bij zijn moeder gebleven was, had hij alles kunnen worden. Het kwam niet in haar op zich af te

vragen, wat hij dan had moeten worden. Ze wist, dat hij bestemd geweest was voor grote, blijde dingen. Hij was onder de kameraads de eerste geweest, een stralend mens, een veroveraar. Daartoe had zij hem bestemd, daartoe stelde zij hem in staat. Ze had gewerkt als twee, als drie mannen, ze vergaarde een fortuin voor hem, ze had iedereen bedrogen, bestolen, Drieka en Rokus incluis, hij zou nooit zorg gehad hebben, als een rattenvanger van Hameln door het leven gedanst zijn, nemend wat hem voegde, gevolgd door iedereen op het pijpen van de toverfluit zijner persoonlijke bekoring, en zij zou het hebben aangezien, de dans hebben geleid en zijn vreugde zou haar leven stralend hebben gemaakt van bovenmenselijk geluk. Het zou haar jong gehouden hebben om mee te kunnen genieten en hem waardig te blijven, een jonge, aantrekkelijke moeder, waarmee je graag stoeide, die aanhalig in je arm kon hangen, de enige vrouw, die je nooit verveelde, omdat ze de vrouw was, altijd anders, altijd goed...... de vrouw, die je nooit geheel leerde kennen, omdat ze je nooit alles geven kon, al lokte de gruwelijk bekorende gedachte, die nimmer tot bewustzijn mocht komen...... Had hij nooit zo van zijn moeder gedroomd gelijk zij van hem ?......

Dat alles had die meid verstoord, gebroken, onmogelijk gemaakt. De sierlijke dans was een kreupel strompelen geworden. De toverfluit was gebarsten, gaf nog maar schrille wangeluiden. De glans was verdoft. In de bloeiende feestweide was giftig onkruid opgeschoten, stekels en brandnetels, doornig struweel, het duivels wargaren van misverstand, ijverzucht, haat en nijd...... Met onbegrijpelijke snelheid was zij weggegleden naar dorre ouderdom, afzichtelijke verschrompeling, een gruwel voor de ogen. Het lag schrooiheet in haar te martelen en verlangde terug naar wat geweest was, naar wat door die vreemde

was vernield...... Waarom ?...... Nele had honderd andere mannen kunnen krijgen...... ze was mooi genoeg...... ze behoorde niet tot het soort, dat lang gerust gelaten wordt of overschiet... Maar ze had juist Bart in haar strikken moeten vangen, de enige, die ze niet mocht hebben, omdat hij Koos Kar toebehoorde...... Zoiets kon je doen, als je een mooi blank gezichtje had, een buigzaam, slank en mollig lijf en twintig jaar was...... maar je deed het niet ongestraft, als je daarbij op het hart van Koos Kar trapte...... Wat had ze ervan gehad ?...... Wat hadden ze er alle drie van gehad ?...... Niets dan verdriet en ongeluk, narigheid van alle kanten...... Zij was er het ergst aan toe...... Zij was geworden als die oude knotwilg met zijn gebarsten en uitgehold lijf, krom van pijn leunend over het riet, afgrijselijk verminkt en toch voortlevend, als een verdoemde...... Had ook die arme oude boom een doel ?...... Zij had een doel. Zij had nog wat te doen. Zij moest zich nog wreken. Zij kon nog proberen voor de laatste luttele jaren het geluk naar zich toe te halen...... Bart weer hier...... alleen met haar...... zonder die spelbreekster......

Anderhalf jaar wachtte ze.

Toen kwam de noodkreet.

De smeekbede, die zij geëist had.

Een wanhopige brief van Nele. Of moeder komen wou. Asjeblieft alles vergeven en dadelijk komen. Bart was zonder werk geraakt eerst en nu zwaar ziek geworden ; de dokter was bang voor longontsteking. En zij liep op alledag, kon bijna niet staan van de gezwollen benen en de ondragelijke pijnen in de rug. Kleine Bart was bij zijn grootmoeder op de Meulen ; deze kon niet overkomen, lag met een open been. Alles kwam bij elkaar. Er was niets in huis, overal schuld, geen geld voor de juffrouw of de baker. Zover was het met hen gekomen. O,

moeder, kom asjeblief en help ons...... Asjeblief, vergeef alles en kom...... asjeblief, asjeblief......
Haha !
Nu lag ze op haar knieën.
Eindelijk had ze geleerd te smeken. Goed...... ze ging.
Koos Kar pakte geld in, zocht haar beste kleren bij elkaar, sloot het huis en ging op reis.
Een weldadig gevoel van genoegdoening doorwarmde haar. In geen jaren had zij zich zo gelukkig gevoeld, zo zeker van zichzelf, zo nabij de overwinning. Over Barts ziekte maakte zij zich geen zorgen. Die stierf niet. Dat wist ze met dezelfde onomstotelijke zekerheid, waarmee ze zoveel in haar leven geweten had. Dit gevoel had haar nog nooit bedrogen...... Bart zou wel genezen...... Maar die vrouw...... die Nele...... Een ellendige tijd...... zware pijnen in de rug...... gezwollen benen...... boos...... boze voortekenen...... Wie weet......
Medereizigers keken naar het vreemd verschrompelde gezicht van het oude, zigeunerachtige wijfje met de flikkerende, onnatuurlijke grote en jonge ogen en de glimlach om de ingevallen mummelmond...... Ze dacht zeker aan prettige dingen...... ging misschien naar een feest van een harer kinderen......
Zij vond Nele schreiend te bed, een bedrukt troostende buurvrouw bij haar. De dokter stond voor niets in, als ze niet dadelijk ging liggen en rusten...... In de andere kamer lag Bart op een ledikant, moeilijk hijgend en zachtjes voor zich heen mompelend in ijlende koorts.
Koos Kar zei niet veel. Wat stug-vriendelijke woorden tot Nele, die overliep van dankbaarheid, zich niet wist te bergen van schaamte en van angst voor het leven van Bart. Ze hadden het zo hard gehad de laatste maanden, het een na het ander was

het huis uitgedragen, moeder zag zelf wat er over was van hun keurige boeltje...... Hij was zo somber geweest, had alles uit zijn mond gespaard voor haar en de kinderen...... ze was bang, dat hij erg verzwakt was...... en nou die harde ziekte......
Koos schudde het hoofd, knorde :
,,Kopstukke...... Woarom 'edde me niet eerder tijding geloate ?......"
,,Me dorreve nie......"
Ze durfden niet...... ze waren bang geweest...... Juist......
,,Loomperike !...... Ik zijn toch jullie moeder...... Wa' doed' een moeder nie vor d'r kinders ?......"
De tranen liepen Nele over de wangen. Dankbaar keek ze haar schoonmoeder aan.
Een vreemd en hard mens, maar ze had toch ook een zacht plekje in haar hart. Ze had gelijk : het was niet goed geweest, dat ze zo lang gewacht hadden met schrijven...... Goddank, dat ze er nu was...... Wat hadden ze moeten beginnen ?......
,,Zwijgt er nou moar over. 't Komd' ammoal terechte......"
,,'Oe is Bart ?"
,,Bart is veul ziek, moar 'ij goa nie dood."
,,God geev'et......"
,,Ik zèg jouw 'at ie beter woord...... Deink moar oan j'w eige... Wanneer verwachte 't ?"
,,Ieder oogenblik."
Energiek nam Koos de teugels in handen.
De buurvrouw werd uitgestuurd om schulden te betalen, inkopen te doen. Kruidenierswaren, brood, vlees, van alles in overvloed. Koos mopperde over de afzettersprijzen hier in de stad. Nele schrok van het vele geld, dat de deur uit vloog.
,,'Oe motte me 't ammoal vromgeve ?......"
,,Wilde je moond wel es 'ouwe, grote zottin ?...... D'r val niks

vrom te geve...... Eén scheer er nous es uit mee blète...... een meins woord er tureluurs van......"
Nele werd verteerd van berouw... Wat had ze moeder verkeerd beoordeeld... In de nood leerde je de mensen pas naar hun juiste waarde kennen.
Bedrijvig liep Koos rond, ruimde op, kookte het eten, draafde van Nele naar Bart. De dokter was tevreden. De vrouw kon rusten. De man scheen wat beter, misschien zou het zo'n vaart niet lopen.
's Avonds herkende Bart zijn moeder. Hij stak haar zijn vermagerde hand toe.
,,Moeke......"
,,Joa, jonge, doar zijn 'k...... Voelde j'w eige wa' beter?"
,,Zijn me weer goeie vriende, moeder ?"
,,Van eiges."
,,Mee Nelekes ok ?...... Z'ee zoveul uitgestoan, moeder."
,,Zwijg nou moar...... 't is ammoal goed."
,,Woar is Fraanske ?"
,,Bij de bure...... 'k Za' je wa' soep voere, da's goed vor je......"
Ze voerde hem, zijn hoofd in haar arm, als vroeger, toen hij klein was. In de kamer ernaast klonk een smartkreet.
,,Doar begin 'et."
,,Ge mot noar d'r toegoan, moeder."
,,Eest je soep op ete...... Dad' eet de tijd."
,,Ik kan nie ete......"
,,Ete, zè 'k !"
Hij at. Vlug, om haar weg te krijgen. Verslikte zich in de soep, hoestte scheurend, de handen op de pijnlijke borst gedrukt. Zij hielp hem rustig, toonde geen haast. Een nieuwe kreet van Nele joeg een stuipachtige schrik door Barts lijf. Hij duwde het bord soep van zich weg.

,,Goa noar d'r toe, moeder...... Is de juffrouw d'r al......"
,,Die kom zo...... Flaauwe kèrel...... 'Edde 't nooit eerder meegemeoakt ?......"
Dan ging ze, zonder haast.
Het werd een moeilijke bevalling. Even voor de geboorte leefde het kind nog volop. Maar het kwam levenloos ter wereld, blauwig gezwollen het armzalige gezichtje. De dokter, op het laatste ogenblik ontboden, deed zijn best er leven in te krijgen, het was alles tevergeefs. Teleurgesteld gaf hij het op.
,,Ik was er wel bang voor," zei hij. ,,De moederkoek te vroeg losgelaten...... De nieren zijn er niet goed aan toe."
Nele verloor veel bloed, lag bleek en doodzwak in de kussens. Tranen rolden over haar afgemat gezicht, terwijl ze verzorgd werd... Zo droevig... Negen maanden droeg je zo'n wezentje, alles leek goed en op het laatste moment stikte het in de geboorte...... Een meisje...... ze had er geen mogen behouden, twee waren er rond een jaar gestorven...... dit werd dood gehaald...... Waar leefde een mens eigenlijk voor ?...... Waartoe diende al dat leed, die pijn en ellende...... 't was beter niet geboren te worden......
Bart was weer minder, ijlde en herkende niemand. De dokter fronste het voorhoofd. 't Was beter, den zieke naar 't gasthuis te brengen...... Hij verbaasde zich over de kalmte van de moeder, die geen moment jeremieerde, rustig en beheerst deed wat er gedaan moest worden...... Wat een wilskracht in zo'n afgeleefd, mager wijfje...... wonderlijke ogen, zo zwart als kool en bewegelijk als vlugge, fel levende diertjes...... Dat moest een mooi vrouwtje geweest zijn in haar tijd... Vreemd, dat ze nog geen grijs draadje in haar blauwzwarte haren had...... 't Leek wel een zigeunerin......
Op de middag van de derde dag na de bevalling zat Koos Kar

aan de tafel bij het raam kleertjes van de kleine Frans te herstellen. Het was stil in huis. Bart sliep. Dat was goed voor hem. Hij had een onrustige nacht gehad.
,,Moeder ?"
De matte stem van Nele.
,,Wad is't?"
,,Wilde nie es kijke, moeder...... 't Is net of a'k vloei...... Den dokter 'ee gezeed a'me'm doadelijk motte woarschouwen a't zo is."
Koos Kar ging naar het bed, lichtte de dekens op. Er was een fel rode vlek op het laken, die zich snel uitbreidde. Nele had een bloeding...... Ze wist, wat dit in haar toestand betekende. Er was niemand in huis. Er zou niemand komen voor tegen de avond...... de dokter...... dan was het allang voorbij...... Een woeste vreugde vloog door haar heen...... Dit was het ogenblik, waarop zij zo lang gewacht had...... dit betekende de afrekening...... Eindelijk...... Maar geen spier op haar gezicht bewoog...... Kalm sloeg zij de deken terug over Neles borst, vouwde het laken netjes en zei met iets als tederheid in haar stem :
,,'t Is niks, orre, meid...... een bitje wittig'ed...... Blef moar stillekes op je rug lègc, net a' den dokter gezeed 'eet...... 'k Goan es evekes noar Barte...... 'k gloof a'k 'em g'oord 'em......"
Zij klopte Nele, die zwak glimlachend knikte, bemoedigend op de over de borst gevouwen handen. Zij voelde werkelijk iets van tederheid voor de vrouw, die ze zo tomeloos gehaat had...... Zij waren aan het einde van hun conflict...... Nele ging heen...... Koos Kar stuurde haar zoetjes naar de veilige haven van een pijnloze dood...... er was geen reden meer tot haat...... alle geschillen zouden weldra opgelost zijn......
Zachtjes deed ze de deur achter zich dicht en ging zitten op

een stoel naast het bed van Bart, de voeten op een stoof, haar gezicht naar het zijne gekeerd, legde de handen in de schoot en verzonk in gepeins. Een grote rust gleed over haar hart. Nu ging alles weer goed worden ; de hinderpaal gleed zachtjes van de weg, geleidelijk, maar onweerhoudbaar. Het was een wonderlijke gewaarwording je handen daar zo rustig in je schoot te zien liggen en daarbij te weten, dat je toch bezig was iemand te doden...... een wonderlijke, wellustige gewaarwording, vreemd en overweldigend......

Ze had er zo vaak in grimmige wraakgedachten over gebroeid, hoe zij dit doen zou, als de gelegenheid kwam...... rode visioenen...... Dat het ogenblik komen zou, daar had zij nooit aan getwijfeld...... als zij met al haar krachten iets in haar leven gewild had, was het altijd gekomen...... Ook dit moest komen. Maar hoe ?...... Zij bewonderde de list van het lot, dat voor haar werkte en haar gehate tegenstandster zo hulpeloos in handen gaf...... zo gevaarloos voor haar zelf...... Niemand zou haar ooit enig verwijt kunnen maken...... Nele had een bloeding gekregen, niemand had het gemerkt, Koos Kar waakte aan het bed van haar zieken zoon, ze was stilletjes doodgebloed...... Wonderlijk en bewonderenswaardig, dat het zo komen moest... Zo geweldloos, zo rustig, zo vredig en zonder enige aanwijsbare schuld...... Langzaam stroomde de tijd voorbij, langzaam vloeide Neles leven uit haar weg...... straks stond er niemand meer tussen haar Bart en haar...... niemand...... Hij zou genezen en bij haar komen...... Ze zou een smederij voor hem kopen...... die waar hij het vak geleerd had...... de opvolger van Van der Wiel was een smid van niks, hield met moeite het hoofd boven water en zou voor een goede prijs maar al te graag zwichten...... IJverig werkte haar geest aan de toekomstplannen...... Ze was nog niet zo oud...... midden zestig...... ze

kon nog twintig jaar mee, misschien nog langer...... ze was nooit ziek, ze voelde zich vol lopen met nieuwe kracht, nieuwe jeugd... werklust tintelde in haar rustend-dodende handen... ze zou in het smidshuis wonen met Bart, ze zag het, opgeknapt, gewit, blanke gordijnen voor de ramen, ze hield er nu al van. Het zou een rustig, heerlijk leven zijn...... Bart zou na zijn ervaringen niet meer denken aan een tweede huwelijk...... Zij zou hem al dit leed, al deze grauwe ellende doen vergeten...... de zon weer voor hem doen schijnen, hem jong en vrolijk maken...... hij zou nog leren beseffen, wat moeke betekende en het betreuren, dat hij ooit het nest uitgevlogen was...... arme, dwaze jongen...... in onervarenheid verkeerd gekozen en jarenlang een ondragelijk leven gehad......

Nu ging het eindelijk weer beter worden.

Zoetjes liet zij zich drijven op haar gepeinzen.

Een paar maal hoorde zij Nele in de andere kamer roepen :

,,Moeder......"

Telkens zwakker......

Hoe bleek die stem werd......

Moeder komt niet, meisje...... Moeder is bij haar zoon en droomt van het nieuwe leven, waar jij geen deel aan zult hebben...... Jij zult er niet meer zijn om je tussen hen te schuiven met je blank voorhoofd en je mooi, willig lichaam...... Moeder komt niet...... ze heeft je ter dood veroordeeld...... je weet niet eens hoe erg het met je is...... je bent te zwak om je te verroeren...... aanstonds zal je stem je ook begeven en je zult in slaap duizelen en nooit meer wakker worden...... Wees dankbaar, dat het zo komt...... het had anders kunnen gebeure, minder argeloos en ongemeen veel smartelijker...... je weet niet, wat moeders wrokkend gebroei je soms toegedacht heeft...... Dat komt ervan...... dat moest ervan komen, als je je stellen wou tussen

Koos Kar en de droom van al haar vrouwenjaren...... Niemand krijgt iets voor niets in het leven...... je hebt je deel willen hebben...... je moet ervoor betalen...... je hebt al wat betaald...... klein geld af en toe... nu komt de grote afrekening...... de zwarte deurwaarder staat aan je bed en vordert de hele schuld ineens in...... Je mag je niet beklagen...... je armzalig, bloedarm leven is maar een goedkope betaling voor wat je aangericht hebt in het wilde, hartstochtelijke leven van Koos Kar, die nooit heeft willen lijden en die jij hebt doen krimpen van smart...... je had beter gedaan uit haar buurt te blijven...... aan de veilige kant van de bedaarde mensen...... waarin de golven niet zoo hoog gaan en die de ogen sluiten tegen al te fel licht...... waar je thuishoorde...... Nu moet je te gronde gaan...... niemand kan je redden......

Toen kraakte de gangdeur, er waren voetstappen, die Neles kamer binnen gingen.

Dan een kreet :

,,Jezus, mens, wat is er met jou?"

De buurvrouw......

Nu kalm blijven. Alle kracht samentrekken op een volmaakte zelfbeheersing.

Koos Kar doet de tussendeur open.

De buurvrouw staat over Nele gebogen.

Onder het bed ligt bloed, tussen de matras door gedropen.

,,Wa' schreeuwde, meins ?"

Ontzet kijkt de buurvrouw in het harde, rustige gezicht met de blinkende, kwade ogen. Verward zegt ze :

,,Ik moet de dokter halen!...... De stakker bloedt dood !"

Met flapperende rokken en vliegende haren rent ze weg.

Koos gaat naar het bed. Neles gezicht is wasbleek, met blauwe schaduwen om slapen en neus. Haar dunne oogleden trillen.

,,Nele !"

De ogen gaan open. De vrouwen kijken elkaar aan, enkele eindeloze seconden. De blauwe staan wijd in ontsteltenis, de zwarte hard en nauw geknepen. Neles ogen sluiten zich weer, een zucht glijdt over haar lippen, krachteloos zakt het hoofd opzij......

Als de buurvrouw met den dokter komt, is Nele gestorven.

Nee, de moeder heeft niets gemerkt. Toen ze naar haar zoon ging, was er niets aan de hand, hij was wat onrustig, de vrouw sliep, zij is bij hem gaan zitten...... Of ze niet heeft horen roepen ?...... Nee, ze heeft wat zitten slapen, op van het lange waken en de zorg...... ze is ook al zo jong niet meer......

Jammer. Fatale loop van zaken. Bij zulke gevallen moest ook een verpleegster zijn, maar zulke mensen kunnen dat niet betalen......

Hij loopt door naar de zieke man, beluistert de piepende borst. De toestand maakt hem zenuwachtig. Hij neemt geen verantwoording meer. Die man moet dadelijk naar het ziekenhuis, hij zal wel voor alles zorgen......

Koos verzorgt samen met de ontdane buurvrouw het lijk van Nele. Als zij gewasschen en in een wit hemd op een matras in de hoek gelegd is, maken zij de kamer schoon, dweilen en schrobben het bloed weg, stoppen lakens en dekens in de waskuip...... de matras is bedorven en kan beter verbrand worden.

De buurvrouw schreit en praat over Nele. Zo'n brave, vriendelijke vrouw. Nooit betere buren gehad. Een hard leven de laatste tijd, stakker...... En nu dood...... zo jong nog...... een geluk, dat het kind niet leeft...... Telkens als haar blik valt op het arme, leeggebloede lijf in de hoek, stromen de tranen opnieuw.

Koos knikt, beaamt. Ja, een pronte vrouw, niets op te zeggen... Maar zwak, niet opgewassen tegen zwarigheid...

Een slag voor haar zoon......
De buurvrouw kijkt haar telkens achterdochtig aan, met iets als angst in de ogen. Er is geen verdriet in dat gerimpelde, bruine gezicht. In de meewarige woorden trilt geen traan, ze klinken mechanisch, als van een vreemde. Er is een eigenaardig, angstwekkende gloed in die zwarte ogen, te groot, te jong voor dit oude gelaat...... Een triomfantelijk licht ?...... Hoe komt die Verhagen aan zo'n zigeunerachtige moeder ?...... 't Lijkt wel een heks...... Nele was bang voor haar...... Op hun dorp noemen ze haar de Heks van de Riethoek...... dat heeft Nele haar verteld...... een griezelige bijnaam, maar als je haar zag...... Verschrikkelijk...... Ze had het gefluister van Nele toch goed verstaan ?...... Maar kon iemand zich dat indenken ?......

Na de begrafenis reisde Koos Kar terug met Neles bedroefde vader, twee van haar broers en twee zwagers. De kleine Frans ging mee en zou voorloopig met zijn oudere broer bij de grootouders blijven. Bart lag in het ziekenhuis, hard ziek, de dokter kon niets voorspellen. De mannen praatten zachtjes over het vreselijke : de moeder dood, de vader misschien op het uiterste. Als hij beter werd zou het hem verteld moeten worden, want hij wist nog van niets, lag al die dagen al in ijlkoorts...... Het zag er lelijk voor hem uit...... Hij zou het wel niet halen......
Bruusk viel de scherpe stem van Koos Kar in hun gesprek :
,,Moak j'w eige doar moar gin zùrgen over : Bart woor beter.
Verbaasd vroeg een der zwagers :
,,'Oe witte gij da ?...... Den dokter kont'er niks van zège !"
,,Nimt da' nou moar van mijn oan : Bart komt er van op."
Zij zwegen, geïmponeerd, wat angstig...... Zij was de Heks van de Riethoek...... zij wist meer dan anderen, kon in de toekomst lezen...... Nou, als het waar was, dat Bart genas, zoveel

te beter. Dan hadden de kinderen ten minste een vader om voor hen te zorgen......

Bart genas inderdaad. Ook de voorzichtige mededeling van het treurige nieuws had hem niet gedood, al had het hem sterk aangegrepen en de genezing vertraagd. Dan, toen hij al bijna geheel beter was, stortte hij na een bezoekuur weer in en kwam op het randje van de ondergang. Maar eindelijk werd hij dan toch als genezen ontslagen.

Koos wachtte op hem. Ze had hem, toen hij de eerste keer aan de beterhand was, over haar plannen geschreven, en een blij briefje terug gekregen : hij zou graag komen en de smederij overnemen, maar ze moest wachten tot hij terug was, hij wou zelf de onderhandelingen voeren, want je hoefde je niet te laten afzetten en hij had verstand van die dingen. Een opgewekte brief, waaruit nieuwe energie en levenshoop sprak.

Dan had ze bericht gekregen van de zuster, dat hij weer ingestort was, later, dat het beter met hem ging. Daarna niets meer. Zij schreef naar het ziekenhuis. De brief kwam ongeopend terug. Een vreemde hand had er op geschreven : „Genezen ontslagen. Adres onbekend." Ongerust schreef zij naar de buurvrouw. Die antwoordde op een briefkaart, dat Bart ergens naar vrienden in de bossen gegaan was, maar ze wist niet waar, hij wou er uitrusten en aansterken. Zij ging naar de schoonouders. Bart was er twee dagen geleden geweest en had de kinderen meegenomen. Meer wisten ze niet of wilden ze niet zeggen. Ze deden erg koel en schenen opgelucht, toen ze gauw weer weg ging.

Een dodelijke onrust beving haar. Het voorgevoel van een verpletterende ramp.

Wat was er gebeurd ?...... Waarom was hij niet bij haar ge-

weest, toen hij de kinderen kwam halen ?...... Waarom deden ze allemaal zo geheimzinnig ? Er broeide iets...... Er broeide iets tegen haar...... Wat ?......
Zij legde zich de kaart.
Haar vingers beefden.
Ze durfde bijna niet te kijken.
De kaarten lagen gunstig. Ze kon er niets kwaads in zien......
Ze deed het nog eens weer. Aldoor vielen de kaarten goed......
Nou dan ?...... Waar maakte zij zich ongerust over......
Tot ze plotseling met een gesmoorde verwensing de kaarten bijeenveegde en in een hoek smeet......
Wat wilde zij zichzelf wijsmaken ?
Werd ze kinds ?
Ze wist toch, dat die kunstjes met de kaarten onzin waren ?......
Als ze ooit iets uit de toekomst voorspeld had, dat uitgekomen was, dan had ze dat gelezen uit het leven van de mensen, uit hun ogen, hun gezicht, hun verleden, hun hartstochten, die haar bekend waren. Het gescharrel met de kaarten was maar ogenverblinderij, tovergedoe voor de mensen, die bedrogen wilden worden.
Voor haar lagen ze gunstig, maar haar voorgevoel sprak duidelijke taal...... Er zou iets vreselijks gebeuren...... Beter er maar op voorbereid te zijn...... Maar wat kòn er gebeuren ?......
Of wàs er al iets gebeurd ?... ...
Bart hield zich voor haar verborgen.
Waar ?
Waarom ?
Vooral : waarom ?...... Het was niet te geloven. De smederij moest toch gekocht worden ! Waarom kwam hij niet om de smederij te kopen ?... Waarom liet hij niets van zich horen ?... Niemand hoorde iets van hem...... Wat zat daarachter ?......

Haar geweten fluisterde......
Maar daar kon hij niets van weten......
Dat was een geheim tussen haar en Nele. Nele lag in het graf. En aan boodschappen van de overzijde geloofde zij niet......
Weer gingen een paar maanden voorbij. Zij sliep bijna niet. Haar hoofd bonsde van het denken. Haar ogen brandden van het waken. Haar hart smeekte en bad en jammerde. Er moest iets verschrikkelijks gebeurd zijn...... Was hij gek geworden en had zich ergens op een verlaten plek met de kinderen verdaan, ergens waar ze nooit gevonden zouden worden...... Soms werden mensen na een zware ziekte krankzinnig......
Zij snuffelde de krant na...... Nooit een spoor......
Toen kwam de brief.

,,Moeder, deze is dienende om u te laten weten, dat ik onder-
,,weg zijn naar onze Rokus. Ik schrijf op het schip en de brief
,,gaat in Engeland op de post. Ik weet alles. De buurvrouw
,,heeft het me verteld, toen ik de eerste keer bekant beter was.
,,Toen ze Nele vond, heeft die het haar gezegd. Ze had jou ge-
,,waarschouwd en later nog wel vier keer geroepen. Maar gij
,,het ze willens en wetens dood laten bloeien. Die vrouw wist
,,niet, wat ze doen moest, ze dorf het niet onder zich te hou-
,,wen. Ik heb haar gezegd, dat ze maar zwijgen zou, want ze
,,kon toch niets bewijzen en ik kon mijn eigen moeder niet
,,aan de galg helpen, het gaf toch allemaal niks meer, Neleke
,,was dood en die bleef dood, al zatte gij ook in 't kot. Ik ben
,,weer ziek geworden van de schrik en van 't denken. Ik wil
,,u nooit meer zien of van u horen. Ik weet dat het ammaal
,,waar is. Waarom ge Nele zo gehaat hebt, weet ik niet, ze
,,was een lief en al wat er aan was. Dat ge haar vermoord hebt
,,moet ge maar met uw geweten uitmaken. God zal je der

„wel voor weten te vinden, zij daar gerust op. Ik ben van plan „geweest om u dood te slaan, maar dat hielp niks. En ik gaan „weg omdat ik bang ben, dat ik het anders vandaag of mor„gen toch nog doe. Ik heb naar onze Rokus geschreven en hij „heeft teruggeschreven, dat ik maar moet komen, het gaat „hem voor de wind en er is werk zat voor mij, hij heeft me „ook het geld gestuurd voor de reis van mijn en de kinders. „Gij hebt mijn hele huwelijk verpest, dat begrijp ik nou pas „goed, maar dat ge tot zoiets in staat zou zijn had ik nooit „kunnen denken. Ik moet het geheim wel bewaren maar er „is er nog een, die het weet en die het niet vergeten zal. Dit „zijn de laatste groeten van die zich noemt

uw zoon,
B. Verhagen Jr.

„P.S. Ge mot deze brief verbranden."

Dat was het dus......

Verloren......

Op het allerlaatste ogenblik verloren door een stom toeval...... Die buurvrouw...... Als ze tien minuten later gekomen was...... vijf minuten...... dan was Nele bewusteloos of dood geweest en geen haan had er naar gekraaid...... Nele had het haar nog toe kunnen fluisteren en dat wijf had het aan Bart overgebriefd...... O, als zij ze hier had...... ze kwam niet levend onder haar vingers vandaan...... Nele had het gewonnen...... Ze was er bij ondergegaan en nog had ze gewonnen...... Koos Kar had haar er niet onder kunnen krijgen, al had ze haar ook vermoord...... Ze was taaier dan de dood...... Eenmaal was ze haar ontsnapt, toen ze de plank van het huisje in de schuur weggenomen had...... Nu had ze haar te pakken gekregen, en daar stond ze triomfantelijk, groot en onoverwinnelijk tussen Bart en haar...... voor immer nu, voor eeuwig...... nu was er

geen herstel, geen toenadering meer mogelijk...... En dat allemaal door een stom toeval......

Toeval ?

Was er een toeval ?

Of was er een hand, die alles leidde en die zich tegen haar gekeerd had ?......

Wat gaf het ? Toeval of leidende hand...... ze was verslagen...... Had ze niet van de aanvang af geweten, dat deze vrouw in haar zwakheid een geweldige kracht bezat ?...... Hoe geweldig, dat was nu gebleken...... Ze was door haar zwakheid ondergegaan... en door haar ondergang overwon ze nu voor goed... Verslagen...... Verloren...... Bart...... mijn jongetje...... Bart Verhagen, nooit vergeten minnaar...... wat heb je met Koos Kar gedaan ?...... Haar hartebloed heeft ze voor je gegeven, heel de wereld had ze aan je voeten willen leggen, als heel de wereld van haar geweest was...... Alles heeft ze je geofferd, meer dan iemand weten mag, meer misschien dan een mens offeren mag, hemel en hel heeft ze beurtelings voor je aangeroepen om al je wensen te kunnen vervullen...... en je bent van haar heengegaan...... eerst gestorven, nu gevlucht naar een uithoek van de wereld...... Je leeft, maar je wil opnieuw voor haar gestorven zijn...... Kan zoveel wreedheid, zoveel smart over een mens worden uitgestort ?......

Ze zit in haar kamertje, gebogen over de noodlottige brief.

Haar hoofd schommelt heen en weer als een te zware vrucht aan een te dunne steel. Het is gezwollen van de overweldigende massa gedachten, herinneringen, voorstellingen, schrikbeelden. Gespannen is het, zo gespannen is het, zo gespannen, dat het pijn doet, een zware, drukkende pijn...... Aanstonds zal het breken...... O, brak het toch !...... Laat het voorbij zijn...... Waartoe moet het nog langer duren ?...... Niets heeft nu meer

zin, het is beter, dat het nu maar voorbij is...... Voor de tweede maal heeft ze verloren, wat haar leven vulde...... haar hart jong hield als toen voor de eerste maal de liefde er binnensloop...... Ze kan niet leven zonder lief te hebben, zo krankzinnig lief te hebben als in haar natuur ligt, zo uitzinnig lief, dat ze tot alles in staat wordt, tot het edelste, tot het laagste, tot de verhevenste opoffering, tot de zwartste misdaad......

Ze mag niet meer liefhebben...... Zijn hart is voor haar gesloten... hij heeft haar verboden hem nog langer lief te hebben... Kan men iemand verbieden lief te hebben ?......

Neen, dat kan men niet... ...

De liefde is sterker dan alles.

Sterker dan afschuw en haat.

Sterker dan de dood.

Je bent gevlucht voor de liefde van Koos Kar, Bart Verhagen. Voor haar liefde, die een wonder gedaan heeft en die doodde. Maar haar liefde zal je volgen, waar je ook gaat. Die liefde kan alleen eindigen, als haar hart ophoudt te kloppen, haar adem te gaan. Die liefde is haar hart, haar adem......

Haar tranen druppen op haar handen, die de vreselijke brief bedekken. Haar moeilijk stromende tranen, die de randen van haar ogen verschroeien, die in haar mondhoeken een smaak geven van bloed...... Zo arm en klein is ze geworden, dat ze haar tranen de vrije loop laat...... Dat Bart het niet begrepen heeft...... Dat hij haar niet aanbidden kan, zelfs nu nog niet, nadat ze het ergste voor hem volbracht heeft...... Het maakt zo moe... Ook de sterkste komt aan het eind van zijn krachten... Zo arm en klein......

Zó arm en klein, dat ze arme en kleine listen zal moeten gebruiken om nog iets van hem te horen. Ze kan niet naar hem toe gaan, hij wil haar nooit meer zien. Ze kan hem niet schrij-

ven. Hij heeft zo'n afschuw van haar, dat hij haar brief in het vuur zal gooien...... hij heeft niet het brandende hart van zijn moeder......

Na weken had zij de list gevonden......

Zij ging naar Flip Bosters, die zijn beste vriend was. Zij vertelde hem, dat Bart naar Rokus was gegaan in Canada. Zij hadden samen vreselijke ruzie gehad vóór hij vertrok en nu wou hij haar niet schrijven.

,,Ik zijn toch zijn moeder, Flip, ge begrep toch, a'k gère wa' van 'em 'oore wil...... 'k zijn al m'n kinders kwijt...... ze zijn ammoal de wèreld in geloope...... Zoude gij nie es noar 'em wille schrijve, vroagen 'oe-t-ie 't moakt, wat ie doet, of 't em goed goat ?...... Ge mot nie zège ad'ik et je gevrogen 'em, want dan zouwtie gin aantwoord geve...... Ier is 't adres één ik zal de poszegels wel betoale...... Eén a'g'aantwoord 'ed, mag ik dan den brief lezen, asteblieft ?......"

Flip kijkt haar aan, verwonderd en stikkend ontroerd. Is dat Koos Kar ? De trotse, onafhankelijke ? De gevreesde Heks van de Riethoek?...... Een gebroken, beverig, ootmoedig mensje...... Haar gezicht is klein en gerimpeld als een verdroogd appeltje... Haar beroemde ogen, waar zoveel mannen voor in vlam gevlogen zijn en zoveel mensen angst voor gehad hebben, zijn dor en hebben rode randjes, alsof ze ontstoken zijn. Haar lippen zien blauwig, ze heeft een piekerige, slordige snor, waarachtig, en haar haakneus prikt bijna in haar kin...... Wat moet dat mensje veel geleden hebben !...... Al haar kinderen kwijt...... 't is waar...... ook Bart, haar lieveling, die ze zo vertroetelde, dat de mensen er om lachten of er schande van spraken......

Hij belooft, dat hij schrijven zal en haar het antwoord brengen.

Het dorp werpt zich op het nieuwtje : Bart ook naar Canada !... Met medelijden voor de geplunderde moeder, met leedvermaak,

met duidelijke genoegdoening en hatelijk commentaar, al naar de gezindheid der nieuwtjespluizers. Mensen zoeken haar op, spreken tot haar, willen bizonderheden. Maar Koos Kar heeft haar scherpe tong nog niet verloren, als ze geprikkeld wordt en dient van repliek, dat de nieuwsgierigen, verschrikt, niet weten hoe ze gauw genoeg weg zullen komen. Spoedig is het weer stil en eenzaam om de Heks van de Riethoek in haar verwaarloosd huisje. Nu werd haar leven wachten.

Ze kwam nooit vragen of er al antwoord was. Maar elke avond voor ze insliep, zei ze tot zichzelf :

,,'t Zal d'r morrege zijn......"

En elke morgen bij het ontwaken, was haar eerste gedachte :

,,Vandoag kom 'et......"

Eerst na vele maanden kwam Flip Bosters op een avond bij haar aan. Toen ze zijn klompen op het stenen straatje naar haar deur hoorde komen, begon zij te beven.

,,Doar 'edde'm !"

,,'t' Is een grooten brief, Koos...... D'r zitte petretjes in ok."

Hij legde het pakje voor haar op tafel. Zij sloeg er begerig de klauwachtige handen om.

,,Merci, Flip...... merci...... wacht evetjes...... 'ier...... da's vor je moeite."

Zij rommelde in haar zak, drukte hem een gouden tientje in de hand.

,,Moar, Koos......"

Hij stokte. Haar ogen vlamden als zwarte sterren, haar mond mummelde, speeksel liep langs haar kin. Bedremmeld, slecht op zijn gemak, ging hij heen, begon buiten hard te lopen, als vreesde hij achtervolgd te worden...... nu had hij de echte Heks van de Riethoek gezien...... de duivel keek door haar ogen naar buiten......

Koos sleurde de brief uit de enveloppe. Gulzig las zij, de lamp vlak bij haar elleboog geschoven...... Zijn schrift...... Hij schreef opgewekt. Het prachtige, geweldige land. De grote hoeve van Rokus. De vele kinderen van Rokus, stoere jongens en meiden. De fabelachtige veestapel van Rokus, de troepen paarden. Bart kon het werk voor de hoeve lang niet alleen af, werkte in de eigen smidse van de boerderij met drie knechts, alleen voor Rokus...... Graanvelden groter dan die van tien boeren bij ons. Mais, klaver, weilanden, onafzienbaar. Rokus een bekend man. In een krant een heel verhaal over Rokus, de grote Hollandse pionier. De hoeve een rijkdom. Alles met machines, zaaien, oogsten, dorsen, hooien...... Rokus, Rokus, Rokus...... Wat zei hij over zichzelf ?...... Hij had het naar zijn zin. Rokus was goed voor hem. De kinderen waren gezond en stapelgek op Nonkel Rokus en tante Jane...... Die zich noemt je vriend B. Verhagen Jr......
Ontgoocheld legde zij de brief op de tafel, keek peinzend in de lamp. Waarom schreef hij zo weinig over zichzelf, over zijn plannen ?...... Het was alles Rokus wat de klok sloeg...... Dan vond zij de foto's, zat er op te staren, steeds wijder gingen haar ogen open...... Daar was de Hagenhorst, precies nagebouwd, maar hij leek veel groter...... hoe had Rokus het zo precies geweten ?...... Wat een schuren, wagenhuizen, stallen...... Het grote hek, met duidelijke letters erop : ,,De Hagenhorst''...... Een grote man bij de kop van een machtig rijpaard...... dat moest Rokus wel zijn met hoge laarzen en een breedgerande hoed op...... bij de achtervoeten een hoefsmid...... dat was Bart...... De boerin tussen haar kinderen, vijf jongens en drie meisjes...... Barts kinderen stonden er ook bij, leken klein en smal, van een ander, minder ras...... Twee mannen aan weerszijden van een paard, blootshoofds, de boer en de

hoefsmid...... Bart lachte zijn innemende glimlach, Rokus keek ernstig...... De snor en het sikje leken zwart op de foto, hoewel ze blond moesten zijn...... Een streng, zelfbewust man...... Plotseling zag ze het.

Dat was de grote boer Verhagen...... Rokus !...... Het Verhagengezicht was in de stoere kop doorgebroken...... Hij was groter dan Bart Verhagen geweest was...... maar dàt waren de dwingende ogen, de vaste mond, de ontembare energie...... De een had zijn wilskracht gebruikt om te verwoesten...... de ander om op te bouwen...... Rokus...... de Verhagen ?...... En Bart dan...... het kind van haar dromen, van haar magie ?...... Daar stond hij...... een half hoofd kleiner, een stuk smaller, een hoefsmid, een knecht...... en lachte...... innemend en leeg... Het was of er een gordijn voor haar ogen werd weggetrokken... Rokus !......

Rokus was het geweest...... En zij had hem niet gezien...... Naast haar was hij opgegroeid...... en zij had hem niet herkend...... Hij had haar het geld afgedwongen...... Hij had haar gezegd, dat hij de Hagenhorst opnieuw ging bouwen. Hij had de vrouw van zijn boer geroofd en was als een vrijbuiter met haar de wereld ingetrokken...... En zij had het niet begrepen...... Zij had hem voorbij gezien, veronachtzaamd en beledigd. Hij was van haar weggegaan met een trotse kop en had in eene nieuwe wereld een nieuwe Hagenhorst opgebouwd, groter, machtiger, schitterender dan die hier was verloren gegaan.

En zij ?...... Zij had met een pop gespeeld.

Zij had zich vergaapt aan een schijnbeeld.

Den meester had zij naast zich laten hunkeren en met den knecht geboeleerd......

Zij had de grootste schat bezeten en zich moe afgemarteld voor waardeloze prulleboel......

Nu waren haar plotseling de schellen van de ogen gevallen, en als in een bliksemend, oogverbrandend licht zag zij de waarheid. Zij had den verkeerde liefgehad en den ware van zich verdreven...... IJdelheid had haar scherpe ogen verblind...... Wat was Bart geweest ?...... Een bedriegelijk spiegelbeeld, een lege huls...... een speelbal voor haar ijdelheid...... Niets van wat zij in hem aanbeden had, was in hem geweest...... haar ijdelheid had hem vol gefantaseerd met praal en pracht...... hem, met zijn gestolen uiterlijk...... een dorpssmidje, een fabrieksarbeider, een knecht......

En de koninklijke man had naast haar geleefd, stil, gesloten, zwijgend bedelend om erkend te worden...... de eerstgeborene...... en zij had hem verstoten voor een zwakkeling, een speelbal der omstandigheden, een niets, gedoemd om niets te blijven...... Voor dezen had zij gezwoegd, geleden, de ten hemel schreiende zonden gedroomd, gekropen en ten slotte...... gemoord...... Voor een getooide lappenpop......

Zij kon het niet verdragen.

Een jaar geleden had zij gedacht verslagen te zijn. Het was maar een beproeving geweest...... Nu eerst was zij verslagen. Maar nu ook vernietigend. Geen terugweg meer. Haar leven lag in scherven...... Ze was melaats van de gruwelijkste zonden...... zij had de zwaarste schuld op zich genomen...... zonder gerechtvaardigd doel...... En als een vermorzelende last viel die schuld op haar...... niet te dragen...... Zij was bedrogen, begoocheld...... een leven lang......

Haar hart brak.

Zij opende haar mond als voor een grote schreeuw. Maar geen geluid kwam over haar lippen. Zij knakte voorover en viel met het hoofd op de zwarte prentjes, die haar gedood hadden.

EINDE.

DRUKKERIJ
F. MICHIELS
ANTWERPEN

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 076147484